XVI. YÜZYIL TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ANTEP'İN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Dr. Hüseyin ÖZDEĞER

İSTANBUL 1982

Türk Dünyası Araştırmaları Yayını : 3

Türk İktisat Tarihi
Üzerine Bir Araştırma

XVI. YÜZYIL
TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE
ANTEP'İN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Dr. Hüseyin ÖZDEĞER

İstanbul 1982
Haberleşme Adresi : P.K. 94 Aksaray/İSTANBUL
Telefon : 20 53 63

Oc.346.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devletinin, idarî, sosyal ve ekonomik yapısının anlaşılması için, üzerinde tetkik ve araştırmalar yapılması gereken asli kaynaklar, zamanımıza kadar intikal etmiş olan, Osmanlı Devlet arşivlerinde bulunmaktadır. Bu arşivlere aid her çeşit vesika ve defterler, şimdi Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü başta olmak üzere, ayrıca bâzı şehirerin kütüphâne ve müzelerinde de muhafaza edilmektedir.

Osmanlı Devleti zamanında, gerek eyâlet ve livâlara, (Sancak) lara ve gerekse devlet merkezine aid evrak ve kayıdların devamlı bir şekilde muhafaza edilmesi vazgeçilmez bir gelenek olarak devam etmekte idi. Livâlara aid olanlardan, başta nüfus ve arazi tahrir defterleri olmak üzere, çeşitli dairelerle (kalemlerle) ilgili her nev'iden evrak ve diğer defterlerin, fevkalâde bir arşivcilik anlayışı ile titizlik ve nizam içinde, en eski tarihlerden tibaren, her an faydalanılabilir bir tarzda, tasnif ve muhafaza edilmiş olması ile, ancak bu muazzam arşivler zamanımıza kadar intikal edebilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız Antep Livâsı tahrir defterleri gibi, imparatorluk dahilindeki her livâya aid nüfus ve arazi tahrirlerinin yapılıp tanzim edilmesinden sonra, devlet merkezinde bu işlerle ilgili idarecilerin bu defterleri tetkikleri neticesinde, ilgili livâya dair idarî ve malî kararlar alınarak, hükümler ve kanûnlar tanzim edilmekte idi.

Osmanlı Devleti, hiç bir zaman, sahip olduğu toprakları, merkezden tek bir «umumî kanûnnâme» ile idare etmemiştir. Zîrâ, Osmanlı Devletinin üç kıta üzerinde hâkim olduğu geniş topraklar, taşıdıkları çeşitli hususiyetleri ile farklılıklar gösteren ülkeleri ihtivâ etmekte idi. Osmanlı Devlet adamları, imparatorluk dahilindeki, ekonomi ve sosyal yapı ile yaşama şartları bakımından ayrılıklar gösteren bölgeler için ekonomik ve sosyal hayatın her safhasını düzenleyen kanûnları merkezden tek model olarak tanzim etmemiş, tam aksine, birbirinden çeşitli şartlar bakımından ayrı olan, her bölgenin bünyesine en uygun ve tatbik edilebilir vergi kanûnları ile içtimaî nizamı düzenleyici kanûnlar yapıp tatbik etme başarısını göstermişlerdir.

Bu tarz bir idarî sistemin tabii bir neticesi olarak, bütün imparatorlukta eyâlet teşkilâtı tesis edilmiştir. Eyâletler teşkil edilirken, esas prensip, önce askerî, sonra malî olmuştur. Eyâletler içinde de her bakımdan aynı şartları hâiz mıntıkalar, livâ olarak sınırlandırılıp tesbit

edilirken, her livâ için ayrıca tanzim edilen iktisadî hükümler, merkezin daimî ve sıkı murakabesi altında yürütülmekte idi. Lüzumu halinde tekrar yapılan nüfus ve arazi tahrirleri dolayısı ile, bu livâlarda yaşayan reâyânın iktisadî ve içtimaî durumu yeniden gözden geçirilerek meydana gelen aksaklıklar ve şikâyetler için tedbirler alınırken, icâbında bu livânın kanûnnâmesinde de değişiklikler yapıldığı hususu, tahrir defterlerinde sık sık görülmektedir.

Nitekim, Aynî Ali Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına aid risâlesinin, Osmanlı İmparatorluğunda mevcud olan eyâletlerle ilgili bölümünde (s. 11-37), 24 eyâlet ve bunlara tâbi' 257 de livâ tesbit edilmektedir. İşte biz bu hususu daha da açıklamak maksadiyle, Zülkadir Eyâletine tâbi' beş livâdan biri olan Antep Livâsının, 1536, 1543, ve 1574 senesi tahrir dönemlerine aid durumunu çalışmalarımıza mevzû yaptık. Bu çalışmanın giriş kısmında, Antep bölgesinin başlangıçtan Osmanlılar tarafından fethine kadar olan tarihi üzerinde durulduğu gibi, nüfus ve arazi tahrirlerinin yapılması ve Antep'e aid tahrir defterlerinin tanıtılması hususlarına önem verilmiştir.

Esas çalışmalar dokuz bölümden müteşekkil olup, son bölümü teşkil eden ekler kısmında ise üç döneme ait tahrir kayıtları üzerinde durulmuş, yapılan mukayeseli araştırmalar sonucu, açıklanması gereken meseleler, ilgili kaynaklardan faydalanılarak tamamlanmıştır. I. bölümde, bilhassa çiftlikler bahsi üzerinde durulmuş, ayrıca geniş şekilde tablolar üzerinde gösterilmiştir. II. bölümde, mîrî arazi ve reâyâ tapusu üzerinde durulmuş, III. ve IV. bölümlerde ise, reâyâdan alınan çeşitli vergiler izah edilerek muhtelif tablolar tanzim edilmiştir. V. bölümde bâd-i he'vâ konusu incelenmiş, VI. bölümde, mücerred, ve bennâkların sosyal durumları tetkik edilmiştir. VII. bölümde, Antep Livâsı köyleri ile şehrin nüfusu tespit edilerek umumî livâ üzerinde durulmuş ve çeşitli yönleri ile ayrı tablolar halinde gösterilmiştir. VIII. bölümde ise, Antep şehrinin mahalleleri, üç defterdeki kayıtlara istinaden tanzim edilmiş ve her mahallenin nüfusu ayrıca gösterilmiştir. Bütün bunlardan ayrı olarak şehirdeki dinî ve eğitimle ilgili yerlerin faâliyetleri belirtilmiş ve mukayeseli tablolar halinde gösterilmiştir. Ayrıca, Antep şehrinin iktisadî hayatı tesbit edilmiştir.

Nihayet 16. yüşyıl Antep Livâsında kayıtlı yer adları ile nahiye sınırlarını gösteren bir harita ve Antep'le ilgili kanûnlar IX. bölümde, ekler kısmında gösterilmiştir.

Bütün bu çalışmalarımız sırasında kıymetli yardımlarını esirgemeyen, muhterem hocam Prof. Dr. M. C. Şehabettin Tekindağ'a şükranlarımı belirtmeyi bir vazife bilirim.

Daktilo ve baskı tashihlerine büyük yardımı olan Uzman Doğan Özkömürcü'ye, ayrıca, bu eserin basılmasına delâlet eden Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan'a da teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Hüseyin ÖZDEĞER

İÇİNDEKİLER

	Sahife
ÖNSÖZ	2 - 4
GİRİŞ	5 - 22
A) Başlangıçtan 1516 Senesine Kadar Antep Bölgesi Tarihine Toplu Bir Bakış	(5 - 17)
B) Nüfus ve Arazi Tahrirlerinin Yapılması ve Antep'e ait 1536 (943), 1543 (950) ve 1574 (982) Tarihli Tahrir Defterlerinin Tanıtılması	(17 - 22)

1. KISIM

I. BÖLÜM : ÇİFTLİKLER	22 - 57
II. BÖLÜM : MİRÎ ARAZİSİNİN TAPULANMASI VE REÂYA TAPUSU	58 - 66
III. BÖLÜM : MAHSULLERDEN ALINAN VERGİLER	67 - 82
IV. BÖLÜM : RESMİ KÜVVARE (KOVAN) VE RESMİ ASİYAB (DEĞİRMEN)	83 - 87
VI BÖLÜM : BÂD-İ HEVÂ	88 - 92
VI. BÖLÜM : MÜCERRED VE BENNÂKLAR:	93 - 97
VII. BÖLÜM : ANTEP LİVASINDA NÜFUS	98 - 115

2. KISIM

VIII. 16. YÜZYILDA ANTEP ŞEHRİ .....

3. KISIM

IX. BÖLÜM : EKLER .....

EK I. Tahrir defterlerine göre Antep nahiyesinin köylerinin mukayeseli dökümleri .....

EK II. Tahrir defterlerine göre, Telbâşer nahiyesinin köylerinin mukayeseli dökümleri .....

EK III. Tahrir defterlerine göre, Nehr ül-Cevâz nahiyesinin köylerinin mukayeseli dökümleri ...

EK IV. Antep livâsı kanûnları : .....

1 — 1536 (943) tarihli kanûn

2 — 1574 (982) tarihli kanûn

EK V. BİBLİYOGRAFYA .....

EK VI. Fransızca Özet .....

EK VII. 16. Yüzyıl Antep Livâsı Haritası .....

XVI. YÜZYIL TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ANTEP'İN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Dr. Hüseyin ÖZDEĞER

GİRİŞ

A. BAŞLANGIÇTAN 1516 SENESİNE KADAR ANTEP BÖLGESİ TARİHİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Osmanlı kaynaklarında geçen adı ile «Ayıntâb», bugün kullanılan şekli ile Antep, (1921 senesinde verilen «Gâzi»lik ünvanı ile Gâzi-Antep) güney-doğu Anadolu'nun en büyük vilâyet merkezlerinden biri olup, Fırat nehrine karışan Sacur çayının yukarı kollarından Ayınleben deresinin üzerinde bulunup, Fırat nehrine 55, Halep şehrine ise 100 km. mesafededir. Halep şehrinin kuzeyinden itibaren gittikçe yükselerek devam eden yaylanın (Antep yaylası) merkezî bir mevkiinde, deniz seviyesinden ortalama 900 m. yükseklikte, engebeli bir arazide tepeler üzerine kurulmuştur. Antep şehri ve bölgesi, en eski devirlerden beri, iklim ve mevkiinin iyi hususiyetleri ile, iskâna çok uygun yerler olarak bilinmektedir.

Umûmiyetle İlkçağa ait bellibaşlı kaynak ve tetkiklerde Antep ismi yer almamakla beraber, Antep'in 12 km. kuzeyinde, Antep-Maraş yolu üzerindeki Dülük'ün ismine sık sık tesadüf edilmektedir. Zirâ, antik devirlerde iktisadî ve siyasî bütün faaliyetlerin kesif bir şekilde devam ettiği bilinen kuzey Suriye

ile Mezopotamya'yı orta Anadoluya bağlayan yolların geçtiği yerler o devirlerde Dülük bölgesi idi. Yine eski ve Ortaçağlarda Fırat nehrini takip ederek Mezopoptamya'dan gelen kervanların bu nehri terkettikleri Apemea [1] (Birecik) ile Germanica (Maraş) arasında mühim bir kavşak noktası olarak bilinen yer Doliche (Dülük) dir. [2] Bu kavşak, ayni zamanda Edessa (-Ruha- Urfa) Maraş ve Halep yollarının da kesiştiği yerdir.

Şimdi Dülük diye bilinen yere tarihte, Asuriler «Babigü», «Bilabhi», «Doluk» Yunan ve Romalılar «Dolichenus» «Dolichia», «Doliche» [3], Bizanslılar ise «Tolonbh» [4] demekteydiler.

Dülük civarında yapılan kazılarda Roma ve Bizans devirlerine ait eserler bulunmuştur. Bunlar bir mabet ve saray kalıntısıdır, her iki binâ harabesinin de tabanı mozayiklerle süslüdür. Ayrıca Bizans devrine ait bir aile mezarı da bulunmuştur. [5]

M. Ö. 1800-1200 yıllarına kadar hüküm süren Hitit devletinin sınırları Dülük ve bölgesini de içine almaktaydı. M. Ö. 1200 yıllarında batıdan gelen göçlerin tazyiki ile yıkılan bu devletin yerine Hitit şehir devletleri kurulmuştur. Dülük şehri, bu tarihten sonra, şimdiki Keferdiz köyü yakınındaki Sakcagözü şehir devletine mi dahil oldu, yoksa merkezi katiyetle tesbit edilmeyen Kumukh (Gümmük) şehir devleti Dülük ve havalisi mi idi, bilinememektedir. Zirâ, arkeolojik kalıntıların kâfi olmayışı bu şehir devletinin durumuna bir açıklık vermemektedir. [6]

Suriye'nin kuzeyinde kurulan bu Hitit şehir devletleri, zamanla kuvvetlenip sınırlarını genişleten Asur devletinin hâkimiyetine geçti.

M. Ö. 613-612 yıllarında Medya kıralı Kıyaksar'ın Asurlu'ları mağlup edip Ninova'yı almasıyla, Dülük bölgesi İran'da saltanat değişikliğine rağmen uzun müddet yine İranlı'ların nü-

1 Bk. Dr. Ricard Kiepert haritaları.

2 Bk. Besim Darkot, **Ayıntâb**, İA, II. 64 vd.

3 Bk. Henri Seyrig, **Suriye Antikaları**, trc. H. Turhan Dağlıoğlu, s. 13; Ayr. bk. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, trc. Mihri Pektaş, s. 307-309.

4 Bk. Ernst Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, trc. Fikret Işıltan, s. 111.

5 Mustafa Güzelhân, **Ayıntâb Tarihinden Notlar**, s. 10 vd.

6 Bk. Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, s. 242.

fuz bölgesinde kaldı. M. Ö. 334 yılında Asya seferine girişen Büyük İskender, İssus savaşını kazanmasıyla Dülük ve bölgesini de sınırları dahiline aldı. M. Ö. 190 yıllarında Dülük'e Roma, M. S. 395'ten itibaren de Bizanslılar hâkim oldular.

Bizans devleti sınırları içinde Dülük ve bölgesi, Bizans'ın Arap sınır bölgesinin mühim bir bölümünü teşkil etmekte idi. Uzun süre bu sınır bölgesinde Araplarla Bizanslılar arasında mücadeleler devam etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Bizans idaresi döneminde Antep kalesi de inşâ edilmiştir. [7] Bu kalenin inşâsından sonra meydana gelen Antep şehri de bu suretle tarih sahnesine girmiş oldu. Her nekadar, H. 1315-1317 tarihli Halep Salnâmelerinde H. 800 (M. 1397/8) senelerine doğru meydana gelen zelzelede Dülük kasabasının harap olması neticesi Antep'in merkez olduğu yazılmakta ise de, [8] Antep şehri H. 800 tarihlerinden evvel de mevcud olup, Dülük'ten daha önemli bir durumda idi. Halep Salnâmeleri bu malûmatı sicillere istinaden vermiş gibi görünüyorlarsa da, H. 800 yılına ait sicil de mevcut değildir. Filvâki H. 800 yıllarında Halep bölgesinde şiddetli zelzeleler olduğu bilinmekte isede, bu zelzeleler neticesi Dülük kasabasının harap olduğuna dair elimizde hiç bir delil yoktur.

Süryanî Mar Yeşua Vakayinâmesinde, Selefkos takvimiyle 800 yıllarında vukû bulan bir zelzelenin, Urfa, Diyarbekir, Akkâ'yı içine alan bölgede büyük tahribat yaptığı, hatta Fırat nehrinin bazı kollarının sularının kuruduğu kaydedilmektedir. [9] M. 499 yılına tesadüf eden bu zelzelede Dülük kalesi'nin ve kasabasının da tahrip olduğu tahmin edilebilir. Bu yüzden Bizans'ın Arap sınır bölgesindeki mühim bir müstahkem mevkiin yıkılmış olması sonunda, yeni bir kalenin yapılmasına lüzum hasıl olmuş ve I. Justinianus'un saltanatı devrinde (527-565), Antep kalesi inşâ edilmiştir. Bununla beraber 13. yüzyıl müelliflerinden Yakut Hamavî'nin ifâdesine göre, [10] Antep şehri, yine uzun müddet Dülük adiyle anılmıştır.

Öte yandan, Antep ismi, kaynaklarda türlü şekillerde zik-

[7] Bk. Nazmi Sevgen, **Anadolu Kaleleri**, I, 125.

[8] Bk. **Salnâme-i Vilâyet-i Halep**, (1315), S. 204; ayr. bkz. **Salnâme-i Vilâyet-i Halep**, (1317), S. 19.

[9] Bk. Süryanî Mar Yeşua, **Vakayinâme** trc. Muallâ Yanmaz, S. 19, 28.

[10] Bk. Besim Darkot, ayn. mkl., İA., II. 65.

redilmiştir. Kaynaklarda: «Hantab», «Entab», «Hamtab», «Hatab» [11] gibi adlarla anılan Antep şehri ve kalesi için Bizans ile Araplar arasında uzun süre mücadeleler yapılmıştır.

İslâmiyetin intişarından sonra kuvvet kazanan Arap orduları yeni yerler feth ederken, Halife Ömer zamanında Suriye'nin de fethine başlanmıştır. Suriye'ye 634 yılında ilk giren İslâm ordularının başında Halid Bin Velid bulunmakta idi. Halid'in yerine başkumandan tâyin edilen Ebu Ubeyde'nin ordusu 636 senesinde Yermük savaşında Bizans ordusunu mağlup edince, öncü kuvvetlerin başında bulunan İyâs Bin Ganm tarafından da Membic, Dülük (Antep) Rabân, İslâm topraklarına dahil edildi. [12] Bu tarihlerde Bizans'ın başında Heraclius (610-641) bulunmaktaydı. Kuzey Suriye ileri tarihlere kadar Bizanslı'larla Araplar arasında mücadele bölgesi olmakta devam etti. Hârûn ür-Reşîd 782 yılında kuzey Suriye kalelerini Bizanslı'lardan tekrar alırken bu kaleler içinde Antep Kalesi de vardı.

Alp Arslan emrindeki Selçuklu Türkmenleri'nin Antep bölgesine gelişi yeni bir safhanın başlangıcı oldu. Nitekim Alp Arslan tarafından görevlendirilen kumandanlarından Gümüş Tekin, Afşin ve Ahmed Şah, Türkmen kuvvetleriyle 1066-67 yılında Murad ve Dicle nehirleri havzasıyla, Harran, Rakka ve Suruç bölgelerine hâkim olduktan sonra Fırat'ı geçmek suretiyle Nizip ve Adıyaman (Hısn-ı Mansur) taraflarını da ellerine geçirdiler ve Bizans kuvvetlerini ağır yenilgilere uğratmalarını müteakip üsleri olan Ahlat'a döndüler. [13]

Afşin, Türkmenlerden meydana gelen ordusuyla Fırat'ı geçerek Antep'in kuzey batısındaki Karadağda karargâh kurup, geniş istilâ harekâtına yeniden başladı ve 1067 de kuvvetleriyle önce Antep, Rabân'ı aldı, sonra da Antakya Dukalığı arazisine girdi, pek çok ganimet ve esir topladı. Afşin bu fetihle-

[11] Bk. **Urfalı Mateos Vakayinâmesi,** trc. Hrant D. Andreasyan, S. 277; ayr. bk. M. Güzelhan, ayn. esr., S. 13-14.

[12] Bk. K. V. Zetterstéen, Halid, İA., V/1, 143; ayr. bk. Fikret Işıltan, **Urfa Bölgesi Tarihi,** S. 77.

[13] Bk. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti,** S. 117; ayr. bk. Ali Sevim,**Suriye Selçukluları,** I, 29; Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi,** s. 259.

riyle Suriye bölgesinde Türk hakimiyetini katileştirdi. [14] Alp Arslan'dan sonra fetihlere girişen Süleyman Şah, 1084 yılında Antakya'yı yeniden aldı; bu suretle Halep ve civarıyla, Antep kendiliğinden Süleyman Şah'ın idaresine girdi. [15] Nitekim Haçlılar Suriye'ye geldiklerinde, Antep bölgesi Suriye Selçuklularının idaresindeydi. Haçlı kuvvetlerinin bu bölgeye yerleşmesiyle Antep, önce 1098 yılında Urfa Kontluğu'nu kuran Boudouin de Boulogne'a, sonra da Maraş Kontluğu'na tabi oldu. [16] Haçlılar zamanında Antep ve Telbâşer bölgenin birer müstahkem mevkii idi.

Haçlı seferleri şiddetini kaybedince, Selçuklular Anadolu'ya yeniden hâkim olmak maksadıyle Haçlılara karşı taarruza geçtiler. Sultan Mesud'un damadı olan Suriye Atabegi Nureddin Mahmud Haçlılara karşı 1149 yılında sefer yapıp, Antep, Telbâşer ve Azâz'ı geri aldı ise de, kuvvetleri mağlup oldu. Bunun üzerine Sultan Mesud, oğlu Kılıç Arslan'la beraber kuzey Suriye'ye sefer yapıp Maraş'ı kuşatarak aldı; ordusu Telbâşer önünde Jocelin'in kuvvetleri ile karşılaştı, fakat, Franklar savaşa cesaret edemediler. Bundan sonra Sultan Mesud, oğlu Kılıç Arslanla beraber 1150, yılında Haçlıların işgalinde bulunan Göksün, Behisni, Göynük, Rabân ve Antep, şehir ve kalelerini zapt etti. [17]

Sultan Mesud'un ölümü üzerine Halep Atabeği Nureddin Mahmud, Antep ve Rabân'ı işgal etti. Öte yandan, II. Kılıç Arslan, Nureddin'den adı geçen şehirleri iâde etmesini istedi ise de, Nureddin reddederek tecavüzlerine devam etti. Bunun üzerine Kılıç Arslan 1157 yılında kuvvetli bir ordu ile gelerek Antp'i muhasara etti, surlarını tahrip ederek ele geçirdi; Nureddin Mahmud ise Halep'e çekilmek zorunda kaldı. [18]

Bundan sonra Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus, Halep Emirliği topraklarını almak isteyerek, Samsat Emiri olan Eyyûbi Meliki Efdâl ile birlikte hareket edip 1218 yılında Antep'i aldı. Ancak Melik Efdal'ın ihâneti üzerine ordusu bozguna uğrayınca Antep yine Halep Emirliği'nde kaldı. [19]

14 Bk. Gregori Abû'l Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, ter. Ö .R. Doğrul, I, 318.

15 Bk. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, S. 73.

16 Bk. Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, S. 77.

17 Bk. O. Turan, ayn. esr. S. 187; İmâ üd-dîn el Kâtib ül-İsfahânî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, S. 205, v.d.

18 Bk. O. Turan, ayn. esr. S. 199-200.

19 Bk. Abû'l-Farac, ayn. esr. II, 501; O. Turan, ayn. esr., S. 321.

Bütün Yakın-doğuyu tehdit eden Moğol Kumandanı Baycu Noyan 1258'de kuvvetleriyle güneye kadar inerek Elbistan ve havalisini işgal etti. Ertesi sene Hülâgu, Suriye seferine girişip, Halep'i alınca, Baycu Noyan'ın başlattığı harekât tamamlanarak Antep ve bölgesi Moğolların eline geçti. [20]

Öte yandan Mısır'a hâkim olan Memlûklu Sultanlarından Kutuz (öl. 1260) Moğollarla mücadeleye girişerek 1260 yılında Ayn Câlut'ta onları mağlup edip, Halep ve Antep bölgesini Memlûklu devleti sınırlarına kattı. [21] Moğolları tamamiyle kuzey Suriye'den uzaklaştırmak istiyen I. Baybars, 1277 yılında Antep'ten geçerek Elbistan ovasında, Muînüddin Süleyman Pervâne idaresindeki Selçuklu-Moğol ordusunu tekrar mağlup edip, Kuzey Suriye'yi Moğol tazyikinden kurtardı. [22]

Bununla beraber İlhanlılarla Memlûklular arasındaki savaşlar devam etti. Zira, Ayn Câlut mağlubiyetini unutamamış olan Moğollar intikam almak düşüncesindeydiler. Nitekim Abakâ Hân, kardeşi Mengü-Timur ile Anadolu Moğollarının başında bulunan Samagar Noyan'ı [23] 1281 yılında Memlûk topraklarına sevketti, Samagar Noyan, Elbistan, Derbsak, Bağras kasabaları ile beraber Antep'i de alıp Halep'e girdi ise de, Kalavun'un başında bulunduğu Memlûklu ordusuna yenildi. Bu suretle Kuzey Suriye bölgesi kesin şekilde Memlûkluların sınırları içinde kaldı. [24]

Bundan sonra, Antep ve bölgesi Memlûklu Sultanlığı ile, Maraş ve Elbistan'a hâkim Dulkadır-oğulları arasında bir ihtilâf konusu oldu. Dulkadır Beyliğinin kurucusu olan Zayn ad-Dîn Karaca (1327-1353), Dulkadır Ulusu'nu bir beylik haline getirmiş, ayni zamanda Boz-ok'ların ve Halep Türkmenleri'nin de reisi olmuştu. Antep ve çevresi ise daha fazla Dulkadırlı (Tahrir defterlerinde; Zulkadir) Türkmenleri ile meskûndu. Karaca Bey, Dulkadırlı Beyliğinin sınırlarını genişletmek için Memlûklu Sultanlığı içindeki bâzı ihtilaflardan da faydalanarak Halep bölgesine devamlı akınlar yapmakta idi. Bir seferinde, Ha-

20 Bk. O. Turan, ayn. esr., S. 492.

21 Bk. M. C. Şehâbeddin Tekindağ, **Kutuz**, İA., VI, 1059.

22 Bk. M. C. Şehâbeddin Tekindağ, **Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar**, TD, 19 (1964) S. 87 v.d.; ayn. müel. **Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış**, TD, 25 (1971), S. 11 v.d.; ayr. bk. O. Turan, ayn. esr., S. 496, 545 v.d.

23 Samagar Noyan hak. bk. Ahmet Temir, **Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan, Fuad Köprülü Armağanı**, S. 495 v.d.

24 Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, ayn. mkl. TD. 25, S. 12; ayr. bk. O. Turan, ayn. esr. S. 575.

lep valisi Yulbuga'nın kuvvetlerini Maraş civarında feci şekilde mağlup ederek (1343), kuvvetini arttırdığı gibi, nüfuz sahasını genişletti. Artık Antep havalisine hâkim olmuş ve Halep şehrini tehdide başlamıştı. Karaca Bey'in Memlûklularla devamlı mücadelesi ve diğer siyasi teşebbüsleri, Halep valisi Argun'un idaresindeki kuvvetli bir Memlûklu ordusunun Dulkadırlı topraklarına girmesine sebep oldu. Düldül dağında yapılan savaşta Karaca Bey mağlup oldu, sonra da yakalanarak Kahire'de işkence ile öldürüldü (Kasım 1353). [25]

Karaca Bey'den sonra, Dulkadır Beyliğinin başına geçen Halil Bey zamanında da Memlûklu'larla olan mücadeleler devam etti. 1318 Mayısında, Maraş önlerinde bir Memlûklu ordusunun mağlub olması ile Dulkadırlı'lar tekrar Halep vilâyetinin kuzeyine tamâmen hâkim oldular ise de, Atabeğ Berkuk ayni senenin Temmuz ayında büyük bir orduyu Dulkadırlı'lar üzerine sevketti. Müverrih Bedreddin Aynî'nin Antep'e gelişini gördüğü bu ordunun Halil Bey'in küçük kardeşi Suli Bey'in idare ettiği kuvvetleri mağlup etmesi ile Antep ve Halep'in kuzey mıntıkası Memlûk Sultanlığı'nın idaresine geçti. Halil Bey ise, Berkuk'un hazırladığı bir suikast ile öldürüldü (1386). [26]

Halil Beğ'den sonra, Dulkadırlı Bey'i olan küçük kardeşi Suli Bey (1386-1398) zamanında da Memlûklu Sultanlığı ile savaşlar Halep bölgesinde devam etti. Suli Bey, Berkûk'a karşı yapılan isyanlarla karışıklık içinde bulunan Memlûk Sultanlığının bu durumundan faydalanarak, Antep ve Halep taraflarına devamlı akınlar yapıp yağmalarken, bu arada Malatya naibi Mintaş ile de yakın ilişkiler kurmuştu. Kuvvet ve nüfuz kazanan Suli Bey, bu arada kuvvetleri ile Antep'e gelerek burada yağma ve mezalimde bulunarak, kardeşi Osman Bey'i iç kalenin muhasarası için görevlendirdi. Bir ay kadar süren muhasârada şehir ve şehir halkına çok zarar veren Osman Bey de kaleyi zaptedemeyince kuvvetlerini çekip o da Maraş'a gitti. Bundan bir müddet sonra, 792 (1390) senesi şevvalinde Suli Bey ve Mintaş orduları ile Maraş'tan gelerek Antep şehrini işgal ve kalesini muhasara ettiler. Mintaş'ın askerlerinden başka Suli Bey'in maiyetinde ayrıca on bin Türkmen askeri de mevcuttu. Bu sırada, kardeşi Şehabeddin Ahmed ile beraber kalede mahsur kalan müverrih Bedreddin Aynî, bu muhasarayı anlatırken Antep halkının uğradığı zulüm ve eziyetleri ve

25 Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, S. 84 v.d.; Mükrimin H. Yınanç, **Dulkadırlılar**, İA., III, 654-656.

26 Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, ayn. esr. S. 85-87; ayr. bk. Mükrimin H. Yinanç, ayn. mkl. İA, III, 657 v.d.

kendisinin geçirdiği tehlikeyi de nakletmektedir. Antep şehrinin işgali ve kalenin muhasarası devam ederken, Halep vâlisi Kara Demirtaş'ın ordusu ile Antep'e doğru geldiği duyulunca Suli Bey ve Mintaş muhasarayı kaldırıp Maraş'a çekildiler. [27]

Dulkadır-oğulları ile Memlûklular arasında kuzey Suriye üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam ederken, bu sıralarda Timur'un da ordusu ile güney-doğu Anadolu'ya gelerek, Mardin'i muhasara ve Diyarbekir'i zapt ettiği görüldü. Timur ordularının Memlûk Sultanlığı topraklarını da istilâ etmesinden faydalanmak isteyen Suli Bey, Timur'a elçiler göndererek Suriye'nin fethine teşvik edip, ayrıca maiyetinde bulunacağını ve ordusuna da rehberlik yapacağını bildirmişti. Timur, kendi istila hareketine de uygun olarak, 1400 senesinde önce Behisni'yi zapt edip sonra Antep cihetine yöneldi. Antep şehrini de zapt ederek kalesini muhasara etti. Timur askerlerinin Antep'i istilâsında, şehir halkının maruz kaldığı zülüm ve felâketleri, Timur'un vak'a-nüvisti olup seferlerine iştirak etmiş olan Nizamüddin Şâmî'nin **«Zafernâme»** adlı vak'ayinâmesinden öğrenmekteyiz. Bu kitabta, Timur'un Antep'i zaptı vak'ası şu şekilde kaydedilmiştir: **«Ordu bu şehre yaklaşınca Emir, askerlerden bazılarının hücumu için emretti, emir mucibince askerler bir hamle ile şehri zaptettiler ve ahalisini kılıçtan geçirdiler, bâzılarına merhamet ederek affettiler. Binalarını, evlerini yıkıp yerle beraber yaptıktan sonra Halep tarafına tevecüh ettiler»**. Ayrıca Nizamüddin Şâmî, Timur askerlerinin muhasarasına karşı şiddetle müdafaa edilen Antep kalesini uzun uzadıya tarif ve tasvir ettikten sonra, kale hakkında şunları yazmaktadır: **«öyle ki hiç bir kimse onu almak için muharebe etmek teşebbüsünde bulunamazdı»**. [28]

Suli Bey'in, Timur'u Suriye seferine teşvik ettiğinden haberdar olan Sultan Berkuk, bu teşebbüsünden dolayı onu bertaraf etmek için hazırlıklara girişti. Bir müddet sonra Halep valisinin kumandasında hareket eden büyük bir ordu, 1395 senesinde Suli Bey'i ağır bir mağlubiyete uğrattı. [29]

[27] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, ayn. esr. **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, S. 72; ayr. bk. Mükrimin H. Yinanç, ayn. mkl. İA, III, 658; Adile Abidin, Aynî ve Hayatı, **Tarih Semineri Dergisi**, II, 121; Marcais, Ayni, İA, II. 70.

[28] Bk. Nizamüddin Şâmî, **Zafernâme**, S. 266 v.d.; ayr. bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, S. 94 v.d.; Mustafa Kafalı, Timur, İA, XII/1, 344.

[29] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, ayn. esr. S. 97 v.d.; ayr. bk. Mükrimin H. Yinanç, ayn. mkl. III, 659.

Berkûk, Mısır Sultanlığı için artık tehlike addettiği Suli Bey'i de, Ağabeyi Halil Bey gibi bir suikastle ortadan kaldırmağa karar vererek, Maraş yaylasında bulunan Suli Bey'i Ali Han isminde birine öldürttü (Mayıs 1398). [30] Memlûk kaynaklarında «Haykal at-Türkmân» [31] diye tasvir edilen Türkmen Beyi'nin ölümü ile Dulkadır-Oğulları ve Memlûklular arasında uzun mücadelelere sahne olan kuzey Halep, Antep bölgesi yine Memlûk Sultanlığı sınırları içinde kaldı.

Suli Bey'den sonra, Dulkadırlı Beyi olan Nasir al-dîn Mehmed Bey zamanında (1398-1443) Memlûk Sultanlığı ile iyi münasebetler tesis edildi.

Bununla beraber, Antep şehri ve havalisi 1418 senesinde, yeni bir istilaya maruz kaldı. Akkoyunlu beyi, Kara Yülük Osman Bey Karakoyunlu topraklarına girerek Mardin'i muhasara edip, civarını yağmalamıştı. Kara Yusuf'un üzerine gelmesi ile de kaçarak Memlûklu topraklarına girip Halep'e sığındı. [32] Bunu takip eden Karakoyunlu kuvvetleri, Kara-Yusuf'un oğlu Pîr-Budak'ın idaresindeki bir kısım askerleri ile Antep üzerine yürüdüğü duyulunca, Antep nâibi ve halkın bir kısmı şehri terk edip kaçtılar. Kara Yusuf'un da Memlûk sınırlarından müsaadesiz girip Antep yöresine gelmesi, Kahire'de telaş ve endişe yaratmış, onun Suriye üzerine yürüyeceği zannedilmişti. Bu haber üzerine Kara-Yülük mecbur kalarak, Halep'den ayrıldı; bir kaç gün sonra, Kara-Yülük'ün durumunu öğrenmek için Halep'e kadar yaklaşan bir Karakoyunlu birliğini mağlup eden Halep nâibi Yeşbek, alınan esirlerden Kara-Yusuf'un Antep şehrinde olduğunu öğrendi. [33]

Kara-Yusuf, askerlerinin bu mağlubiyeti üzerine Yeşbek'e gönderdiği mektupta, Kara-Yülük'ü cezalandırmak için Memlûk topraklarına girdiğini ve Antep'e gelmiş olduğu için de özür dilemekte idi. Bir müddet sonra da Kara-Yusuf Memlûk topraklarından ayrıldı. Fakat, giderken Antep'in çarşı ve pazarlarını yaktığı gibi şehri de askerlerine yağma ettirip, ayrıca Antep halkından da yüzbin dirhem ve kırk at aldı. Kara-Yusuf'-

[30] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, S. 87; ayr. bk. Mükrimin H. Yinanç, ayn. mkl. S. 659.

[31] Kendi ülkesinde, beyi olduğu Boz-ok ve Üç-ok'lara karşı çok adil ve cömert olan Suli Bey, Memlûklu'larla yaptığı savaşlarda şecaât ve cesaret ile şöhret bulup, ayni zamanda, yaptığı akın ve garet hareketlerinde zâlimliği ile de tanınmıştı. Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, ayn. esr. S. 87, not 23.

[32] Faruk Sümer, Karakoyunlular, I. 99.

[33] Faruk Sümer, ayn. esr., I, 100.

un bu hareketine, kendi ülkesinde kötülükler yapmış olan, Kara-Yülük'ün Memlûk Sultan'ı tarafından himaye edilip Halep'e sığınmasına müsaade etmesi sebep olmuştu. Ayrıca Memlûk Sultanı'na yazdığı mektupda da, bu hareketinden dolayı onu kınamakta idi. [34]

Gerek Timur'un ve gerekse Kara-Yusuf'un Antep ve havalisine gelişleri, görüldüğü gibi devamlı bir hâkimiyet teşebbüsü olmayıp, bir sebebe bağlı olarak, geçici birer istila hareketi olmuştu. Dulkadır-Oğulları'nın ise Halep'in kuzeyini bilhassa Antep'i kendi beyliklerine dahil etme düşünceleri devam etmekte idi.

Fâtih'in padişahlık devrine tesadüf eden, Şahsuvar Bey zamanında ise, Dulkadır Beyliği'nin Memlûklu Sultanlığı ile olan münasebetleri, yeni safhalar arzetmeğe başladı. Dulkadirli'lar menşe itibarı ile Osmanlılarla aynı boydan gelmekle beraber, ayrıca Murad II. zamanında, müstakbel hükümdar Mehmed II. nin (1449) Dulkadır-oğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hâtûn ile evlenmesi ile de yakın akrabalık tesis edilmişti. [35]

Osmanlıların güney-doğu siyâsetine uygun olarak Fâtih'in yardım ve teşvikleri Dulkadirli'ların Memlûklu'lar karşısındaki durumunu değiştirmişti. Bundan sonra, Dulkadirli-Memlûklu mücadelesine, Osmanlı'ların da karışması ile, devam edegelen bu münasebetler, Dulkadır Beyliği üzerinde Osmanlı-Memlûklu nüfuz mücadelesi haline gelerek, Mısır'ın fethine kadar devam etti. Böylece, Antep ve havalisinin de adı bu yeni mücadeleler içinde geçmeğe başladı.

Fâtih'in yardım ve desteği ile Dulkadır Beyi olan Şahsuvar (1467-1472), Memlûk Sultanı'nın Dulkadir Beyi ta'yin ettiği kardeşi Şahbudak'ı ve amcası Rüstem Bey'i bertaraf etmeğe muvaffak oldu. Bundan sonra Şahsuvar Bey, 1467'de doğrudan Memlûklu'larla savaşa girişerek, önce Şam Naibi Berdi Bey kumandasındaki orduyu Turnadağı eteklerinde, sonra da yeni Memlûklu Sultanı Kayıtbay'ın, Emîr Canıbek Kulaksız kumandasındaki ordusunu Antep yakınlarında mağlup etti (30 Mayıs 1468). Şahsuvar Bey bir müddet sonra da, Kayıtbay'ın Atabek Emîr Özbek kumandasındaki, Üç-Okların da iştirâk ettiği orduyu da mağlup etmeye muvaffak oldu. Bu savaşların neticesinde, Şahsuvar Bey sınırları içine Antep dahil Halep'e kadar olan

[34] Faruk Sümer, ayn. esr., I, 100 v.d.

[35] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri**, TD, 30 (1976) 78, not. 17, ayr. bk. Mükrimin H. Yinanç, ayn. mkl. İA, III, 660; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, S. 171 v.d.

yerlerle, Ramazan-Oğulları'nın bir çok şehir ve nahiyelerini dahil ederek, namına hutbe okutup, para bastırdı. [36]

Fâtih'in yardımları ile muvaffakiyete ulaşan Şahsuvar Bey, Osmanlı himayesinden ayrılıp, müstakil hareket etmeye başlaması Osmanlı himaye ve yardımının azalmasına sebep oldu. Bunun üzerine Atabek Emîr Özbek idaresindeki Memlûk ordusuna Nisan 1469'da Maraş'ın güney-batısında meydana gelen savaşta yenildi. Ayrıca Malatya önlerinde de ağır bir mağlubiyete uğraması ile bir çok yerler Ramazan-Oğulları'nın ve Memlûkluların eline geçti. Şehsuvar Bey'in Haziran 1470'de kaybettiği yerleri geri alması üzerine, Emir Yeşbek kumandasındaki bir Memlûk ordusu üzerine gönderildi. Antep'de vuku' bulan savaşta Yeşbek, Şahsuvar Bey'i mağlup etti, bunu takiben Ceyhan nehri kıyısındaki savaşta da yenilmesi ile Zamantı kalesine sığındı. Şahsuvar Bey'in şartlı teslim olmasına rağmen (4 Haziran 1472) esir edilerek Kahireye götürülüp, üç kardeşi ile birlikte Züveyle Kapısında çengele vurularak idam edildi. [37]

Şahsuvar Bey'den sonra Antep tekrar Memlûk Sultanlığı idaresine geçti.

Şahsuvar Bey'in yerine, Kayıtbay'ın Şahbudak'ı yeniden Dulkadir Bey'i tayin etmesi, Fatih'in bu beylikle daha fazla ilgilenmesine sebep oldu. Bunun üzerine, kendisine sığınmış olan Dulkadır-Oğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'i ve diğer Boz-Ok beylerini Osmanlı kuvvetleri ile birlikte Dulkadır topraklarına gönderdi. Vuku' bulan savaşta, Alâüddevle'nin mağlup olması sonunda, bir kısım Osmanlı askerleri esir düştü. Sis nâibi tarafından Kahire'ye gönderilen bu askerlerin kesik başları ile çöken (cevgân) oyunu tertip edilmesi, ağır bir tahrik olup, Fâtih'in savaş hazırlıklarına başlamasına sebep oldu. 1480 senesinde Alâüddevle yeniden Dulkadir topraklarına gönderildi. Şahbudak'ın kaçması üzerine, beyliğe hakim oldu. [38]

Alâüddevle, durumunu kuvvetlendirmek için Osmanlılarla iyi münasebetlerini devam ettirerek, bu arada kızı Ayşe Hâ-

[36] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Fâtih Devrinde Osmanlı Memlûk Münasebetleri**, TD. 30 (1976) S. 78-79; ayr. bk. ayn. müel. **Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış**, TD. 25, (1971) S. 31; Mükrimin H. Yinanç, ayn. mkl. İA, III, S. 660 vd.

[37] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri**, TD, 30 (1976) S. 80 v.d.

[38] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri**, TD. 30 (1976) S. 83 v.d; ayr. bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, S. 172.

tûn'u ikinci Beyazid'e vermekle de rabıtasını daha fazla kuvvetlendirdi. Bu hanımdan 1467 senesinde birinci Selim dünyaya gelmiştir. Osmanlı'lardan yardım ve himaye görmesine rağmen Memlûk Sultanı'na da yakınlık göstermekte idi. Hersek-Oğlu Ahmed ve Hadım Ali Paşa'ların, Memlûk'lularla yapılan savaşta muvaffak olamamaları üzerine Alâüddevle Memlûk Sultanı'nın da teşviki ile Osmanlı'lara karşı düşmanca hareketlere girişti. [39] Bunun üzerine cezalandırılması yoluna gidilerek, İran seferinden sonra, Hadım Sinan Paşa kumandasında gönderilen Osmanlı ordusu ile Alâüddevle Bey Bey kuvvetleri arasında 12 Haziran 1515 senesinde Turnadağı'nda vuku' bulan savaşta Alâüddevle Bey esir edilerek katledildi. Dulkadır Beyliği'ne Şahsuvar Bey'in oğlu Ali Bey tayin edilmekle beraber, bu beylik tamamen Osmanlı Devletine tabi' bir duruma getirildi. [40]

Dulkadır Beyliği üzerinde bu mücadeleler devam ederken, Antep şehrinin, Alâüddevle Bey zamanında da, Dulkadır Beyliği'nin hâkimiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır. Dulkadır-Oğulları'nın çok önem verdikleri bu şehir, daha evvelde birçok defalar imâr edildiği gibi, Alâüddevle Bey tarafından da imâr edilip, ayrıca kendi adı ile anılan bir câmi [41] ile bir de masiak [42] (devamlı suyu gelen, büyük su haznesi) inşâ ettirmiş, bunların masrafları için de vakıflar tesis etmiştir. Dulkadır Beyliği, Osmanlı himayesi altında Şahsuvar Oğlu Ali Bey'in idaresine verilirken, Memlûklu'lar bu fırsattan yararlanarak Antep şehrini tekrar işgâl ettiler. [43]

Osmanlı Devleti ile Memlûklu Sultanlığı'nın, Dulkadır Beyliği ve güney-doğu Anadolu üzerinde devam eden hâkimiyet mücadeleleri ile, ayrıca, Osmanlı Devleti'nin genişleme politikası, Mısır'ın fethini de gerektirdiğinden, Memlûklu'larla savaş ilerden beri zârurî hale gelmişti.

İranlı'larla savaş yapan Osmanlı'lara karşı Memlûk Sulta-

39 Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış**, TD. 25 (1971) S. 31; ayn. müel. **Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi**, TD. 22 (1968) S. 59.

40 Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, ayn. esr., S. 173; ayr. bk. Mükrimin H. Yinanç ayn. mkl., İA, III., 661; Besim Atalay, **Maraş Tarihi ve Coğrafyası**, S. 52 v.d., M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi** TD. 22 (1968) S. 76.

41 Bk. **Ayıntâb Vakıf Defteri**, vrk. 3; ayr. bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, ayn. esr., S. 173 v.d., 231.

42 Bk. **Ayıntâb Vakıf Defteri**, vrk. 15.

43 Besim Darkot, **Ayıntâb**, İA, II, 66.

nı Kansuh'un şî'î Şâh İsmail'i desteklemesi, Memlûklu teba'sı sünni halkın memnuniyetsizliğine sebep olmuştu. Yavuz Sultan Selim bu hususta geniş bir propagandaya girişerek, sünnileri Osmanlı tarafına dâvet etti, Şam ve Halep nâibleri yanında Antep naibi de bu dâvete icâbet ettiler. Nitekim, Osmanlı ordusu Memlûk topraklarına doğru ilerleyip, Behisni üzerinden gelerek, Antep yakınlarındaki Merzbân suyu kenarında ordugâh kurduğu sırada, Memlûklu'ların Antep nâibi Yunus Bey bu ordugaha gelip Osmanlı hizmetine girmiş ve orduya da kılavuzluk yapacağını taahhüd etmiştir. Yavuz Sultan Selim, 20 Ağustos 1516 tarihinde Antep'e gelerek üç gün konakladı. [44] Bu suretle Antep şehri de Osmanlı Devletine ilhak olundu. Bundan sonra 24 Ağustosta Merci Dabık zaferi ile, 23 Ocak 1517 Ridaniye galibiyetini müteakip, Memlûklu'ların diğer mukavemetlerinin de bertaraf edilmesi ile, 13 Nisan 1517'de Memlûk Sultanlığı sona ererken, bütün toprakları Osmanlı Devleti'nin eline geçti. [45]

B. NÜFUS VE ARAZİ TAHRİRLERİNİN YAPILMASI VE ANTEP'E AİD 943 (1536), 950 (1543) ve 982 (1574) TARİHLİ TAHRİR DEFTERLERİNİN TANITILMASI

Osmanlı Devletinde, lüzum görüldükçe ya bütün vilâyetlere şâmil umumî, veya, yalnız bir kısım livâ ve vilâyetleri ihtivâ eden, nüfus ve arazi tahrirleri yapılmıştır.

Yeni bir padişahın cülûsu, geleneğe göre, umumî bir tahririn yapılmasını gerektirdiği gibi, [46] ayni zamanda bir umumî

[44] Ferudûn Bey Münşeâtında bu husus şu şekilde anlatılmaktadır: «(922 senesi) Recebin 19. gününde Merzbân suyunda Ayıntâb Beği olan Yunus Beğ itâat idüb geldi el öpdü kal'asının miftâhı geldi yigirmi birinci gününde Ayıntâb'a gelindi hazreti hüdâvendigâr hezârân şevket ve 'azîm cem'iyyetle şehr-i Ayıntâb mukâbelesinde nüzûl eyledi divân-ı âlî olub cenk içün tedbir olunub cümle ümerâ-i vilâyet cem' olunmak emr olunub ittifakla sûret-i cenk tasvîr olundu» Ferudun Ahmed Bey, Münşeât üs Selâtîn, I, 479; ayr. bk. Hoca Sâ'üddin, **Tâc üt-Tevârih**, II, 331; **Silahşor, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab be Dev'et-i Kahire-i Sultan Selim Hân**, vrk. 18, nşr. Salahattin Tansel, **Tarih Vesikaları**, Sayı 17.

[45] Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, **Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış**, TD, 25 (1971) S. 34 v.d.

[46] «...culûs-ı se'adet me'nûslarında her vilâyet müceddeden hıl'at-i kitâbetle muhalla' olıgelmek âdet olduğu cihetten...» Bk. 161 numaralı, **Ayıntâb Tahrir Defteri**, vrk. 2; ayr. bk. Barkan, **Türkiyede İmparatorluk**

kanûnnâmenin de yeni padişah adına neşredilmesi usuldendi. Bâzı livâ ve vilâyetlerde, eğer bir kaç sene devam eden kuraklık veya su baskınları olmuş, yahut başka bir âfet vuku bulmuş ise bozulan zirâî düzenin ve reâyânın hali hâzır durumunu tesbit için yeniden tahrir yapılmakta idi. Bir bölgede asâyişsizlik, eşkiya hareketleri veya harbler dolayısı ile reâyâ kayıdlı oldukları yerleri terk etmiş ise, bu durum ora sipâhîlerinin gelirlerinde eksilme meydana getireceğinden, bu gibi yerlerde yeni bir tahrir yapıldığı gibi, reâyânın yeni yerleştikleri yerler de ayrıca tahrire tâbi tutulmaktadır. [47]

Yeni feth edilen her bir ülke de muhakkak tahrirden geçip, nüfus ve araziler kayd edilerek, hâsılât ve vergi gelirlerinin bilinmesi ile timâr sisteminin tesis ve tatbikine geçilerek, o ülke de Osmanlı Devleti'nin bir livâ veya vilâyeti haline getirilmekte idi.

Fevkalâde bir hal olmadığı takdirde, bir nesil değişme müddeti olan 30 senede bir tahrirlerin tekrarlanması zarûrî olmakta idi. [48]

Bir livâ veya vilâyetin tahririne başlanması padişahın emri ile olup, tâyin edilen emirler iyi yetişmiş, bu işlerde tecrübeli, kanûn bilir, âlim kimselerin arasından seçilmektedir. Tahrir kâtibleri ise, defter-i hâkanî (Defter-i dergâh-ı âlî) dairesinde veya defterdarlıklarda uzun müddet çalışmış, tahrir işlerini bilen kimseler arasından seçilmekte idi. [49] Ayrıca, tahririn yapıldığı livânın kadısının da tahrir heyeti ile beraber olması için: **«Ve ol yerin kadıları hususunda dahi emrim budur ki ol kadılık yazılıncaya değin eminlerim huzurundan eksik olmayanlar»** [50] denilmektedir.

Tahrir heyetinin vazifelerini izah eden, genel hükümlerde, veya tahriri yapılacak bir vilâyete aid hükümlerde, verilen diğer emirler yanında, tahrir yapılan yerlerde her bir şeyin defterlere yazılması hususu şu şekilde zikredilmiştir: **«Her vilâ-**

Devri'nin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri, İFM, II, Sayı 3, S. 35 v.d.

47 Bk. Koçi Bey, **Risale**, nşr. Ali Kemalî Aksüt, S. 96.

48 **«Reâyânın defteri de yüce divân defterhanesinde saklanıp otuz senede bir yazımı yapılıp ölü ve hastaları çıkartılmak ve defter olan da yeniden deftere yazılmak gerektir»** Bk. Nesâyih ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ, nşr. Hüseyin Ragıp Uğurel, S. 76; ayr. bk. Barkan, ayn. mkl., İFM, II, Sayı 1, S. 38.

49 Bk. Barkan, ayn. mkl., İFM, II, Sayı 2, S. 221 v.d.

50 **«Sûret-i Kanûnnâme-i Kitâbet-i Vilâyet ki Nişân-ı Hümâyûn Yazılur»** başlıklı kanûn hükmü. Bk. Barkan, ayn. mkl. İFM, II, sayı 1, S. 41.

yete bir emîn ve bir kâtib gönderüb cüz'î ve küllî nakir-ü kıtmir defter idüb defterden hâriç bir nesne konmamak emreyleyüb...» [51]

Tahrir emîni ve kâtibi ile mahallin kadısından teşekkül eden tahrir heyeti nüfus ve arazi tahririne başlarken, o köyün veya nahiyenin raiyyetleri, kendi yerinde heyet huzuruna getirilip, bizzat görülüp ve sorularak tahrirleri yapılmakta idi. Bu hususdaki hüküm ise şöyledir: **«Ve sipâhiler raiyyetlerin yazdurduklarından emr-i celîl ül-kadrim bunun üzerinedir ki yazdurur olduklarında reâyâları külliyen emînim huzuruna hâzır eyleyeler».** [52] Bir nüfus sayımı olarak, uygun yaştaki her raiyyetin isimleri baba adları ile birlikte kaydedilip, çift, bennâk ve mücerredlik durumları ile beraber, bu ismi yazılan şahıslardan toprağı olanların, çift, nîm çift veya dönüm miktarı yerlerinin de isimlerinin altına ayrıca yazıldığı, bu tarz defterlerin hepsinde görülmektedir. [53]

Bir karyenin nüfusu deftere kaydedildikten sonra, tahrir ile ilgili hükümlerde zikredilen, [54] vergiye tâbi her ne var ise, isimleri ve vergi tutarları da gösterilerek ayni karyenin defterlerdeki hasıl kısmına ayrıca kayd edilmektedir.

Diğer taraftan, zu'amâ ve sipâhîlerle, hâs yerleri tasarruf edenler, ellerindeki dirlik ve berâtlarını, vakıf sahipleri vakıfnâmelerini, mülk sahipleri mülknâmelerini tahrir emînine teslim edip, tahrir ve teftişten sonra tekrar mukarrernâme almaları şart idi. [55]

Memlûk Sultanlığı topraklarının, Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra, yeni feth edilen bu topraklar üzerinde de hemen nüfus ve arazi tahririne başlanarak H. 926 senesinde bitirildiği bu tahrirlere aid defterlerin üzerindeki tarihlerden anlaşılmaktadır. Bu ilk yapılan tahrirden Halep Livâsına aid mufassal tahrir defteri H. 926 tarihli olduğu gibi, [56] ayrıca An-

[51] Bk. Barkan, ayn. mkl., S. 39.

[52] Bk. Barkan, ayn. mkl., S. 41.

[53] Bk. Barkan, ayn. mkl., S. 20; ayr. Barkan, **Tarihî Demografi Araştırmaları**, Türkiyat Mecmuası, X, S. 9.

[54] **«Ol sancağa varub ol yerlerde vâkı' olan şehirden ve kasabâtdan ve kurâdan ve mezâri'den ve arâziden ve bağdan ve bağçeden ve efrâddan ve eşhasdan fi'l-cümle ebvâb-ı mahsulâtın senevîsinden ve şehrisinden ve yevmîsinden ve bâd-i hevâsından kalîl ve kesîr ve nakır-ü kıtmir timârda ve evkafda ve emlâkda vâkı' olan yerlerde mu'aflardan her ne var ise...»** Bk. Barkan, ayn. mkl., S. 36, 40.

[55] Barkan, ayn. mkl., S. 36, 40.

[56] Başvekalet Arşivi, Tapu 93 numara.

tep Livâsına tâbi' olan Nehr ül-Cevâz nahiyesinin bir kısım karyelerini de ihtivâ eden, bir kısmı eksik Birecik Livâsı defteri de H. 926 tarihini taşımaktadır. [57]

Bu bölgenin, H. 922 senesinde feth edildikten bir müddet sonra tahririne başlanarak, binlerce köy ve mezre'anın nüfus ve arazisinin sayılıp, hasılat ve vergilerinin tesbit edilerek, ayrıca timâr sisteminin tesis edilip, idarî teşkilatının kurulması üç sene gibi kısa bir zamanda bitirilerek, defterlerin üzerine de kaydedilmiş olan H. 926 senesinde tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Fetihden sonra, Halep Vâliliğine Karaca Paşa diye anılan Ahmed Bey, kadılığına Çömlekci-zâde Kemal Çelebî, defterdarlığına da Abdullah Paşa-zâde Abdi Çelebî tâyin edilmişlerdi. Antep başlangıçta Halep vilâyeti dahilinde mütâlaa edildiğinden, Halep'in tahriri ile görevlendirilen Abdi Çelebi'nin Antep bölgesini de tahrir ettiği ilgili kayıdlarından anlaşılmaktadır. [58] Zirâ: H. 964 tarih 301 numaralı Antep vakıf defteri ile, III. Murad devrine aid 556 numaralı Halep Vakıf defterinin Antep'e aid bölümünün vakıf ve mülklerle ilgili olarak yazılan izahatlar kısmında Karaca Paşa'nın ismi sık sık geçmekte olup, «Karaca Paşa zamanında» yapılan tahrire aid olan «defter-i 'atîk»e atıflar yapılmaktadır. Yine ayni kayıdlarda, bir sonraki Antep livâsı tahririnin «Kara Kadı» ve «Ali Bey» tarafından yapıldığı da ayrıca zikredilmektedir. [59] Ancak, mevcud olan üç mufassal Antep defterinde, yalnız H. 982 tarihli tahriri yapanların ismi yazılmış olup, diğer iki defterde Kara Kadı ve Ali Bey isimlerine raslanmadığı gibi ayrıca, tahrir yapanlara aid başka bir kayıd da mevcud değildir.

Elde mevcud üç mufassal tahrir defterinden, 943 (1536) tarihli en eski defterde, Antep Livâsı, ilk idarî taksimata göre yalnız Antep Nahiyesinden meydana gelmiş iken, 950 (1543) tarihli tahrirde yeniden bir idarî taksimatın yapılması ile, Nehr ül-Cevâz ve Telbâşer Nahiyeleri de Antep Livâsına dahil edilerek livâ sınırlarının genişletildiğini görmekteyiz.

Tahrir neticelerine göre, livâlar tesbit edildikten sonra, ayni coğrafi bölge içinde olup, benzer zirâî ve iktisadî şartlara haiz olan livâlardan, eyâletler teşkil edilirken Antep Livâsı da Zülkadriye Eyâletine tâbi olmuş idi. Bu eyâlet ise: Maraş (Pa-

[57] 1520 tarihli, **Birecik Defteri**, Maliyeden Müdevver, BA, nr. 75.

[58] Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Sahâif ül-Ahbâr fi Vekayi ül-a'sâr**, III, 463 v.d.

[59] 964 (1557) tarihli, **Ayıntâb Vakıf Defteri**, vrk. 11, 16, 17.

şa Livâsı), Malatya, Antep, Kars-ı Zülkadriye ve Sümeysad livâlarından meydana gelmektedir. [60]

Antep'e aid tahrir defterleri:

Antep Livâsı ile ilgili tahrir defterleri başlıca iki arşivde bulunmakta olup, bunlardan Başvekâlet Arşivinde mevcut olanı beş adettir.

Bu defterlerden: 943 1536) senesinde yazılmış olanı, arşivde 186 numarada mevcud olup, mufassal bir defterdir. İlk idarî taksimata göre tanzim edildiğinden yalnız Antep Nahiyesini ihtiva etmektedir. 86 sahife olup, baş kısmında Antep Livâ kanûnnâmesi yer almaktadır. Bu defter, diğerlerine nazaran daha teferruatlı yazılmış olup, mesleği olan bâzı şahısların, isimlerinin altına bu meslekleri de yazılmış olduğu gibi, şehre sonradan gelmiş olan bâzı kimselerin de ayrıca geliş yerleri kaydedilmiştir. Defterin ihtiva ettiği, nüfus ve arazi ile zirâî hâsılata aid bilgi ve kayıdlar tereddüte meydan vermeyecek bir intizam ve dikkatle yapılan tahrir sonunda kaleme alınmıştır.

950 (1543) tarih, 373 numaralı bu mufassal defter, idarî bölgelerin yeniden tanzim edilerek, Nehr ül-Cevâz ve Telbâşer Nahiyelerinin Antep Livâsına dahil edildiği tahrire aittir. Defterin baş kısmında ayrıca bir kanûnnâme mevcud olmayıp, üç nahiyenin tahrir tutarı 316 sahifedir. Bu mufassal defterdeki kayıtlardan, Livânın o tarihlerdeki idarî ve sosyal istikrarı ile iktisadî refahını da ayrıca öğrenmekteyiz. Yeni köy ve mezre'aların tesis edildiğini ve Osmanlı toprak rejiminin de ilgili kanûnlara uygun olarak en sıhhatli bir tarzda tatbik edildiğini yine bu defterde görmekteyiz. 231 numaralı defter ise, 950 tarihli mufassal defterin icmâli olup, 70 safifedir. Ayni arşivde, 488 numarada bulunan 977 (1569) tarihli, 30 sahifelik icmâl defterinin mufassalı mevcud değildir.

964 (1557) senesinde yazılmış, Antep vakıfları tahrir defteri olup, cami', medrese, mescid ve zâviyelerin vakıf muhase-

[60] Bk. Ayni Ali Efendi, **Kavânin-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i divân**, S. 22; ayr. bk. Koçi Bey, **Risale**, S. 101; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic ül-vukuât**, S. 128; öte yandan Celâl-zâde Mustafa Çelebi, **Tabakât ül** Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik, adlı eserinde: «**Vilâyet-i Türkmân olan memleket-i Dulkadriye tafsili beyânında, bu tabaka beş derece üzere tertib olundu**» diye kaydedip, diğer kaynaklardan ayrı olarak, Dulkadır Eyâletine tâbi olan sancakları, Maraş, Boz-Ok, Antâb, Üzeyr ve Tarsus olarak saymıştır, (Üniversite Kütüphanesi), nr. 5997, vrk. 12/b; ayr. bk. Topkapı Sarayı Bağdad Köşkü nr. 299, vrk. 11.

belerini ihtiva etmektedir. 301 numaralı olup 36 sahifedir. III. Murad devrinde, yapılan teftiş sonunda tanzim edilen diğer bir vakıf muhasebesi, 556 numaralı Halep mufassal defterinin içinde bulunmaktadır.

Ankara Tapu Kadastro Arşivinde, Antep Livâsı ile ilgili tahrir defteri iki adettir.

Bunlardan 982 (1574) senesinde tanzim edilen 161 numaralı defter, mufassal tahrir defteri olup, her üç nahiyeyi de ihtiva eder. 373 numaralı defterin tahrir usulüne uygun olup, ayni hususiyetleri taşımaktadır. Bu defterin baş kısmında kanûnnâmesi mevcuttur. Ayrıca, tanzim edilen mukaddimesinde, tahriri yapanların isimleri zikredilmektedir. [61] Bu defterin bâzı kısımlarında, ileri tarihlere aid kayıdlardan anlaşılmakta ki, bu defterin taşıdığı tarihten sonra yeni bir tahrir yapılmamış, değişiklikler defterin kenarlarına işlenmiştir. Öte yandan Arşivlerde 982 tarihinden sonraya aid bir defter mevcud değildir. Zirâ mufassalın icmâli olan 313 numaralı defter 35 sahife olup, bu mufassala istinaden tanzim edilmiştir.

I. BÖLÜM

ÇİFTLİKLER

1. Çiftlik nedir, 2. Toprağın verimliliğine göre çiftliklerin «Has-(a'lâ)» «evsat» ve «ednâ» tasniflerine ayrılması, 3. Çiftliklerin ölçülmesi usulü, 4. Hâric reâyâ ve arazisi, 5. Köy sınırındaki arazi, 6. Şehir halkı çiftlikleri, 7. Reâyânın çiftliğini bırakması durumları, 8. Çift bozan resmi, 9.

61 982 tarihli tahrir defterinin mukaddimesi: «...**Hâlâ culûs-ı se'adet me'nûslarında her vilâyet müceddeden hıl'at-i kitâbetle muhal'a' olgelmek 'âdet olduğu cihetten vilâyet-i 'Ayıntâbın dahi cümle a'şar ve akta'ı hesab olunub pâk olunmağıçün bir kâtib-i muhtâr ihtiyar olunmak fermân-ı şerîf olunmağın bu fakir-i hakir-i kesîr üt-taksîr nâm Mehmed bin Mahmud eşşehîr bi-Merâmî emânete ve Mustafa el Mar'aşî nâm kulları kitâbete tâ'yin olunub ber muceb-i emr-i 'âlî vilâyet-i mezbûrenin vâki' olan a'şarın tahrir ve cüm'e zu'ama ve erbâb-ı timârının timârların tevcih ve takdir idüb getirüb âsitâne-i â'lâ ve bârigâh-ı mu'allâya hicret-i hazreti seyyid-il-enbiyânın sene isnâ ve semânîn ve tis'a mie sının Cemâziyelâhırası evâhirinde teslim olunub tetmîm kılındı».**

Bu defter dilerim tâ haşroluncaOla mukbûl-i erbâb-ı me'âsir
Düşirmiyenler ânı dillerindenRiâyet idüb eshâb-ı mefâhir

İki öşür alınması durumu, 10. Çift resmi, 11. Çift resminin araziye bağlı olması, 12. Çeşitli livâlarda ve Antep livâsında çift resmi ve miktarı, 13. Antep livâsında çift resmi, 14. Antep livâsında çiftlikler ve bu çiftliklere ait tablolar ile istatistikî cedveller, 15. Çiftliğin boz (boş) bırakılması durumları.

Çift sürülüp, tarım yapılarak ekilip biçilen araziler manasına gelen çiftlikler, umumî Osmanlı Kanûnnâmelerinde ve Livâ Kanûnlarında hukukî bakımdan çeşitli şekillerde târif ve izah edilmektedir. Bu çiftliklerin müstakil birer tarım işletmesi olarak kabul edilmesi için, arazinin mevkiî ve toprağın verimlilik derecesi yanında diğer bâzı hususlar da nazarı itibara alınarak, teşkil edilen tasniflere göre dönüm miktarlarının da tesbit edilmesi gerektiği çiftliklerle ilgili kanûn maddelerinde ayrıca zikredilmektedir.

Osmanlı Kanûnlarında, çiftlik tasarruf eden reâyânın toprakla olan ilişkileri bütün teferruatı ile açıklanmıştır. Daha fazla hububat zirâatı yapılan bu çiftlikleri ihtivâ eden araziler **«arz-ı memleket»** veya **«arazi-i mîrî»** olduğu esasına dayanılarak raiyyete, tasarrufu şartlı icar yoluyla verilerek raiyyetin çiftlik tasarrufu ancak, icâr şartlarını yerine getirdiği müddetçe geçerli olmuştur. [62]

Osmanlı arazi rejiminin kontrol ve yürütülmesi ile ilgili devlet adamları ve kanûn koyucular, zirâate uygun arazilerden çiftlik tesisinde ve çiftliklerin reâyâya tevziî ile işletilmesinde daima reâyânın da isteklerinin çok ilerisinde kanûnlar neşretmeğe hususi bir itina göstermekte idiler. Bu kanûnlar, reâyânın çiftliklerinden en yüksek zirâî istihsali elde etmesi yolunda teşvik edici bir mahiyette idi. Ayrıca bilinmektedir ki reâyâ-arazi ilişkilerinin ahenkli oluşu, devletin temel dayanağı olup ve mükellefiyetler yükletilmiş olan reâyâ ile devlet ilişkilerinin de sıhhatli olmasını sağlamakta idi.

1 — Çiftlik nedir :

Kanûn maddelerince tesbit edilmiş, belli bir dönüm büyüklüğündeki araziye, müstakil bir işletme olarak çiftlik denilebilmesi için, çeşitli hususiyetlerin o toprakta bulunması icâb etmektedir.

62 Bk. **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM, S. 50; ayr. bk. Barkan, **Çiftlik**, İA, III, 392; Barkan, **Tanzimat**, I, 324; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, II, 219.

Birçok livâ kanûnlarında, bir çiftliğin nasıl olması lazım geldiği izah edilmekle beraber, ancak pek azında çeşitli hususiyetler belirtilerek ta'rîfi yapılmıştır. Antep livâsına ait mufassal defterlerin baş kısmında bulunan kanûnlarda çiftliğin ta'rîfi ve çiftlik genişlikleri gösterilmemiştir. Ancak umumî kanûnnâmeler ve ona istinaden tanzim edilen birçok livâ kanûnlarında mevcud olan çiftlik hakkındaki maddeler yalnız rakam değişiklikleri ile ayni hususiyetleri taşıdığından, Antep Livâsındaki çiftliklerin izahında bunlardan faydalanıldı.

Çiftliğin tesbit ve ta'rîfinde, livâ kanûnlarında umumiyetle üç tasnif ve bunların ihtivâ ettiği dönüm miktarları yazılmaktadır: **«Ve çiftlik bâbında mikdâr has yerden altmış dönümdür ve mutavassıt ül-hâl olan yerlerden seksen dönümdür ve ednâ yerlerden yüz otuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftlikdir öylece i'tibâr olunur».** [63] Dönüm miktarları her livâ için ayrı olmakla beraber en basit şekliyle çiftlik bu şekilde izah edilmektedir.

Bu şekildeki bir çiftliğin izahında, has yerin evsat yere, evsat yerin ednâ yere göre kıyaslanmasından yalnız dönüm miktârları tesbit edilmiş olmaktadır. Fakat tapu mukabili yer tasarruf eden reâyânın, çiftlik hakkındaki düşüncesi toprağının verimliliği ve bununla ilgili olarak elde edeceği hasılatın uygun miktarda olup olmayacağı yolundadır, bu hususların da izahı ayrıca bâzı kanûn maddelerinde yer almaktadır.

Meselâ has veya a'lâ yerlerin tarıma ait özelliklerinin daha iyi belirtilmesi evsat ve ednâ yerlerin tesbitinin daha kolay ve isabetli olmasını sağlamaktadır. Bu hususla ilgili maddelerin yine bâzı umumî kanûnnâmelerde ve livâ kanûnlarında kaydedildiği görülmektedir.

Has yerler için: «Be gayet has penbe (pamuk) biter ya su basar yerden»; [64] «su basar ve her yıl ekilir a'lâ yerden sek-

[63] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 8; msl. bk. **«Zirâ has yerden yetmiş seksen dönüm ve mutavassıt ül-hâl yerden yüz dönüm ve ednâ yerden yüz otuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftlik i'tibar olunur»** 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 2; (yukarıda alınan livâ kanûnu maddesi ile, aşağıda kaydedilen umumî kanunnâme maddesi bu benzerliğe bir misâl olarak alındı), **«Zirâ has yerden yetmiş seksen dönüm yer ve mutavassıt ül-hâlden yüz dönüm ve ednâ yerden yüz otuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftlik i'tibâr olunur»** bk. **Kitâb-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmanî**, nşr. Nicoara Beldiceanu, S. 46, v.d.; ayr. bk. III. Murad devri, **Kanûn-ı Hukûk ve Rusûm-ı Livâ-i Serim**, bk. Kanûnlar, S. 308.

[64] Bk. **Tapuya müteallik kanûn**, S. 7; ayr. bk. 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, Kanûnlar, S. 25.

sen dönüm yere bir çiftlik dirler» [65] gibi maddelerde açıklandığı üzere has veya a'lâ tasnifine giren çiftliğin hususiyetleri sayılarak, birinci nevideki çiftlik olma durumu için önce toprağın has yani ekim için en iyisi olması, çiftliğin sulanabilmesi, pamuk yetişebilir vasıfta olması ve her yıl ekilmeğe çiftlik toprağının tahammülü olması şartlarını taşıyan belli büyüklükteki araziler ancak has veya a'lâ çiftlik olarak kabul edilmektedir. Has çiftliğin bu şekilde tesbiti ile buna kıyasla evsat ve ednâ çiftliklerin teşkil edilmesi daha sağlam esaslara bağlanmaktadır.

Bâzı bölgelerde raiyyetin çiftlik hakkında şikâyetleri olmalı ki o livâların kanûnlarında yukarıdaki maddelerden başka, nadasa bırakılan yer durumu ile, ne miktar hububat ekilebileceği de zikredilmiştir. Livâ kanûnları içerisinde en mükemmel tarif ve izah Karaman Vilâyeti Kanûnnâmesinde mevcut maddede zikredilmiştir: **«Çiftlik hususunda a'lâ ve evsat ve ednâ muteber olup bütün çiftlik a'lâ yerden altmış dönüm ve evsat yerden seksen ve doksan dönüm ve ednâ yerden yüz ve yüz yirmi dönüm demişlerdir. Amma beyn-en nâs meşhur ve ma'ruf olan çiftlik oldur ki, bir çiftlik nadasına ve ekinine vefa ide, ahalî-i kurâdan ekinciler dahi ana bir çiftlik dirler mikdarda Bursa müddi ile on iki müdlük yerdir. Konya müddi ile sekiz müdlük olur bilfi'il ma'mul olan kile ile altı müdlük yer olur»,** [66] şeklindeki açıklamalarla bir çiftliğin tesisinde ve dönüm olarak ölçüsünü tâyinde her haliyle tam ve ideal bir zirâî işletme göz önünde bulundurulmuştur.

2 — Toprağın Verimliliğine Göre Çiftliklerin «Has (a'lâ)», «evsat» ve «ednâ» Tasniflerine Ayrılması :

Herhangi bir livâ dahilindeki tarım arazilerinin, o livânın her mıntıkasında zirâate olan uygunlukları ayni derecede olamıyacağından, toprağın verimliliği ve tarıma olan kabiliyeti tahrir katipleri tarafından her zaman göz önünde bulundurularak çiftlikler «a'lâ», «evsat» ve «ednâ» tasniflerinden birine uygun olarak dönüm miktarı tesbit edilmektedir.

[65] 1540 tarihli, **Diyarbekir Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 131; ayrıca diğer bir livâ kanûnunda ise: «**Ve yüz dönüm denilen yer evsat ül-ahvâldir ve ol yer ki su basar a'lâ ve yıl ekilür ola seksen dönümü bir çeftlikdir**». III. Murad devri, **Musul Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 173; ayr. bk. 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 66.

[66] 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 47; bk. Lütfi Güçer, **XV.-XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan vergiler**, S. 45; H. İnalcık, **Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu**, Belleten XXIII. Sayı 92. S. 581.

Çiftlik sahibi her raiyyet tasarruf ettiği çiftliğine mukabil olarak devlete karşı bazı mükellefiyetler yüklenmişti. Reâyânın bu mükellefiyetlerini ve ayrıca kendi geçimini temin için tek kaynağı, sahip olduğu çiftliğin zirâî istihsali idi. Bu ise, belli bir gelir elde edebilmek için ancak çiftliklerin dönüm olarak büyüklüklerinin, toprağın verimlilik derecesine uygun olarak hesaplanmış olması ile mümkündü.

Herhangi bir livâ içinde çiftlik arazileri verimlilik bakımından ayrılıklar gösterdiği gibi, çeşitli livâların da arazilerinin ayrı özelliklerde olacağı muhakkaktır. Aşağıdaki tablo, üç tasnife ait çiftliklerin livâlar arasındaki ve ayni bir livâ içindeki dönüm miktarlarını göstermektedir. [67]

	Has		Evsat		Ednâ	
Kütahya Livâsı	60	dönüm	80	dönüm	120-150	dönüm
Aydın Livâsı	60	»	80	»	130-150	»
Karaman Vilâyeti	60	»	80-90	»	100-120	»
Karesi Livâsı	60	»	90	»	120-150	»
Hüdâvendigâr Livâsı	70-80	»	100	»	130-150	»
Silistre, Serim Livâsı	70-80	»	100-120	»	130-140-150	»
Erzurum Livâsı	80	»	100	»	130	»
Musul, Diyarbekir Livâsı	80	»	100	»	150	»
Mora Vilâyeti	80	»	100-120	»	150	»
Umumî Kanûnnâmeler						
Sultan Selim Hân Kanûnnâmesi	60	dönüm	80-90	dönüm	130-150	dönüm
Osmanlı Kanûnnâmeleri	70-80	»	100	»	130	»
Tapuya Müte'allik Kanûn	70-80	»	100	»	130-150	»

Bir arazinin çiftlik kabul edilmesi için o arazinin muhakkak ovalık veya düzlük yerde olması şarttı. Çiftlik arazisinin dağlık, taşlık veya yamaç yerde olması çiftlik kabul edilmesine manidir, ancak bu gibi yerlerdeki araziler dönüm hesabı ile tesbit edilmektedir.

«...**Bu zikrolan ova yerlerde olduğu takdircedir dağlarda çiftlik olmayub dönüm ibareti isti'mâl olunur**». [68] Dağlık yerlerde açılan araziler nîm veya bir çiftlik teşkil edecek dönüm miktarında olsa da üzerinde devamlı zirâat yapılacak bir düzen olmayacağından, ekim yapılacak yerleri dönüm olarak hesap edilmektedir.

[67] Bk. Lütfi Güçer, ayn. esr. S. 46.

[68] 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 132.

Çiftlik hususundaki tasniflerde en iyi ve verimli toprağa a'lâ denilmekte ise de bâzı kanûnlarda a'lâ ile has kelimesi aynı manada kullanıldığı gibi, bâzı kanûn maddelerinde ise has toprakların a'lâ'lardan daha iyi olduğu izâh edilmektedir. Meselâ Serim Livâsı kanûnunda [69] has ile a'lâ yerler ayrı ifade edilip değerlendirilmiştir. **«Ve tamam bir çiftlik yer ki has yerden ola altmış dönümdür a'lâ yerden yetmiş seksen...»** diye ifade edilmekle beraber Karaman Kanûnunda: [70] **«çiftlik hususunda a'lâ ve evsat ve ednâ mu'teber olub bütün çiftlik a'lâ yerden altmış dönüm...»** dür izahı ile Serim Livâsındaki has yer miktarı ile aynı olduğu ifade edilmekle beraber has ve a'lâ ayırımı pek tatbik edilmeyip, daha fazla arazinin çok farklılıklar gösterdiği bâzı livâlarda uygulanmıştır.

Has ve a'lâ arasında olan fark gibi bazen ednâ yerlerde de ayırım yapılmıştır. Kütahya Livâsı Kanûnunda: [71] **«ednâ yerden yüz yigirmi dönüm be gâyet ednâdan yüz elli dönüm bir çiftlik olur»** diye kaydedilmiştir.

Çeşitli livâlara ait dönüm miktarlarını gösteren tabloda aynı tasnif içinde birden fazla miktar grubunun belirtilmiş olması tatbikattaki zarûretlerin bir neticesi olmaktadır. Livâlar arasında ve aynı livâ içinde farklı verimlilikteki arazilerden çiftlik tesis edilirken 5-6 hattâ 7 grub dönüm miktarının tesbit edilmiş olması, köylüye çiftlik verilmesinde adaletli bir davranışın teferruatlı bir tatbikatını görmekteyiz.

Ancak, has veya a'lâ toprağı olan çiftliğin tarıma olan kabiliyetinin yüksek oluşu evsat veya ednâ çiftliğe göre daha az dönüm miktarında olmasını gerektirmiştir. Evsat veya ednâ topraklı çiftliklerde ise hâsılatın has veya a'lâ çiftlikler miktarında olması için dönüm miktarları arttırılmıştır. Fakat, ayrı vasıflardaki her çiftlikten aynı seviyede ürün almak için iyi topraklı çiftliğe sarfedilen emekle, daha az verimli ve geniş arazili çiftliklere sarfedilen emeğin aynı olmayacağı da aşikârdır. A'lâ topraklı bir çiftlikten, hemen üç misli büyüklükteki ednâ çiftliğin zirâatinin de üç katı emekle olması ve bunu telafi için daha fazla ürün elde etmenin lüzumlu olduğu düşünülebilir. Devlet ve reâyâ arasındaki her türlü hususun düşünülüp tatbik edildiği bir arazi rejiminde sarfedilen emekle alınan ürün arasındaki orantının birbirine uygun olması zarûrî görülmektedir. Yoksa az emekle fazla ürün alınan has veya a'lâ

69 III. Murad devri, **Kanûn-ı hukuk ve rüsûm-ı Livâ-i Serim**, bk. Kanûnlar, S. 308.

70 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 47.

71 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar S. 25.

çiftliğe sahip olma rekabeti reâyâ arasında hoşnutsuzluğa sebep olurdu.

3 — Çiftliklerin Ölçülmesi Usulü :

Dönüm ölçüsü:

Çiftliklerin ölçülmesinde dönüm hesabı kullanılmaktadır. Dönüm ise Osmanlı Kanûnlarında eni ve boyu kırkar adım olan bir alandır. Kanûn maddelerinde, dönüm târiflerindeki ayrılıklar kullanılan adımın nasıl olması lazım geldiği hakkındadır. Misâl olarak Aydın kanûnunda: «**Dönüm tûlen ve 'arzen kırk hatvedir**» [72] Kütahya kanûnunda: «**Ve dönüm dahi 'alâ mâhüv-el ma'ruf orta adım ile tûlen ve arzen kırk adımdır**», [73] Diyarbekir kanûnunda: «**Yürümek adımıyla eni ve uzunu kırk adım yere bir dönüm dirler**». [74] Mora kanûnunda ise: «**Dönüm dahi hatevât-ı müte'ârife ile tûlen ve 'arzen kırk hatvedir**». [75] Bu çeşitli açıklamalar, ölçme işinde kullanılacak adımın uzunluğunu izah eder yönde olup, orta adım, yürümek adımı, herkesce bilinen adım gibi, izahatlarla dönümün doğru olarak ölçülmesine çok önem verildiği görülmektedir.

Dönüm ölçüsü çiftlik alanlarının hesaplanmasında kullanıldığı gibi, nîm çiftten eksik araziler için de kullanılmaktadır. Ekinli bennâğın kullandığı yer nîm çiftten eksik olunca zemîn resmi dönüm hesabı olarak alınır, yine reâyânın elinde bir ve bir buçuk çift arası, arazi bulunursa bir çiftten fazla olan yerlere de dönüm hesabı tatbîk edilmektedir.

Adım ve dolayısı ile dönüm hesabı olarak bâzı çiftliklerin ölçüsü hakkında anlaşmazlık olduğu takdirde, bu anlaşmazlık çift resmini alan kimse ile reâyâ arasında veya iki komşu çiftlik sahibi arasında olabilir. Bu durumda hazîne-i âmirede saklı bulunan iki ucu mühürlü urgan ile ölçme işinin yapılacağına dâir iki umumî kanûnnâmede birbirinin aynı olan kayıt şu şekildedir: «**Bazı çiftliklerin toprağında niza' olsa hazîne-i âmirede mahfuz olan ipden iki başı mühürlü bir urgan virilüb vilâyet kadısı ol diyârın müsin ve mu'temed-aleyh ehl-i vukûfu ile anın gibi yerlerin üzerine varılub mesâhat eylemek içün hükm-i şerîf cihân-mutâ' virilür**». [76]

[72] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanunlar, S. 8.

[73] 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanunlar, S. 25.

[74] 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanunlar, S. 131; ayr. bk. III. Murad devri, **Musul Livâsı Kanûnu**, bk. Kanunlar, S. 173.

[75] 1716 tarihli, **Kanûn-ı Vilâyet-i Mora**, bk. Kanunlar, S. 326; ayr. bk. **Tapuya Müteallik Kanûn**, S. 7.

[76] **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM, S. 314; ayr. bk. **Tapuya Müte'allik Kanûn**, S. 4.

Yeniden ölçülmesinde, çiftliğin eksik veya fazla çıkması: Bir reâyânın tasarruf ettiği arazi bir buçuk çiftlik iken bir çift, veya bir çift iken nîm çift olarak deftere kayd edilmiş ise, sipâhî veya çift resmini gelir olarak tahsil eden kimse çiftliği yeniden ölçtürüp fazla olan miktar için resmini isteyip almaktadır. Bu fazlalık yarım çift olduğu gibi, yarım çiftten eksik olarak dönüm hesabı ile de olmaktadır. Yeniden ölçülmesinde, nîm çift miktarı fazla çıkması, has yerin evsat, evsat yerin de ednâ olarak deftere yazdırılmasındandır. Çift sahibi reâyâ fazla çıkan yeri için resm vermek istemezse, fazla çıkan yer kadı tarafından aynı köyde topraksız birine verilmektedir. Bu durumun aksine, çiftlik defterde yazılandan eksik ise, bu husus için ayrıca bir muâmele yapılmamaktadır. Çünkü bu çiftliğin resmi bir yere hâsıl olarak verildiğinden, benzer durumlar çoğaldığı takdirde hâsıllar eksilecektir. Eksik miktarı telafi için hâric reâyâ yerine tecavüz padişah emri ile men'edildiğinden ancak boz, taşlık veya dağlık yerden tamamlanmak yoluna gidilmektedir, bu da kadı ve sipâhî için bir kanûn emri olmamaktadır. Çünkü arazi tahriri yapılırken, eksik çiftlik sâhibi raiyyet, bu eksik yeri kabullenecek, bir başka topraksızın talebi endişesiyle yerini eksik olmasına rağmen kabul edip itiraz etmemiştir. [77]

4 — Hâric reâyâ ve Arazisi :

Bir sipâhînin kayıtlı reâyâsından bâzılarının, kullandıkları arazilerin bir kısmı, diğer bir sipâhînin tasarrufundaki köyün sınırı içinde bulunduğu durumlar da olmaktadır. Bu durum ya miras yoluyla olmuştur veya evvelce diğer sipâhînin raiyyeti iken şimdi kayıdlı olduğu yerde uzun müddetten beri yerleşmiş olduğundan bu sipâhîye raiyyet kayd edilmiş olmasındandır. Veya bir karye sınırı içindeki dönüm veya çift miktarı araziler «mahlûl» kaldığı halde o köy sakinlerinden hiçbir kimse boş kalmış bu araziyi almak için talepde bulunmadıklarından komşu köylülere verilmiştir.

Hâric reâyâ ve yerleri hakkında, umumî kanûnnâmelerde ve livâ kanûnlarında, çeşitli yönlerden açıklayıp ve izâh edici maddeler mevcuttur. Eğer haric raiyyetin yeri dönüm miktarı ise, resmleri, dönüm miktarlarına göre tesbit edilmiştir. **«Ve bir sipâhînin timârında ahar sipâhînin raiyyeti veyahud bir gayrı kimesne yer zirâat itse hâric raiyyet kısmındandır, a'lâ**

[77] **Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmani**, S. 49 v, v.d.; ayr. bk. **Kanûnnâme-i Sultan Selîm Hân**, S. 8 a; 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 8, 10.

yerden iki dönüme bir akçe ve evsat yerden üç dönüme bir akçe ve edná yerden dört (beş) dönüme bir akçe ziyâde ve nâkıs virmiye». [78] Hâric kimsenin kullandığı yer dönüm miktarlarından fazla olarak, nîm veya tam çift olduğu takdirde tam veya nîm çift resmleri alınmaktadır, fakat bunlar daha fazla nîm çiftliğe ulaşmıyan dönüm miktarı araziler olmaktadır.

Hâric raiyyet tarafından kullanılan yerlerden ne şekilde ve ne miktar resm alınacağı belirtildikten sonra bu yerlerin mahsüllerinin öşür ve salâriyesini hangi sipâhînin, yani sâhib arzın mı yoksa sâhip raiyyetin mi alması lazım geldiği ihtilaf konusu olmuştur. Hâric reâyâ, yörük, sipâhî-zâde, muâf ve müsellem gibi bir sipâhîye kayıdlı raiyyet olmayanlar sınıfından ise bunlar çift resmini, öşür ve sâlâriyelerini arazinin bulunduğu yerin sipâhîsine vermektedirler. [79]

Eğer yer tasarruf eden hâric raiyyet bir sipâhînin defterinde kayıdlı olduğu takdirde, zirâat yaptığı yerin resmini kendi sipâhîsine verip, elde ettiği mahsulün öşür ve sâlâriyesini yerin sahibi olan sipâhîye vermektedir. [80]

Bâzen, reâyânın, üzerine kayıdlı olduğu sipâhî, çift resmini aldığı gibi mahsulden de hissesini almak istemektedir. **«Ve reâyâ hâric kurâda ekdüği mahsulden sipâhî harman hakkın taleb idermiş üzerine hâsıl kaydolmadığı sebebden ref' olundu nesnelerin almayanlar»** [81] kanûn maddesi ile buna mani olunmuştur.

Bir sipâhînin timârı dahilindeki çiftliklerin ve diğer arazilerin kullanılmasındaki esas prensip, o sipâhîye kayıdlı reâyânın tasarrufunda olması esasına dayanmasına rağmen, herhangi bir sebeple hâric raiyyet yer sahibi olmuş ise, verilmiş olan tapunun bozulup o yerin esas reâyâya verilmesi, yoluna pek gidilmemektedir. **«Ve hâric reâyâdan elinde yeri olanları sipâhî hâricsin diyû dahl idüp ahire yerin virmiye meğer ki raiyyetin yere gayet zarûreti ola bu ma'ni üzere raiyyet üzerine yazıla».** [82] Fakat boş kalmış bir yerin de hâricə değil, sipâhînin kayıtlı raiyyetine verilmesi esastır: **«Ve bir yer ki mahlûl kalsa raiyyet var iken hâric reâyâya virmeyeler».** [83]

[78] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar S. 6; ayr. bk. 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 2.

[79] 1548 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 50.

[80] 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 46 v.d.

[81] 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 66.

[82] **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 8 a.

[83] **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 9 b.

5 — Köy Sınırındaki Arazi :

Köyler arasında, tesbit edilip belirtilmiş sınırlar üzerinde bâzen bir sipâhînin yazılı raiyyetinin çiftliğinin bir kısmı diğer sipâhînin sınırı içinde bulunduğu durumlarda olmaktadır. Çift sâhibi raiyyet çift resmini kayıdlı bulunduğu sipâhîye ödeyip, öbür sipâhîye ancak o sipâhînin sınırı içindeki arazide yetişen mahsulün öşür ve sâlâriyesini vermektedir. Yer sâhibi sipâhî kendi sınırının içindeki yer için dönüm akçesi istemek hakkına kanûnen sahip değildir. [84]

6 — Şehir Halkı Çiftlikleri :

Köy halkından olmayıp, yani bir sipâhîye kayıdlı reâyâ statüsü dışında olarak, şehirde yaşayanlar şehir halkı olarak kabul edilmektedir.

Şehir sınırları dahilindeki çiftliklerde, şehir halkı zirâat ederse, tasarruf ettiği yer tam çift veya nîm çift ise kanûnen belli olan çift resmini vermek mecburiyetinde olup, şehirli olduğu için çift resmini veya dönüm resmini vermek istememesi uygun görülmemektedir. Zîrâ: çift resmi, üzerinde zirâat yapılan yere âid olup, kim zirâat yaparsa o vermektedir. Şehirli çiftini bozup zirâatten vaz geçerse köydeki reâyâ gibi herhangi bir muameleye uğramamaktadır, esas olarak şehirli çift sahibi kabul edilmemiştir. [85]

Şehirli çiftlikleri, Antep Livâsında yine Antep Mîrlivâsının hassıdır. Antep şehri gelirleri içinde şehir çiftlikleri resm miktarı diğer bâzı hâsılatlarla beraber verildiğinden belli bir rakam ve miktar tesbit edilemedi.

7 — Reâyânın Çiftliğini Bırakması Durumları :

Mîrî arazi rejiminde, çiftlik tasarruf eden reâyânın tasarruf ettiği yere mukabil olarak yüklenmiş olduğu rüsûm ve öşür gibi, mükellefiyetlerini yerine getirdiği müddetçe, ancak tasarruf hakkının devam ettiği bilinmektedir. Çiftlik sâhibinin mü-

[84] **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 9 a; ayr. bk. **Kanûnnâme-i Âl-i Osman**, TOEM, S. 16; 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 46.

[85] **«Ve şehir'erde şehir halkı olan kimesneler şehir sınırında çiftlik tasarruf eyleseler ne kadar yer tasarruf iderse bütün midir nîm midir artuk eksik her neyse kanûn üzere resmin vire ben şehirliyin çift resmin yahud dönüm akçesin virmezin dimek fâyide virmez i'tibâr arzadır amma şehirlü çift bozub ferâgat iderse çift resmi ta'leb olunmaya ol sebebden şehirlüye çift resmi yazılmamışdır»**; 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 6 v.d.; ayr. bk. **Kitâb-i Kavânin-i Örfiyye-i Osmânî**, S. 47 r; **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 8 b; III. Murad devri **Kanûn-ı Hukuk ve Rusûm-ı Livâ-i Serim**, bk. Kanûnlar, S. 308.

kellefiyetlerini yerine getirebileceği tek kaynak çiftliği olduğundan her sene devamlı zirâatte bulunması zarûreti vardır. Yani çiftlik sâhibinin çiftliğini her sene ekip-biçme vazifesini yerine getirmesiyle elde edeceği üründen diğer mükellefiyetlerini de yerine getirmesi birbirine bağlı olmaktadır.

Çiftlik sâhibi raiyyetin, çiftliğini işletemeyecek kadar yaşlı, hasta veya fakir olması çiftliğini bırakmasına bir sebepdir. Bu durumlarda çiftliğini bırakış şekli ya kendi rızası ile sipâhîye müracaat ederek, veya zirâî işletmesini çalıştıramıyacak vaziyette olduğu sipâhi tarafından görülüp müdâhale etmesiyle olmaktadır. Tahrir kayıtlarında yaşlanmış olanlar için «pîr» ibâresi kullanılmıştır. Bunlardan artık çift resmi istenmeyip bennâk resmi alınmaktadır. **«Raiyyet hastalıktan ya fakirlikten ya pîrlikten gücü yetmediğinden çiftini bozsa veya bıraksa andan süvâri bennâk resmi ala elindeki yeri gayre vire çifte yazılıb durursunn deyü çift resmin taleb etmeye».** [86] Yalnız, çiftlik sahibinin hastalık, yaşlılık veya fakirlik dolayısı ile çiftliğini bıraktığı zaman çift resmi vermeme durumuna gelmekte ise de bu çift resmi bir sipâhîye veya başka bir kimseye hâsılat yazıldığından bu hâsılatın eksilmemesi için, çiftliğin yeni bir kimseye verilmesine kadar, yine resm ödemeğe devam etmektedir. **«Pîr olub veyahud fakr-ü fâka arız olub çifti ve çiftliği elinden giden kimesneden resm-i çift alınmak hayf-ı sarihdir hususâ ki elinden giden yeri mamûl olub rüsûm-ı mukayyedeye nakz gelmemiş ola».** [87] Veya: **«Hususâ ki bozulandan bedel bulunub rüsûm-ı mektûbeye halel gelmemiş ola»,** [88] gibi ifadeler livâ kanûnlarında iyice belirtilmekle, sabit bir hâsılatın eksilmesine müsâade edilmemiştir.

Pîr ve hasta durumda olupda çiftliğini bırakanların çiftlikleri, arazi-mirâs hukûkunda olduğu gibi, çocuklarına intikâl edip bir müddet evvel çift sâhibi olan babanın bennâk, bennâk olan oğlunun ise çift sâhibi olduğu tahrir kayıtlarında görülmektedir. Bâzı raiyyetin çok yaşlanıp hiç bir iş tutamayacak duruma gelmesiyle kayıdlı olduğu defterde isminin yanına **«pîr-i fânî»** veya **«amel-mânde»** ibarelerinden biri yazılıp artık bunlardan hiç bir resm istenmeyip, bütün mükellefiyetleri de kaldırmaktadır. **«Defterde bir raiyyetin üzerine amel-mânde yazılmış olsa andan rüsûm taleb olunmaz».** [89]

[86] **Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî**, S. 14 r.; ayr. bk. **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 8 a; **Kanûnnâme-i Al-i Osman**, TOEM, S. 16.

[87] 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnnâmesi**, bk. Kanûnlar, S. 2.

[88] 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 24.

[89] 1716 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Mora**, bk. Kanûnlar, S. 326.

Raiyyetin çiftliğini ve yerlerini bırakmasına diğer sebepler de: birkaç yıl devam eden kuraklık, çift hayvanlarının yok olması, seller veya bâzı bölgelerdeki çekirge salgınları olmaktadır. Sınır bölgelerindeki livâların saldırıya uğrayıp tâlân edilmesi veya iç ayaklanmalar raiyyetin çiftliklerinin bozulup fakir düşmesine ve tekrar çiftliğini imâr edecek maddi imkânları bulunmadığından çiftliğini bırakmasına veya terk edip yer değiştirmesine de sebep olmuştur. Musul kanûnunda: **«Ve anlar ki fakr-ü fâka galebe idüb veya âfet-i semâvî irişüb veya tâlâna uğrayub fakır ül-hâl ve muhtâç halk olub çifte kadir olmayub çifti bozulmuş olsa anın gibilerden tekrar behre ve resm-i çift alınmaya ancak resm-i bennâk ve ırgadiye alına sâhib arz yerini kime dilerse vire».** [90]

8 — Çift Bozan Resmi :

Raiyyetin üzerine kayıtlı, zirâat yapılır ve hâsıl verir yerlerini, yaşlılık, hastalık veya fakirlik gibi bir sebep olmadan, zirâat yapmağa gücü olduğu halde terkedip bırakması, bâzı ağır yükümlülükler altına girmesine sebeptir. Her türlü içtimaî ve iktisadî organizasyonun devlet tarafından yapılıp yürütüldüğü bir arazi rejiminde daha evvel yerine ve ihtiyaca göre tesbit edilmiş, bir sipâhî veya başka bir şahıs için, meydana getirilen bir hâsılatın yekûnundan rüsûm ve öşrün eksilmesine devletçe müsâmaha edilmeyip ilgili kanûnlarla derhal tazmîn yoluna gidilmektedir. Raiyyetin istediği zaman toprağını ve köyünü terk etmesi gelir noksanlığı meydana getirmesi yönünden düşünüldüğü gibi, çalışmasından ve elde ettiği hâsılatından memnûn olmayan, raiyyetin bir ümitle daha kârlı ve cazip gördüğü arazilere veya başka işlere serbestçe gitmesi sosyal karışıklıklar meydana getirmesi yönünden de düşünülebilir.

Raiyyetin çiftliğini bırakarak zirâatçılıktan tamamen vazgeçmiş olması durumunda: **«çift bozan resmi»** ödeme durumuna girmektedir. Şehirde veya köyünde herhangi bir sanatla meşgul olup geçimini temin etmesi artık arazisini bıraktığı manasına gelmektedir: **«Eğer ahar san'atla meşgul ise çift bozan resmi alınur».** [91]

Çift bozan resmi, raiyyetin adına kayıdlı çiftliğin, çift resmi ile bu ekilmeyen çiftliğin hasılatının öşrü **«boz behre»** karşılığı

[90] III. Murad devri, **Musul Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar S. 174.

[91] **Tapuya Müte'allik Kanûn**, S. 4; ayr. bk. Ö. L. Barkan, Timâr, İA. XII/1, 307; Neşet Çağatay, **Reâyâden Alınan Vergi ve Resimler**, DTCFD. V, (1947) 501.

olarak alınmaktadır. 1569 tarihli Silistre Livâsı Kanûnunda: **«çift bozan resmi dahi bir raiyyet çiftini bıragub arabacılık veyâ ahâr san'at ihtiyâr eylese eğer müslüman ise bedel-i öşür elli akçe ve yigirmi iki akçe resmi çift vire cümle yetmiş iki akçe olur»** [92] diye izah etmektedir. Çift bozan resmi miktarı 17. asır başlarında timâr sisteminin bozulmağa başlaması ve iç karışıklıklar reâyânın huzursuzluğuna yol açtığından göç etmeyi önlemek için resm miktarı fazlaca arttırılmıştır.

Ayrıca 1608 yılında çıkartılan bir fermân ile de çift bozan resminin ne kadar artırıldığı kaydedilmektedir: **«Kanûn-ı çift bozan: defterde yazılu raiyyet çift ve çubuğun bozub tasarrufunda olan zirâate sâlih hâsıl virir yerlerin zirâat ve hırâset itmeyüb boz ve hali koyub kâr ve kisblerin ahâr san'atdan idünüb yerleri boz ve hali kalsa ol asıl raiyyetin yerlerin bütün çift ise her sene zecren li-hem üç yüz akçe ve nîm çift ise yüz elli akçe nîm çiftten akal olanlardan kanûn üzere yetmiş beş akçe çift resmi alınur çift bozan resminde güzeşte olmaz. Bu husus sene 1017 Muharreminin gurresinde fermân olmuşdur».** [93] Çift resmi ortalama elli akçe hesap edilirse öşür bedeli olarak alınan miktar elli akçeden iki yüz elli akçeye çıkartılmış olmaktadır.

Yalnız çiftliğini bırakan raiyyetin çift bozan resmini her sene devamlı ödemesi durumu yoktur. Terk edilen çiftlik, sâhib arz tarafından yeniden bir raiyyet üzerine tapuya verilip eskiden alınan öşür ve rüsûmlar tekrar alınmaya başlanınca, çift bozan resmi alınan kimseden de artık bu resmler istenmemektedir: **«Bir kimesne üzerine yazılan zemini kadir iken terk idüb sâhib arza behre ve resm-i zemîn hâsıl olmasa anun gibilerden resm-i çift ve boz behre taleb olunur feammâ ol yeri itmeyüb boz ve hali koyub kâr ve kisbelerin ahâr san'atdan idüol zeminden resim ve mahsûl hâsıl olsa ol vakt resm-i çift ve boz behre taleb olunmak câyiz değildir».** [94]

Osmanlı toprak rejimi içerisinde çift bozan ve dolayısıyle çift bozan resmi, devletle reâyâ ve reâyâ ile arazi ilişkilerini belirtip açıklaması bakımından bu rejiminin hususiyetini de tebaruz ettirmiş olmaktadır.

9 — İki Öşür Alınması Durumu :

Çiftliğini temamen bırakıp, geçimini herhangi bir san'at-

92 Bk. Kanûnlar, S. 288.

93 **Tapuya Müte'allik Kanûn**, S. 9 v.d.; **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM. S. 111; ayr. bk. Ö. L. Barkan, **Timâr**, XII/1, 307.

94 III. Murad devri, **Musul Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 174.

tan temin eden kimselerden çift bozan resmi alındığı gâbi, yine hâsılat veren yerini terk ederek, başka bir sipâhînin toprağında zirâat yapan raiyyetten de iki öşür alınmaktadır. Her iki halde de çiftlik sâhibi raiyyetin yerini terk etme durumu mevcud olmakla beraber, birinde raiyyet tamâmen toprağından ayrılıp bir san'atla meşgul olmakta diğerinde ise tapulu yerinde değil, kendisi için daha uygun gördüğü başka bir sipâhînin yerinde yine zirâatle meşgul olmaktadır. Bu husus **«Tapuya Müte'allik Kanûn»** defterinde şöyle ifâde edilmektedir: **«Ya vara ahar toprakta zirâat ide veyahud san'ata meşgul ola değer ahar san'ata meşgul ise çift bozan resmi alınur ve eğer ahar toprakta zirâat iderse iki öşür alınur».** [95]

Bu şekilde çiftliğini terkeden raiyyetin, terk ediş şekli ancak iki türlü olduğundan, bu kanûnnâmede de ayni konu içinde mütâlaa edilmiştir. Çift bozan resmi miktarı ile terk edilen çiftlik için alınan akçe miktarı mahsulün öşrü ile çift resmi karşılığı olmaktadır.

Raiyyetin kullandığı arazisi, üzerine tapulu olmakla beraber verimsiz olup zirâat yapmağa müsaid değilse veya kendi yerini temâmen ekdikten sonra gidip başka bir sipâhînin arazisinde de zirâat yapsa bu takdirde iki öşür alınmamaktadır. Bu hususları ihtivâ eden livâ kanûnlarından bâzılarında daha geniş açıklamalar yapılmıştır: **«Defterde üzerine çift bağlanan kimesneler yerlerin koyub ahar yerde zirâat itmeyeler, meğer ki üzerlerine yazılan yerlerde tamâm ekdikden sonra varub ahar yerde ve ahar köyde zirâat idüb ziyâde rencberlik itmek murâd ider ola, anun gibilere ağaları mâni' olmaya ve kendü yazılu yerlerin koyub ahar yerde ve ahar toprakda zirâat eylemek isteyenleri ağaları men' eyleyüb kendü yerin koyub ahar toprakda zirâat eylersin bir behre dahi ben alurın diyü tenbih eyleye, şöyle ki ba'd-et-tenbih kendü yazılu yerin koyub ahar köyde zirâat iderse tekrar behre taleb olunur».** [96] Her iki yerde de zirâat men eden raiyyetin elde ettikleri hâsılatın öşrü alınmakla yine iki öşür vermiş olmaktadır. Fakat kayıtlı olduğu yere ait verdiği öşür, hâsılatı nisbetinde olup, kesim olarak alınan öşür çeşidinden değildir.

10 — Çift Resmi :

Tam veya yarım (nîm) çiftlik tasarruf eden raiyyetin her sene, zirâat yaptığı yer için ödemek mecburiyetinde olduğu

[95] **Tapuya Müte'allik Kanûn**, S. 4; ayr. bk. **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM. S. 112.

[96] 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 132.

tesbit edilmiş belli miktardaki akçeye çift resmi denilmektedir. Çift kelimesi bir çift öküz ile bir saban manasına gelmektedir. Alınan bu resme çiftlik resmi denmesi lâzım gelirken, umûmiyetle çift resmi denilmiştir.

Çift resmi nakdî alınan vergiler içinde bennâk ve mücerred vergisi gibi bir vergi olup; gayr-i müslimlerden alınan cizyeye de benzetilerek bir şahıs vergisi olarak kabul edilmekle beraber, tatbikatta şahıs, hane veya cizyeye tekâbül eden bir vergi olmayıp, yalnız mîrî araziden bir çiftlik tasarruf eden kimsenin çiftliğine mukâbil devlete ödediği vergidir. Eğer, sâbit bir şahıs vergisi olsaydı, tasarruf ettiği çiftliğini yaşlılık veya başka bir sebeple, terk ettikten sonra da çift resmini ödemeye devam etmesi lazım gelirdi. Halbuki çiftliği elinden çıkan raiyyetin bu vergisi miktar bakımından başka bir vergi çeşidine intikâl etmektedir.

Ebussuûd Efendi'ye göre: **«Reâyâ ellerinde olan arazi ne öşriye ve ne de harâciyedir belki arz-ı memleketdir ki arz-ı mîrî dimekle ma'rufdur ve meşhurdur rakabesi beyt ül-mâlındır tasarrufu reâyâya tefevvüz olmuşdur ekerler biçerler harâc-ı muvazzafını çift akçesi adına bâzı diyârda tasma akçesi adına ve harâc-ı mukasemesini öşür adına virirler»**, [97] diye açıklanmaktadır. Umûmiyetle tarım arazileri mîrî arazi olduğundan reâyâ ancak şartlı icar mukavelesi ile çiftlik tasarruf etmekte olup, çift resmi bu icar karşılığı veya **«harâc-ı muvazzafı»** olarak ödenmektedir. Aslında, devlet varlığını ve kendi hayatiyetini devam ettirmek için gereken yatırım ve hizmetlerde sarfedeceği paranın vergi olarak temininde, her vergi çeşidini bir hukukî kaide içinde izah etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunlardan çift resmi Osmanlı Kanûnlarında izah edilirken, ayni zamanda Osmanlı arazi rejimini izah etmesi bakımından önemlidir.

11 — Çift Resminin Araziye Bağlı Olması :

Bazı livâlarda sipâhîler, çift resminin nereden alınacağı hususunu yanlış anlayıp, çiftlik sâhibi raiyyetten, zirâatte kullandığı çift öküzü miktarına göre, çift resmini bir kaç kat istediği olmuştur. Halbuki çift resmi bir çiftlik toprağı olan raiyyetin ödediği bir vergidir.

Bugün Antep mıntıkası köylerinde çift, iki öküzle bir sabana denildiği gibi, gün doğumundan, gün batımına kadar bir çift öküzle sürülen yer manasına da gelmektedir ki bir köylü: «yedi

97 Osmanlı Kanûnnâmeleri, MTM, S. 51.

çiftlik yerim var» derse bir çift öküzle yedi günde sürülebilen yer manasına gelir. Ekim zamanı, tohumu en kısa zamanda ekmek mecburiyeti olduğundan iki-üç çift öküzün kullanılması, bu yanlış anlamayı meydana getirmiş olabilir.

Çift resminin toprağa bağlı olduğu hususu, bâzı livâ kanûnlarında kesin şekilde açıklanmıştır. **«Ve temam çift ve nîm çift yazılan kimesnelere sipâhîleri sen iki veya üç çift ile zirâat idersin diyü resm-i çift talep etmiyenler zîrâ resmi çift arza bağlanmışdır öküze bağlanmamışdır».** [98]

Çift resmi ne şahsa ve ne de çift işinde kullanılan öküze göre alınan bir vergi olmayıp, çiftliği kim tasarruf ederse o şahsın ödediği bir vergi olmaktadır. Kütahya Livâsı Kanûnunda: **«Defterde çift yazılmayan kimesneler çifte ve çiftliğe mâlik olsa 'amelen bil-vücûd anlarun gibilerden resm-i çift alınur ve bu bâbda i'tibâr arzadır»** [99] kaydıyle açıklayıcı bir hüküm de koymuştur.

12 — Çeşitli Livâlarda ve Antep Livâsında Çift Resmi ve Miktarı :

Alınan çift resmi, çeşitli livâlarda ayrı miktarlarda olmaktadır. Nasıl ki çiftliklerin büyüklüğü arazilerin verimlilik durumuna göre tesbit edilmekte ise, öşür nisbetleri de yine arazilerin verimlilik derecesine göre tesbit dilmektedir. Çiftlik sâhibi raiyyet çift resmini, elde ettiği üründen öşrünü verdikten sonra, geriye kendine kalan hubûbâtın bir kısmını akçeye tahvîl ederek ödemek durumunda olacağından, netice itibariyle çift resminin akçe miktarı olarak tesbitinde yine çiftliğin verimlilik derecesi esas alınmıştır. Bir vilâyet veya livâda alınan her türlü vergide olduğu gibi, çift resmi miktarının tesbitinde de toprağın tarıma olan kaabiliyeti ve o bölgede yaşayanların iktisadî durumlarının tahammülü derecesinde bir akçe nisbeti tesbit edilmekte idi.

Aşağıdaki tabloda, livâ veya vilâyet olarak 35 bölgede 17 çeşit çift resmi tesbit edilmiştir:

[98] 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 183; III. Murad devri, **Musul Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 175; ayrıca, H. İnalcık, ayn. mkl. Belleten XXIII. Sayı 92, S. 583.

[99] 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 23 v.d.

	Çift resmi (akçe olarak)
Çermik	10
Diyarbekir	18
Vize, Gelibolu, Sofya, Silistre, Serim	22
Arabgir	24
Tırhala	26
Kütahya	32
Hüdâvendigâr, Aydın, Biga, Karesi, Koca-ili	33
Karaman, İç-il	36
Ankara	37
Ayıntâb, Halep, Siverek	40
Hamîd	42
Bolu	46
Erzurum, Mardin, Harpud, Musul, Erzincan, Çemişkezek	50
Yeni-İl	55
Kengiri, Kayseri	57
Mora	60
İmroz	70

10 akçeden 70 akçeye kadar alınan, çift resminde görülen nisbetsizlik türlü livâlardaki reâyânın gelir kaynaklarına göre, ödeme gücünün de ne kadar farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Umûmî bir kaide olarak her livâ veya vilâyet dahilinde çift resmi akçesinin aynı miktarda alınması lazım gelirken, umûmî kanûnnâmelerde bu hususla ilgili maddelere de aykırı olarak, bâzı livâların nahiyelerinde, ayrı resm miktarları alındığı da görülmektedir. Bolu Livâsı bu hususta iyi bir misaldir: **«Ve Bolu ve Çağa ve Mengen nahiyelerinde kadîmden bütün çiftden kırk altı (46) akçe resm alınırmış yine anın üzere mukarrer ammâ Gerede nahiyesinde resm-i çift bir kaç nev'î üzere alınırmış hâliyâ kırk altı akçe üzere alınmak emr olunub defter-i cedîde dahi bu uslûb üzere kaydolundu».** [100]

Bolu Livâsının üç nahiyesinde 46 akçe alındığı halde Gerede nahiyesinde ayrı ayrı miktarlarda alınan resmlerde 46 akçe olarak tesbit edilmiş olmakla beraber, Bolu'nun diğer nahiyelerinden yine ayrı miktarlarda çift resmi alınmasına devam edilmektedir. Aşağıdaki tabloda nahiyelerin ismi ile alınan miktarlar gösterilmiştir:

[100] 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 29.

Nahiyeler	Çift Resmi (akçe)
Bolu, Çaga, Mengen, Gerede	46
Ulus, Oniki divan, Yedi divan, Mudurnu, Konrapa, Todırga	33
Kıbrıs	23
Hızırbeğli	42
Ereğli	34
Yenice	29

Bu tatbikata benzer durum Malatya Livâsında da mevcuttur. Malatya nahiyesinde çift resmi 50 akçe olduğu halde, diğer nahiyelerinde durum değişik olup: «**Ve Gerger, Kahta ve Behisni kazalarında mütemekkin olan reâyânın yerleri kalîl olmağla temam çift yazılan reâyâdan otuz dört akçe...**» [101] alınmaktadır.

Bu misâller göstermektedir ki, aynı bir livâ dahilindeki nahiyelerin toprakları nazarı itibâra alınarak, çift resmleri ayrı ayrı tesbit edilmiştir.

Hattâ, Yeni-İl Livâsında arazinin çok verimsiz ve halkın da daha yerlerine intibâk etmemiş olmasından dolayı çift resmi vergisi alınmamaktadır: «**Ammâ zikrolunan Yeni İl hâdis vilâyet olub reâyâsı henüz kararpezîr olmayup ve irâde-i şerîfe anun âbâdanlığına müte'allik olub ve hem zikr olunan nevâhînin arazisi kıraç ve hasis ve nâmergub yerler olmağın yerin çiftlik mıkdarınca olanına ve olmayanına i'tibâr olunmayub**», «**ekinlü reâyâ umumâ bennâk kaydolunub ol muceb ile on sekizer akçe resm-i bennâk alınur imiş**». [102] Bu şekilde çiftlik resmini verme gücünde olmayan reâyânın, bu vergisi bennâk resmi durumuna getirilmiştir. Arazi tasarruf eden her raiyyetin, çift resmi vermesi bir kânûn emri olduğuna göre, Yeni İl'de ve buna benzer livâlarda bu musâmahanın gösterilmesi, reâyânın vergisini verebilecek duruma gelmesi için bir intikâl süresinin tanındığını gösterir. Netice olarak kanûnlar tatbîk edilirken, tatbîk imkânının olup olmadığının da gözetildiği anlaşılmaktadır.

13 — Antep Livâsında Çift Resmi :

Osmanlı vergi sisteminde, nakdî olarak alınan vergilerin miktarı, geçen zaman içerisinde akçenin değeri düştüğü halde,

[101] 1559 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 116.
[102] 1583 tarihli, **Yeni-İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 76.

bu vergiler sabit kalmıştır. Nitekim, Antep Livâsında, ilk tahrirden otuz sekiz sene sonra da, çift resmi yine 40 akçedir. 1536 (H. 943) ve 1574 (H. 982) tarihli Antep Mufassal Defterlerinde çift resmi hakkındaki maddeler şöyledir: **«Mukaddemâ livâ-i mezbûre kitâbet olundukda Çerâkise zamanında ihdâs olunan bid'adler ref' olunub anların mukabelesinde çiftleri olub zirâat ve hirâset eden reâyâ ta'ifesinden yılda bir mart ayında resm-i çift deyü her çiftden kırkar akçe...»** alınmaktadır.

Bu maddeden anlaşıldığı gibi, fetihden evvel Memlûklu devrinde çift resmi daha yüksek miktarda olup, eski kanûnun tatbîkattan kaldırılması ile 40 akçeye indirilmiştir. Antep Livâsında mart ayında alınan çift resmi, genellikle diğer livâlarda da aynı ayda alınmaktadır. Harman zamanında alınması daha uygun gibi gözükmekte ise de, nakit olarak istenen bu vergiyi temin için raiyyetin mahsûlünü akçeye tahvîlinin vakti belli olmayacağından, herhalde harman vaktinden mart ayı evveline kadar bir zaman tanınmıştır. **«Resm-i çift ve bennâk levâhikile evâilde harman 'akabince alınur imiş şimdiki halde mart ayında alınmak kanûn-ı mukarrer olmışdır».** [103]

Antep Livâsında çift resmini, o köyün hâsılatı kime veya nereye yazılmışsa yine o yer veya o kimse almakta olup, ayrıca belli bir şahıs veya yere hâsılat kaydedilmemiştir.

Aşağıdaki tablo, Antep Livâsı nahiyelerinde çift resmi yekûnunun, nahiyelerin umumî vergi hasılatı içinde yüksekçe bir nisbete ulaştığını göstermektedir.

	Çift Resmi Hasılatı (akçe)		Çift Resmi Has. (akçe)		Çift Resmi Has. (akçe)	
	A	%	B	%	C	%
Antep Nahiyesi	54.720	10,63	63.280	7,89	59.060	6,57
Telbâşer Nahiyesi			67.560	8,18	61.440	6,80
Nehr ül-Cevâz Nahiyesi			15.700	7,68	17.920	8,35

14 — Antep Livâsında Çiftliker:

Antep Livâsını meydana getiren her üç nahiyenin de iklim ve toprak yapısı, hubûbât zirâatine uygun olduğu kadar, bağ ve ağaç yetiştirmeğe de elverişlidir. Yalnız bu nahiyeler içinde Telbâşer Nahiyesinin arazisi daha ovalık ve verimlidir, bu nahiyenin kuzeyinde kalan mıntıkalar ise engebeli arazilerden müteşekkildir. Bugün Antep şehri merkezi ile Nizip arasındaki

103 1487 ta7rihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 2; ayr. bk. 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 24.

hattın kuzeyindeki köylere «dere köyleri» güneyindekilere ise «yazı köyleri» denilmektedir. Ancak devamlı ve düzlük araziler Telbâşer Nahiyesi dahilinde mevcuttur. Antep Nahiyesi daha geniş araziye sahip olmasına rağmen, Telbâşer Nahiyesi daha fazla çiftliği ihtivâ etmektedir.

16. yüzyılda, Livâ dahilinde köy olarak, 193 yerleşme merkezine mukâbil, 274 tarım bölgesi veya mezre'a mevcuttur.

	Köy Sayısı	Mezre'a Sayısı	Toplam
Antep Nahiyesi	75	153	228
Telbâşer Nahiyesi	98	90	188
Nehr ül-Cevâz Nahiyesi	20	31	51
	193	274	467

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi mezre'aların fazla oluşu ve tahrir defterlerinde de mezre'alarda nüfus kaydına rastlanmayışı, mesken sahalarının daima tarım sahalarından uzak tutulduğu kanâatini vermektedir. Ayrıca raiyyetin zirâat yaptığı arazisine ev inşâ etmesinin serbest olmayıp, ağır şartlarla yasaklanmış olması köylerin verimsiz topraklar üstünde kurulup, tarım arazilerine ev inşâ edilmesi önlenerek verimli topraklar ziyâna uğratılmamıştır.

Reâyâya tarım arazileri tevzi' edilirken, kanûnların açıklayıp îzâh ettiği gibi ideal bir işletme kabul edilen, bir çiftlik miktarı arazinin verilmesine fazla ehemmiyet verilmiştir.

Antep Livâsına aid, çiftliklerle ilgili olarak tertîp ve tasnif edilmiş olan 1a, 1b, ve 1c numaralı tablolardan, her karyede mevcud olan çiftliğin, her üç tahrirde de hangi grubdan, ne kadar olduğu ayrı ayrı gösterilerek, ayrıca o karyedeki çiftlik sayısı da kayd edilmiştir.

2 nr. tablo ise: Antep Livâsının yine üç nahiyesine ait olup, bunlardan Antep Nahiyesi ile ilgili kısım îzâh edilecek olursa, A. tahririnde reâyâ tasarrufundaki 1368 çiftlikte: % 61'i bir çiftlik miktarında iken, B. tahririnde 1582 çiftlik içinde % 80'e yükselmiş olması, A. da % 30 olan iki çiftlik miktarını temsil eden rakamın, B. de % 11'e düşmesinden ileri gelmektedir. C. tahririnde ise, iki çiftliklerin nisbeti % 11'den, % 22'ye yükselirken, bir çiftlikler ise % 80'den, % 68'e düşmektedir. Bu model ayrıca Telbâşer ve Nehr ül-Cevâz'a aid çiftliklerin durumlarını da îzâh etmektedir.

1 ve 2 nr. tablolarda görüldüğü gibi bir ve iki çiftlik sayısı çoğunlukta olup, diğerleri çok daha az sayılarla ifâde edilmektedir.

16. yüzyılda, köylü nüfusun geçim ve refahının tamamen toprağa bağlı olduğu bilinmektedir. Zirâî mahsûlün hacmi araziye bağlı olduğundan, aile veya ferd başına isâbet eden, dönüm olarak toprak miktarı, bir yerde köylünün refâh seviyesinin de ölçüsü olmaktadır.

Antep Livâsında, «a'lâ» ve «ednâ» çiftliklere nisbetle, ortalama bir çiftlik yüz dönüm kabul edilirse, bu rakamın çiftlik sayısı ile çarpılması, tüm Antep Livâsında veya bir nahiyesindeki mevcud tarım arazilerinin dönüm olarak miktarını verir. 3 nr. tabloda, her üç nahiyeye aid tesbît edilen tarım arazilerini gösteren rakamların köylü nüfus sayısına bölünmesi ile, bir kişiye isâbet eden dönüm miktarları bulundu. B. tahririnde, Antep Nahiyesinde bir kişiye 14,19 dönüm düşerken, Telbâşerde 15, 11 dönüm, Nehr ül-Cevâz'da ise 10, 12 dönüm isâbet etmektedir. C. tahririne aid nisbetler ayrıca gösterilmiş olup, artan nüfusa karşılık araziler aynı kaldığından, fert başına isâbet eden dönüm miktarları da az olmaktadır.

15 — **Çiftliğin Boz (boş) Bırakılması Durumları :**

Tapu mukabili çiftlik tasarruf eden raiyyet, devamlı olarak her sene toprağında zirâat yapmak mecburiyetindedir. Çünkü, meydana gelen ürünün öşrü bir sipâhiye veya başka bir kimseye vazîfelerinin karşılığı olarak verildiğinden vazîfelinin gelirinin eksilmesi mükellefiyetlerini tam olarak yerine getirememesine sebep olacaktır. Ekilmeyip boz bırakılan yerler öşür eksilmesi yönünden düşünüldüğü gibi, o hâsılata ihtiyacı olanlar yönündende düşünülebilir.

Umûmî Kanûnnâmelerle, livâ kanûnlarında boz bırakılan yerler hakkındaki maddeler sipâhînin uğradığı zarar olarak îzâh edilmektedir: **«Ve bir raiyyet zirâate kabil yerini üç yıl boz komak sipâhîye zararıdır ol zarar def'i içün üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alup gayri kimseye tapuya virmek örfen câizdir ammâ yerin sahibi il virdüğü tapuya girû kendüsi viricek sâhib-i timâr ahara virmeyüb girû kendüye vire meğer ki kendüsi rağbet eylemeye o vakit âhara virilmek câizdir ammâ dağ ve kır yerler olub veyahud su basub veyahud çeltüğe kornub her yıl zirâate kabil olmayub boz kalsa alub gayra virmek memnudır zîrâ zürrâ' tarafından taksirat vaki' olmamışdır».** [104] Yukarıdaki metinde, tapu resmi tekrar verildiği takdir-

[104] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 7; ayr. bk. **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 10, 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnnâmesi**, bk. Kanûnlar, S. 3, 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 25; 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 30.

de çiftliğin eski sâhibine iâde edileceği kayd edildiği halde, **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân» da: «Sipâhî elindedir kime dilerse virür»** [105] diye kayıdlıdır.

Yalnız, bir yerin boz bırakılmış arazi durumuna girmesi için üç sene devamlı boz kalmış olması lâzım gelmektedir. Erzurum Vilâyeti Kanûnunda: **«bilâ özür üç yıl mütevâliyen boz kalsa»** [106] diye belirtilmiştir. Karaman Vilâyeti Kanûnunda, yeniden tapuya verilmesi işinin kadı tarafından takdir edildiği yazılmaktadır. **«Ve üç yıl mütevâliyen boz kalub sürülmeyen çiftlikleri raiyyete sürmek teklif itdikten sonra müsâhele idüp sürmezse kadı marifetile ahara virüb öşrün ve rüsûmun ala»** [107] denilmektedir.

Arazinin dağlık ve kır yerde olması veya düzlükte olup su basmasiyle mahsulün olmaması durumunda, çiftlik sahibi raiyyetin bir kusuru olmayacağından arazisi boz bırakılma durumuna tabî olmamaktadır.

Tarım yapılabilir her arazinin kullanılıp ekilmesine, çok önem verilen bir arazi rejiminde reâyânın bâzı ihtiyacı için bir kısım yerleri ekmemesine müsâmaha edilerek, raiyyetin çift hayvanlarının barınması ve ot ihtiyacını karşılaması için bir kaç dönüm yerin boş kalmasına müsâade edilmiştir. Yine ekinin harman yapılması için bir miktar yerin de ayrılmasına imkân sağlanmıştır. **«Ve bir raiyyetin çift öküzü maslahatı içün veyahud harmanı yeri içün bir kaç dönüm yeri boz komak ve mer'a idinmek memnu' değildir bu sebeb ile nekadar yer boz kalsa tapuya virilmez».** [108]

Ayrıca, köylünün ve şehirlinin davarlarının otladığı yerlere müsaade edilip, boz bırakılmış yer muamelesine tabi tutulmamıştır. **«Kadim-üz zamandan kasabâtın ve kurânın davarları örüsi (otlak, yaylım) olan yerlerin ekilmesi ve korunması ve tapuya virilmesi ehl-i kurâya ve kasabâta zarar olduğu sebebden men' ve ref' olunmışdır».** [109] Netice olarak, ekilebilir yerlerin boz durumda kalmaması için icabında raiyyetin elinden çiftliğinin de alınmasına rağmen, çeşitli ihtiyaçlar için boş bırakılan yerler de korunmuştur.

[105] **Kanûnname-i Sultan Selim Hân**, S. 10 b.

[106] 1540 tarihli, Erzurum Vilâyeti Kanûnu, S. 66.

[107] 1528 tarihli, Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman, bk. Kânûnlar, S. 47.

[108] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 7; ayr. bk. 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 25; 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 66.

[109] 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 25.

Ayıntâb Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 a)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nîm			1			1,5			2			2,5			3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1. Beğlerbeği	1	5	—	9	13	9	4	2	—	2	4	8	—	—	—	—	1	—	19,5	29,5	25
2. Atabeg	2	—	—	13	12	15	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	14	12	19
3. Favirge	2	1	—	7	11	9	—	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	12	17,5	9
6. Karaöyük	—	—	6	6	12	6	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	9,5	15	9
7. İkizce	—	—	—	5	14	6	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	5	14	10
8. Gücüge	—	2	23	30	76	49	—	1	—	10	1	3	—	—	—	1	—	—	53	80,5	66,5
9. Bedir-kendi	—	2	—	15	26	22	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	15	28,5	26
10 Karakuyu	—	—	—	4	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	13	—
11. Merdmenge (1)	—	9	1	15	56	28	1	—	—	10	2	11	—	—	—	—	—	—	41,5	64,5	50,5
12. Sâm	—	—	—	4	11	6	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	4	11	12
13. Ahmanuş	—	—	—	10	9	13	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	16	11	13
14. Mervâne	3	11	5	38	46	36	—	—	1	6	—	2	—	—	—	—	1	1	51,5	54,5	47
15. Çağırgan	—	—	—	1	10	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	10	—
16. Mazmahor	—	2	—	9	16	14	—	2	—	2	1	2	—	—	—	—	1	—	13	25	18
17. Kızılca-kend	1	1	—	6	14	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,5	14,5	9
18. Câberûn (2)	—	—	—	8	11	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	11	12
19. Eğrice	—	—	—	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	3	—
20 Gerceyin	—	—	—	5	5	9	—	—	—	5	1	3	—	—	—	—	—	—	15	7	15
21. Arab-keben	1	—	4	22	37	23	1	—	1	10	3	3	—	—	—	—	1	—	44	46	32,5

Ayıntâb Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 a)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nîm			1			1,5			2			2,5			3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
22. Kızılhisar-ı fevkânî	—	5	—	27	50	24	4	4	—	14	1	13	1	—	—	3	3	—	72,5	69,5	50
23. Belân-kendi	—	—	—	—	5	5	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	5	9
24. Dâhne	—	—	—	3	5	23	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	3	5	29
25. Yusuf	—	—	—	3	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	5	3
26. Sibgeli	—	—	1	5	3	8	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	5	3	14,5
27. Kaya-pınarı	—	—	—	5	4	5	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	7	4	5
28. Burtu	—	—	—	5	2	4	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	5	2	6
29. Rum-tel	—	—	—	4	5	4	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	6	5	6
30. Rumevlek	—	1	—	16	16	10	—	1	—	—	—	5	—	—	—	—	2	1	16	24	23
31. Baş-kendi	—	—	—	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	3	—
32. Mirigöz	—	—	—	2	2	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	4	4	2
33. Kovanluca	2	—	1	4	8	7	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	5	8	9,5
34. Kara-kuyu	—	—	—	13	6	1	—	1	—	4	2	5	—	—	—	—	—	—	21	11,5	11
35. Mirhimân	—	—	—	7	5	12	—	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	11	11	12
36. Semâven	—	—	—	9	8	7	2	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	12	8	15
37 Alayundlu	—	—	—	5	14	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	14	2
38. Aknebî	—	2	—	3	4	1	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	7	5	5
39. Kaya-kendi	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
40. Sinânî	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—

Ayıntâb Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 a)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nim			1			1,5			2				2,5		3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
41. Yağlıca	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,5	—	—
42. Feng	12	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	—
53. Tel-Fahrüddin	—	—	—	5	8	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	12	8	—
60. İkizce (m.)	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
69. Taşluca	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	—
72. Karaca-Dinek	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	9
86. Kırağıl	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—
87. Karasakal	—	—	—	4	4	6	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	4	4	8
101. Suboğazı	5	1	1	25	29	31	3	—	1	4	7	10	—	—	—	1	1	—	43	46,5	53
102. Dülük	—	1	—	28	43	43	2	1	—	14	12	9	—	—	—	—	2	—	59	75	61
103. İsbatîrûn	—	1	5	17	26	28	—	2	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	33	29,5	30.5
104. Güngürge	1	—	—	17	10	17	—	—	—	2	1	3	—	—	—	—	—	—	21,5	12	23
105. Tıhnatan	—	—	—	7	10	13	—	—	—	12	—	4	—	—	—	1	1	—	34	13	21
106. Burc-ı resâs	—	—	—	37	38	19	—	—	20	18	17	8	—	—	1	—	1	—	73	75	67,5
107. Akpınar	—	—	—	2	9	7	—	—	2	6	—	2	—	—	—	—	—	—	14	9	14
108. Ceğde	—	—	—	14	27	26	—	—	—	8	4	—	—	—	—	—	—	—	30	35	26
109. Karaca-ören	—	—	—	—	3	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	6
110. Cuba	—	—	—	12	40	11	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	8	12	40	36,5
112. Göksüncük	—	5	10	16	13	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	15.5	18
113. Kelbîn	4	2	—	22	40	25	—	—	—	5	5	4	—	—	—	—	—	—	34	51	33

Ayıntâb Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 a)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																		Yekûn Çiftlik		
	Nîm			1			1,5			2			2,5			3					
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
115. Karaca-burc	—	2	3	4	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	9	4,5
116. Taşguncuk	3	7	2	7	19	20	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	8,5	22,5	23
117. Öyüm-söğüd	—	—	—	9	8	7	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	10,5	12	7
118. Cubakîr	—	1	—	5	5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5,5	5
119. Akca-kend	—	—	—	4	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,5	5	—
120. Akca-burc	—	—	—	3	8	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	6
121. Güneysi	—	—	—	5	2	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5	4	4
122. İbrahimî	—	—	—	9	9	14	2	—	—	1	2	—	—	—	—	1	—	—	17	13	14
123. Tutluca	—	—	—	2	3	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	3
124. Kilisecik	—	—	—	2	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	4
125. Narluca	—	—	—	4	3	3	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	6	5	5
127. Tel-Hams	—	—	—	8	3	9	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	8	3	12,5
128. Küllüce	—	—	—	3	11	19	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	3	11	27
129. Bademlüce	—	—	—	—	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	3
130. Hezek	—	—	—	11	5	11	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	18	5	11
131. Güvecci	3	—	—	6	2	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7,5	2	10
132. Çavlı	—	2	—	4	7	12	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8	12
133. Geneyik	1	4	—	11	33	26	—	—	—	8	2	8	—	—	—	—	—	—	27,5	39	42
134. Kara-dinek	—	—	—	11	2	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	13	2	7

Ayıntâb Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 a)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nîm			1			1,5			2			2,5			3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
135. Telfigâr n. d. Zülfigâr	—	—	—	5	6	10	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	5	6	18
136. Mavzud	6	2	—	9	10	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	12	11	9
138. Babilge	—	1	6	—	18	20	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	24.5	26
139. Zemgîn	—	—	—	6	5	7	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	8	5	11
140. Mizmiz	2	—	2	4	15	8	3	—	—	3	—	5	1	—	—	1	—	—	21	15	19
141. Akça-burc	—	—	—	6	11	13	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13,5	11	13
142. Seğer	—	—	5	4	2	2	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	8	4	4,5
143. Lohan, n. d. Gülüce	—	—	—	6	10	8	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	12	10	8
144. Eyücek	1	—	—	5	4	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,5	4	10
145. Cartıl	—	—	—	4	22	5	—	—	—	3	3	4	—	—	—	—	—	—	10	28	13
146. Yaylacık	—	—	—	5	6	14	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	7	6	14
147. Üç-kilise	—	—	—	5	7	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	7	2
148. Tertâr	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—
155. Sayluca	2	—	—	13	21	8	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	14	22,5	10
157. Saru-bugak	—	—	—	5	4	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4	7
158. Yalangoz, n. d. Zengîn	—	—	—	3	6	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	6	5
159. Karaca-viran	2	—	—	3	5	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	5	8
163. Şah-Meleklü	—	—	—	6	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	4	3

Ayıntâb Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 a)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nîm			1			1,5			2			2,5			3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
164. Etene	—	—	1	6	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	3	9,5
165. Şöhme	1	—	—	5	9	14	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	13,5	9	14
166. İki-Ahûr	—	1	—	2	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1,5	3
169. Kozcuğaz (m)	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—
179. Aziz-i fevkânî	—	—	—	—	8	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	8	4
180. Leylüncik	—	1	—	3	23	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	11	23,5	—
181. Turnalık (m.)	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—
189. Kilisecik	4	—	1	6	9	7	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	9	9
190. Göllüce	—	—	—	17	17	—	—	—	—	6	2	—	—	—	—	—	—	—	29	21	—
194. İnce-su	—	—	—	2	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
195. Göğersin	—	—	—	7	5	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	5	7
196. İğdelüce	—	—	—	7	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	5	—
200. Uğrıca (m.)	—	—	—	—	—	7	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,5
217. Söğüdlüce	2	—	—	4	8	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	8	7
219. Sâm	—	22	—	24	25	22	—	—	—	7	11	7	—	—	—	—	—	1	38	58	39
Toplam	62	106	77	840	1268	1015	30	16	31	206	93	163	2	—	1	10	17	13	1368	1582	1476,5

1. Not: A'da bir şahıs elinde 5 çiftlik yer kayıtlıdır.
2. Not: C'de bir şahıs elinde 9 çiftlik yer kayıtlıdır.

Telbâşer Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 b)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI												Yekûn çiftlikler	
	Nim		1		1,5		2		2,5		3			
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
1. Telbâşer	—	—	32	11	—	—	8	15	—	—	—	—	48	41
3. Cağdıgın	—	—	30	19	—	—	3	1	—	—	—	—	36	21
4. Erkavin	—	—	12	8	—	1	1	3	—	—	—	—	14	15,5
5. Sarud	—	—	5	3	—	—	—	1	—	—	—	1	5	8
6. Küçük-ma'sere	—	—	—	4	—	—	—	2	—	—	—	—	—	8
7. Darîn (1)	—	2	3	3	—	—	5	1	—	—	—	—	13	13
11. Tel-Fare (2)	—	—	1	1	—	—	5	1	—	—	—	—	11	12
14. Tufeynî	—	—	8	4	—	—	—	—	—	—	—	1	8	7
15. Tümb (3)	—	—	20	14	3	—	11	15	1	—	—	4	49	60
17. Güneysi	—	—	2	1	—	—	2	2	—	—	—	—	6	5
18. Zagya	1	—	8	10	1	—	4	6	—	2	—	—	18	27
22. Doğancı	—	—	5	2	—	—	3	1	—	—	—	—	11	4
23. Tüzel	3	—	8	6	—	—	3	6	—	—	1	—	18,5	18
25. Bâgâver	—	—	5	—	—	—	—	4	—	—	—	—	5	8
26. Zehebiyye	—	—	12	9	—	—	1	5	—	—	—	1	14	22
27. Tel-Harnûb (4)	—	—	15	9	—	—	—	—	—	—	—	—	15	15
28. Tel-Halîd	—	—	17	11	2	1	5	8	—	—	1	—	33	28,5
29. Seylan	—	2	21	29	—	—	15	7	—	—	—	—	51	44
32. Sazlı-kendi	—	—	5	4	—	—	—	2	—	—	—	—	5	8
33. Küllük	—	—	3	6	—	—	3	—	—	—	—	—	9	6
34. Tel-Cedîd n. d. Mülk (5)	—	—	9	3	—	1	4	4	1	—	—	—	19,5	22,5
35. Kara-Mezre'a	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—
40. Karamancık	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—
41. Attakıye n. d. Kulaguz (6)	—	—	14	7	4	—	7	3	—	—	—	—	34	17
44. Harar, n. d. A'zâz (7)	—	—	11	6	—	2	5	3	—	—	—	1	21	24
45. Tuffah	15	1	21	19	2	1	4	1	—	—	—	—	39,5	23
46. Genilcik	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—
47. Kumbûs n. d. Kurd-kendi	—	—	9	9	—	—	5	3	—	—	—	—	19	15

Telbâşer Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 b)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI												Yekûn çiftlikler	
	Nîm		1		1,5		2		2,5		3			
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
48. Seksen-viran	—	—	2	3	—	—	1	2	—	—	—	—	4	7
49. Kumru-i Berrânî	1	—	3	5	—	—	7	11	—	—	3	—	26,5	27
50. Berüyaka-i Tüzel n. d. Sekizce	—	—	4	1	—	—	1	3	—	—	—	—	6	7
51. Kemnûn	—	—	6	8	—	—	3	4	—	—	1	—	15	16
52. Bayda	—	—	7	1	—	—	—	4	—	—	—	—	7	9
53. Süleymaniye (8)	—	—	1	4	—	—	7	5	—	—	6	2	33	29
55. Dahnî	—	—	24	4	—	4	11	8	—	—	1	4	49	38
57. Kızıl Hisar-ı Tahtanî	6	1	46	41	—	—	3	—	—	—	—	—	55	41,5
60. Aziziye-i Tahtanî	—	—	7	—	1	—	2	5	—	—	—	—	12,5	10
62. Bâkûde	—	—	13	6	2	—	5	7	—	—	1	4	29	32
64. Kabcuğaz, n. d. Kertîl	—	—	9	5	—	—	—	1	—	—	—	—	9	7
65. Barna	1	—	6	2	—	—	1	4	—	—	—	—	8,5	10
66. Hüsamî	—	—	7	13	—	—	4	2	—	—	—	—	15	17
67. Oruş	—	—	7	12	—	—	—	—	—	—	—	—	7	12
68. Tel Saved, n. d. Çakır	2	—	34	25	—	—	6	7	—	—	—	1	47	42
69. Arıl	—	18	37	24	—	—	—	3	—	—	—	—	37	39
82. Vasiliye	—	—	23	11	1	4	6	11	—	—	—	—	36,5	39
83. Çapalu (9)	—	—	19	—	—	—	—	6	—	—	—	—	19	20
84. Hacar	1	4	46	22	—	1	12	6	—	—	—	—	70,5	37,5
85. Sazgûn	11	6	34	27	1	—	20	10	—	—	3	—	90	50
86. Mirhimân, n. d. İkiz Kuyu	2	—	15	17	—	—	2	3	—	—	—	—	20	23
87. Arkık	—	—	19	5	—	—	7	14	—	—	1	—	36	33
91. Hümeyrî	1	—	9	4	4	—	—	1	—	—	—	3	15,5	15
93. Sarud	—	—	9	3	—	—	—	2	—	—	—	1	9	10
94. Aynifer	—	—	3	4	—	—	1	2	—	—	—	—	5	8
96. Kınnâb	—	—	5	4	1	—	2	3	—	—	—	—	10,5	10
97. Zenbûr	—	—	4	7	—	—	8	—	—	—	8	—	44	7

Telbâşer Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 b)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI												Yekûn çiftlikler	
	Nîm		1		1,5		2		2,5		3			
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
99. Alaca	—	—	6	4	—	—	2	3	—	—	—	—	10	10
101. Sinan	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—
102. Karaca viran, n. d. Kemaliye	—	—	2	6	—	—	1	3	—	—	—	—	4	12
103. Gürenüz	—	1	8	13	—	—	1	—	—	—	—	—	10	13,5
104. Gel-bulasın	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
105. Yüregir	—	—	5	4	—	—	3	1	—	—	—	—	11	6
107. Cedîdî (10)	1	—	10	1	—	—	1	1	—	—	—	—	12,5	9
109. Genilcik	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—
110. Harpuştil	3	—	5	7	—	—	—	—	—	—	—	—	6,5	7
112. Güdevir	—	—	4	5	—	—	3	4	—	—	1	—	13	13
113. Ağaçluca	—	—	6	3	—	—	—	5	—	—	—	—	6	13
114. Han-ı Kirmân	—	—	7	9	1	—	2	6	—	—	—	—	12,5	21
115. Ulu-Ma'sere	1	—	21	16	—	1	1	5	—	—	2	—	29,5	27,5
117. Bostancık	—	—	4	10	—	—	1	4	—	—	—	—	6	18
118. Seğerbân	—	—	2	3	—	—	—	5	—	—	—	—	2	13
119. Sarumiyye	—	—	10	12	—	—	—	—	—	—	—	—	10	12
120. Karataş	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—
122. Kebe	—	—	8	3	—	—	1	4	—	—	—	2	10	17
123. Zirâmî	—	1	22	14	—	—	3	4	—	—	—	—	28	22,5
125. Beredîn	—	—	11	5	—	—	—	3	—	—	—	—	11	11
128. Akca-öyük	1	—	7	7	—	—	—	1	—	—	—	—	7,5	9
131. Yona	—	—	10	—	—	—	—	3	—	—	—	2	10	12
132. Kara-Çomak	—	—	4	8	—	—	1	—	—	—	—	—	6	8
133. Kerer	—	—	12	3	—	—	1	4	—	—	—	1	14	14
134. Körkün	—	—	12	6	—	—	—	2	—	—	—	—	12	10
135. Harnubâ (m.)	—	—	—	4	—	—	—	2	—	—	—	—	—	8
137. Eyücek	—	1	3	3	—	—	—	1	—	—	—	1	3	8,5
138. Pehlivan-Çukuru	—	—	5	6	—	—	—	—	—	—	1	—	8	6
139. Matranî	1	—	13	1	—	—	—	5	—	—	—	—	13,5	11
140. Kayacık (11)	—	—	12	—	—	—	—	4	—	—	—	—	12	14
141. Sevindi (12)	1	—	4	2	1	—	6	3	—	—	—	—	18	12

Telbâşer Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 b)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI												Yekûn çiftlikler	
	Nim		1		1,5		2		2,5		3			
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
142. Saidin	—	—	7	5	—	—	—	2	—	—	—	—	7	9
143. Sarumiyye, n. d. Akca-mezre'a	—	—	7	5	—	—	2	2	—	—	—	—	11	9
144. Tel Kıvâm	—	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1
146. Kandevir	1	—	6	3	—	3	2	1	—	—	—	—	10,5	9,5
147. Rumevlek-i Tahtanî	—	—	39	20	—	—	3	3	—	—	—	1	45	29
148. Burhan	—	—	1	4	1	—	3	1	—	—	—	—	8,5	6
152. Kılcan	—	—	6	2	—	—	2	1	—	—	1	1	13	7
156. Simâven-i Sakallû	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—
157. Hâtuniye	—	—	4	2	—	—	1	1	—	—	—	—	6	4
164. Kantara	—	1	9	8	—	—	—	—	—	—	—	—	9	8,5
168. Karaca-virân	—	—	11	3	—	—	—	3	—	—	—	—	11	9
169. Kurtulmuş	—	—	3	—	—	—	—	4	—	—	—	—	3	8
170. Bekût	—	—	16	10	—	1	—	1	—	—	—	—	16	13,5
178. Hülüman	2	—	6	3	—	—	—	1	—	—	—	—	7	5
179. Killik	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	8
Toplam	**55**	**40**	**1035**	**679**	**25**	**20**	**244**	**315**	**2**	**2**	**32**	**31**	**1689**	**1536**

(1) Not : C'de bir şahıs elinde 7 çiftlik yer vardır.
(2) » » » » » 9 » » »
(3) » » » » » 4 » » »
(4) » » » » » 6 » » »
(5) » » iki » » 5'er » » »
(6) » » bir » » 4 » » »
(7) » » » » » 6 » » »
(8) » » » » » 4 » » »
» » » » 5 » » »
(9) » » » » » 8 » » »
(10) » » » » » 6 » » »
(11) » » » » » 6 » » »
(12) » » » » » 4 » » »

Nehr ül-Cevâz Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 c)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nim			1			1,5			2			2,5			3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1. Hıyâm	—	6	15	—	85	52	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	92	59,5
3. Kerüz, n. d. Elbiy	—	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3,5
6. Ernebî	—	—	—	—	4	8	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8
7. Orul	—	25	1	—	56	80	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	74,5	82,5
9. Keret	—	1	—	—	72	53	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72,5	59
12. Yaylan	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
17. Karagöl (m.)	3	—	8	2	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5,5	—	6
19. Bahaüddîn-Burcu	—	—	—	—	5	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	6
23. Derbîl	—	—	—	—	7	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	11
24. Turlu	—	—	—	—	1	15	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	19
25. Küçük-Küştem	—	—	—	—	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	8
27. Kertüşe	—	—	—	—	4	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	15
28. Çanakçı	—	—	—	—	4	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	12
32. Oruc-Gazi	—	—	1	—	5	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	9,5
35. Fenk (m.)	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
37. Kefer-Cebel	—	—	—	—	16	17	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	16	19
38. Battâl-Öyüğü	—	—	1	—	11	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	16,5
39. Hümeyrî, n. d. Kızılca-Kend	—	—	—	—	13	18	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	13	22

Nehr ül-Cevâz Nahiyesi Köylerindeki Çiftlik Grupları ve Bir Çiftliğe Göre Her Köydeki Çiftlik Mevcudu (Tablo 1 c)

Karye adları	ÇİFTLİK GRUPLARI																				
	Nîm			1			1,5			2			2,5			3			Yekûn Çiftlik		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
40. Cided	—	—	2	—	27	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	15
42. Kıroğlu	—	—	—	—	10	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	2
44. Cağud	—	—	—	—	4	3	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	2	—	4	17
46. Kefer-Bostan	—	—	—	—	6	7	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	8	7
47. Akca-Kendi	—	6	1	—	16	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	20,5
48. Seğersün (m.)	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
49. Deyr-i Küştem	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
Toplam	3	38	30	2	352	401	—	—	4	1	5	10	—	—	—	—	2	2	5,5	387	448

Antep Livâsı Nahiyelerinde, Çiftliklerin Çiftlik Gruplarına Göre Tasnifi ve Her Gruptaki Çiftlik Toplamının, Yekûn Çiftliğe Nisbeti (Tablo : 2)

	Antep					Telbâşer				Nehr ül - Cevâz			
tlik Grupları	A	%	B	%	C	%	B	%	C	%	B	%	C	%
Nîm	62	2,26	106	3,35	77	2,60	55	1,62	40	1,30	41	5,22	30	3,34
1	840	61,40	1268	80,15	1015	68,74	1035	61,27	679	44,20	354	90,19	401	89,50
1,5	30	3,28	16	1,51	31	3,14	25	2,22	20	1,95	—	—	4	1,33
2	206	30,19	93	11,75	163	22,07	244	28,89	315	41,01	6	3,05	10	4,46
2,5	2	0,36	—	—	1	0,18	2	0,29	2	0,32	—	—	—	—
3	10	2,10	17	3,22	13	2,64	32	5,68	31	6,05	2	1,52	2	1,33
3'den fazla	1x5	0,36	—	—	1x9	0,61	—	—	4x4		—	—	—	—
									3x5					
									4x6					
									1x7	5,14				
									1x8					
									1x9					
Yekûn çiftliğe göre)	1368		1582		1476,5		1689		1536		392,5		448	

HER NAHİYEDE, KÖYLÜ NÜFUSTAN BİR KİŞİYE İSABET EDEN ARAZİ MİKTARI (Tablo 3)

A			B			C		
Dönüm	Nüfus	Bir kişiye isabet eden dönüm arazi	Dönüm	Nüfus	Bir kişiye isabet eden dönüm arazi	Dönüm	Nüfus	Bir kişiye isabet eden dönüm arazi
			ANTEP					
136800	8195	16,69	158200	11145	14,19	147650	12895	11,45
			TELBAŞER					
			168900	11175	15,11	153600	12185	12,60
			NEHR ÜL-CEVÂZ					
			39250	3875	10,12	44800	5740	7,80

II. BÖLÜM

MİRİ ARAZİNİN TAPULANMASI VE REÂYÂ TAPUSU

1. Tapu ve raiyyet, 2. Vefât edenin yerlerinin oğluna intikali, 3. Mîrâscının küçük yaşta olması, 4. Vefât eden çiftlik sahibinin kızının tapu talep etmesi, 5. Kadınların yer tasarruf etmesi, 6. Mîrâs kalan yeri, mîrâsçı oğulların müşterek tasarruf etmesi, 7. Dedenin yerinin torununa kalması, 8. Hâric raiyyetin başka bir sipâhi toprağından yer tapulaması, 9. Raiyyetin tapulu arazisini satması veya değiştirmesi, 10. «Hassa» yerlerin tapu ile kimseye verilmemesi, 11. Reâyânın köyde binâ inşâ etmesi ve binâ tapusu resmi.

1 — Tapu ve raiyyet :

Osmanlı arazi rejiminde alınan tedbirlerle, zaman içerisinde toprağın şahıslar elinde toplanması, önlendiği gibi, zirâî bakımdan belli bir bütünlük arzeden çiftliklerin, mîrâs ve diğer sebeplerle bölünmesine de ayrıca mani olunmuştur. [110]

Bir şahsın kendi başına veya bir hane sâhibinin aile efrâdı ile ancak işleyebileceği kadar toprağa sâhib olması, bu toprağın tamamı üzerinde, zirâî faâliyetlerin devamlı olmasını temin etmekte idi. İçtimâî bünyenin sağlamlık ve ahengi için, istikbalini toprağa bağlamış reâyâya zirâat yapıp çalışabileceği toprağı temin ve tevzi' etmek, devletin temel prensiplerindendi. Zirâ, tarım arazileri üzerinde kesif toprak işçiliğinin yaygınlaşması ile temin edilen yüksek istihsâl, reâyânın kalkınmasını sağladığı gibi, devletin daha fazla vergi temin etme yönündeki menfaatlerine de uymaktadır.

Diğer mülk sâhiplerine hukukun tanıdığı mutlak tasarruf hakkının mîrî arazi rejiminde tamamen kaldırılmasını, devlet

[110] Bk. Ö. L. Barkan, **Tanzimat**, I, 342 vd.

kendi idarî politikası îcâbı sayarak reâyâ kesimi üzerindeki tesir ve kontrolünü devamlı elinde tutup, gerektiğinde yeni organizasyonlara gitme hak ve serbestliğine sahip olmuş idi.

Osmanlı devletinde, toprağın mülkiyet ve kontrolü dâimâ devletin uhtesinde kalarak, reâyâya toprak mukabili verilen tapu, tasarruf durumlarını, sınırlandırmış şartlı bir îcâr mukavelesi olup, bu şartlar, raiyyetin toprağını bir sene bile ekmemesine müsâade etmediği gibi, tarlasını veya çiftliğini satmak, hibe veya vakf etmek de söz konusu değildi.

Devlet ile reâyâ arasındaki bu mukavelede toprağın tasarruf şartları sâbit olup, raiyyet tapulu arazisi üzerinde ayrıca hususi bir mukavele yapıp toprağını bir başkasına mahsûl veya akçe karşılığı, gerçek arazi sâhibi gibi îcâra vermesi, tapu sâhibinin toprağını bizzât işlemesi şartını ihlâl ettiğinden, müdahale edilip toprağının elinden alınmasına bir sebep teşkil etmekte idi. [111]

Mîrî arazi rejiminde, devletle tapu sâhibi raiyyet arasındaki münasebetler ancak, kesin kaidelerle belirtilmiş tapu ile ilgili konular çerçevesinde olup reâyânın kanûnlara muhalif her teşebbüsü sert tedbirlerle önlenmiş idi. Reâyâ ise, geçim kaynağı olan toprağın tapusunun elinden alınmaması için kanûnlara uymayı gerekli görmekte idi.

Mîrî toprak hukûkunun bu kadar sıkı kayıdlara bağlanmış olması yanında, daimî ve irsî bir kiracılık ile toprağın dâimâ babadan oğula intikâl etmesi, toprak sâhibi reâyâyı, topraklarına çok emanet kayıdlarla bağlı oldukları düşüncesinden uzak tutmaktadır.

2 — Vefât Edenin Yerlerinin Oğluna İntikali :

Toprak sâhibi reâyâdan birinin vefâtı halinde yerleri tamamen kendi oğullarına intikal etmektedir. Karaman Kanûnunda: **«Ve reâyâdan fevt olanların çiftlikleri 'alesseviyye oğullarına müte'allikdir bâzı defterde bennâk yazılsa dahi zarar itmez».** [112] Ayrıca mirascının ekinli bennâk olup bir kısım toprak tasarruf etmesi bu tapunun da intikaline mani olmamaktadır.

111 Bu husus Ebussuûd Efendiye şu şekilde sorulmuştur: **«Reâyâ ellerinde olan araziyi kendüleri zirâat itmeyüb âhire îcâr etmeleri sahihmidir ve aldıkları akçe kendülere helâlmıdır».** Elcevâb: **«Arazinin ahkâmı böyledir vedi'atı ve 'ariyeti ukûd-u lâzimeden değildir eshâbı diler ise istirdâd iderler îcâreye virmeleri bâtıldır».** Osmanlı Kanûnnâmeleri, MTM., S. 52.

112 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 47.

Babasının yerini oğlu devr alırken hüccet sorulmadığı gibi, sipâhî tarafından tapu resmi de alınmıyarak, bu husus irsî mîrâs gibi muâmele görmektedir. [113] Yeni bir tahrir yapıldığı zaman da, bu toprak deftere yeni sâhibinin ismine kayd edilmektedir.

3 — Mîrâscının Küçük Yaşta (sagîr) Olması :

Raiyyetin vefâtından sonra, çiftliğinin ve yerlerinin mîrâscısı olarak küçük yaşta oğlu kalıp, mirascı tarım yapamayacak kadar küçük ve güçsüz olsa sipâhî babasından kalan çiftlik için resim ve öşür istemek hakkına sâhip değildi. Eğer sagîrin bir yakını bulunup bu yerde zirâat yapmağa tâlip olursa, sipâhî tarafından muvakkaten bu kimseye verilip, her türlü rüsûm ve öşür bundan alınmaktadır. Eğer sagîrin yakın bir kimsesi mevcud değilse, sipâhî bu defa yine muvakkaten bir başka kimseye verip rüsûmunu almaktadır. Sagîr zirâat yapacak yaşa ve güce ulaştığı zaman sipâhîden babasından kalan yerleri istediğinde, sipâhî de tapu resmi almadan teslim etmektedir. [114]

Bâzı sipâhîler, veya tapuya vermekle, resmini kendisi alan ilgililer, tapu resmine temahen, daha hakkını müdâfaa edemiyecek yaştaki sagîrin yerini kadılardan da hüccet alarak bir başkasına tapu ile verdikleri takdirde, sagîr yaşça müsâid duruma gelip haksız tasarruf edilen yerini talep ettiği zaman, evvelce verilen tapu ve kadı hüccetî nazarı itibara alınmaksızın babasından intikal eden yerler kendisine iâde edilmektedir. Tapu resmi verip, kanûnlara uygun olmayan bir şekilde yer sâhibi olan kimse, verdiği resmin iâdesini isterse, ancak resm kime verilmişse ondan talep edilmektedir. [115]

[113] «**Fevt olan kimesnenin yerlerini ve çayırlarını oğlu meccanen zapt eylemek üzere hükm-i şerîf virilür sipâhî elinde temessük yokdur diyemez ve lazım dahi değildir oğluna tapu olmaz sayîr emlâk gibi intikal ider**». Tapuya Müte'allik Kanûn, S. 1; ayr. bk. 1541 tarihli, **Çemişkezek Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 189.

[114] «**Ve bir raiyyet fevt olub sagîr oğlu ve çiftliği kalsa sagîr çiftlik hakkından gelmeyicek atan iftliğidir diyüb sipâhî resmi çift taleb eylemez Sagîr yarayınca emânet tarikile âhara virüb zirâat itdürüb kuluğun çekdirmek kanûn-ı pâdişahîdir Ve yetim yetişüb zirâate kadir olub atasından kalub emânete virilen yerin taleb itse teslim olunur sipâhî andan tapu almak yokdur**». 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 64; ayr. bk. 1583 tarihli, **Yenil Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 78; *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i* **Osmânî**, nşr. Niccara Beldiccanu, S. 44.

[115] «**Ammâ bunun gibi vâkı' olsa sipâhî ve 'âmiller âhire tapuya vi-**

4 — Vefât eden çiftlik sahibinin kızının tapu talep etmesi :

16. yüzyıl Osmanlı içtimaî nizamında mîrâs yolu ile kız çocuklarının ve kadınların toprak sâhibi olmalarına müsâade edilmeyip aile içinde yalnız erkeğin toprağa malik olması sağlanmıştır.

Antep Livâsı tahrir defterleri üzerine yapılan araştırmada, kadın adına kayıtlı hiç bir çiftlik kaydı görülmedi.

Vefat eden raiyyetin mîrâscı olarak oğlu bulunmayıp kızı olsa, babasının yerlerinde zirâat yapmak istediği takdirde, babasının yeri kızına verilmeyip başka bir kimseye verilmektedir. [116]

16. yüzyıl içinde, diğer livâ ve vilâyet kanûnlarından ayrı olarak, yalnız Gürcistan Kanûnnâmesinde oğlan mîrâscı olmadığı takdirde, kız çocuğuna da babasının yeri intikal etmektedir. [117] Oğlan çocuğuna intikalde, alınmayan tapu resmi kızdan alınmaktadır.

Kız çocuklarının toprak mîrâsından hâric tutulmalarının mahzûrları, geçen zaman içerisinde görülmüş olmalı ki, Hicri 975 (1567) yılında çıkartılan bir fermânla, kız çocuklarının da babalarının yerlerini tapu resmi vererek, on yıl müddetle tasarruf edebilecekleri beyân edilmiştir. [118] Daha ileri tarihlerde bu tatbikatın daha da yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Çiftlik sahibinin vefâtından sonra, mîrâscı olarak erkek evlâdından veya torunundan bir kimse kalmadığı takdirde, mîrâs yeri tapu resmini vermekle, kızı veya kız kardeşi almak hakkına sâhiptir. Sipâhînin: **«kadına yer yokdur»** zihniyeti ile hareket ederek daha fazla tapu resmi almak için zorluk çıkarması halinde ise ayni yer bir sene ekilip-biçilip elde edilen hâsılatın öşrü sipâhîye verilip, geri kalan hâsılatın akçe değeri tapu resmi bahâsı olarak takdir edilmektedir. Mora Kanûnu bu durumla ilgili bir maddeyi de ihtivâ etmektedir. [119]

rüb akçesin alurlar imiş kadılar dahi hüccet virürler imiş imdi bu bâbda hüccete i'tibâr olunmayub yetim taleb idicek hükm idüb alıvireler, tapulayan kimesne akçesin taleb iderse kime virirse andan taleb ide» Kanûnnâme-*i* Sultan Selim Han, S. 10.

[116] **«Ve müteveffâ olan raiyyetin oğlı kalmayub kızı kalsa kızı atadan kalan yerin hakkından gelürin dise sipâhî atası yerin kıza virmek memnûdur virmeye âhara tapuya vire»**. 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-*i* Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 7; ayr. 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 31.

[117] **«Müteveffânın oğlu olmasa kızı kalsa il virdiği tapu ile kızına virülür»**, 1570 tarihli, **Gürcistan Kanûnnâmesi**, bk. Kanûnlar, S. 197.

[118] **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM, S. 66.

[119] 1716 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-*i* Mora**, bk. Kanûnlar. S. 331.

5 — Kadınların Yer Tasarruf Etmesi :

Kanûnlarda kadınların yer sâhibi olmalarına müsâade olmadığı halde, herhangi bir yoldan bir kadın yer tasarruf edip, boz bırakmayıp, rüsûmunu ve zirâati sonunda öşürlerini verdiği takdirde diğer tapu sâhibleri gibi tasarrufu devam etmektedir. Kadın bu yere eski sipâhî zamanında veya daha evvel sâhip olmuşsa, yeni gelen sipâhî veya diğer ilgililere **«kadına yer yokdur»** gerekçesi ile bu yeri geri almak selâhiyetini kanûnlar vermemiştir. [120]

Mîrâscısı kalmamış, ayrıca bir başkası tarafından da talep edilmemiş, sâhipsiz durumdaki yer için, kadın tapu resmini verip almak istese sipâhî tarafından müsâade edilmemekte idi. Bir livâ kanûnunda: **«Ammâ bir yer mahlûl olsa bir hâtûn kişi il verdiği tapuyu ben veririm dese avrete yer virmek kanûnda yokdur»** [121] diye îzâh edilerek kadınların yer sahibi olması önlenmişse de bir çok livâ kanûnlarında kadınların yer tasarruf ettiği beyân edilmektedir.

Bununla beraber bâzı zarûretler kadının yer sâhibi olmasını mümkün kılmıştır. Vefât eden bir kimsenin yerlerinin boz bırakılmayıp birisi tarafından işlenip zirâat yapılması resim ve öşrünün alınabilmesi bakımından devletin bir vergi politikası olarak dâimâ zarûrî görülmekte idi. Vefât edenin validesine kadar, mîrâscı silsilesi içinde hiç mîrâscısı bulunmadığı takdirde ilgili yer validesine kalmaktadır. Kanûnnâme validesinden evvelkileri saydıktan sonra: «ol dahi yok ise hak tapu validesinindir on seneye dek hükm virülür» [122] demektedir.

Kadının yer tasarruf etmesine bir başka yol da vefât edenin mîrâscı oğlu sagîr ise, yetişinceye kadar anası muvakkaten oğlunun yerini zirâat etmektedir.

6 — Mîrâs Kalan Yeri, Mîrâscı Oğullarının Müşterek Tasarruf Etmesi :

Çiftlik sâhibi kimsenin vefâtı ile mîrâscı olarak bir kaç oğlu kaldığı takdirde, mîrâs kalan yer kardeşler arasında müştereken tasarruf edilmekle beraber, tapusunun kardeşlerden birinin üzerine kayd olunacağı bâzı livâ kanûnlarında yazılmakta ise de yalnız Erzurum Vilâyeti Kanûnunda müşterek kulla-

120 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnnâmesi**, bk. Kanûnlar, S. 3; ayr. bk. 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 7; 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 25.

121 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 31.

122 **Tapuya Müte'allik Kanûn**, S. 1.

nılacak yerin mirascı çocuklardan mücerredinin üzerine kayd olunacağı yazılmaktadır: **«Biri fevt olub bir kaç oğulları kalsa yeri mücerredine kayd olunub evlileri bennâk kayd olunub»,** [123] izâhatı ile belki, mücerredin üzerine kayd olunması ile, daha ileri yaştaki kardeşin adına kayd olunmamasının sebebi, yaşlı kardeşin de ölümü halinde, her bakımdan bütünlüğü korunmak istenen çiftliğin, yeniden mîrâs yoluyla parçalanmasını önlemek için olduğu kadar, hazır toprak sâhibi olmuş görünen mücerredin, vermekte olduğu resmin, çift resmi miktarına çıkartılmış olması da düşünülebilir.

Mîrâs yerin herhangi bir kardeş veya mücerred kardeş adına kayd edilmesi ile çiftliğin bütünlüğü muhafaza edilerek müştereken tasarrufuna devam edilmektedir. **«Fevt olan reâyânın kaç oğlu kalırsa atası çiftliğin müşâ' ve müştereklik üzere mutasarrıflar»** [124] maddesi ile de bu hususlar livâ kanûnlarında açıklanmıştır.

Müşterek yer, üzerine kayıdlı olan kardeş, yer yalnız benim üzerime kayıdlı diye zamanla diğerlerine hâsılattan hisse vermemek isterse bu teşebbüsü makbûl olmayıp, sipâhî veya diğer ilgililerce müşterekliğin devamı sağlanmaktadır. [125]

Babalarından kalan yeri müştereken tasarruf ederken, kardeşlerden birinin vefâtı halinde, hissesi oğluna intikal etmekte olup, oğlu yoksa kardeşlerine doğrudan devr edilmeyip, hâric bir kimse de olsa vereceği tapu resmi mukabili ona verilmektedir. Bir hissenin yabancıya verilerek, tesânüdün bozulmasından sakınan kardeşler, vefât eden kardeşlerinin yerini muhakkak almak isteğinde olmaları, bâzen sipâhînin resim miktarı hususunda müşkilât göstermesi, şikâyet ve münakaşa mevzu' olmalı ki livâ kanûnlarında tapu resminin nasıl takdir edileceği açıklanmıştır: **«Hakk-ı karârı ehl-i hibre ma'rifetiyle ala muvâza'a idüb ziyâde nesne almaya»** denilmektedir. [126]

Yalnız Karaman Vilâyeti Kanûnu, diğer livâ kanûnlarından ayrı bir hükümle, vefât eden kardeşin mîrâscı olarak oğlunu zikretmeden, mîrâsın diğer kardeşlere intikal edeceğini kayd etmektedir: **«Ve bâzı reâyânın babalarından değmiş müşâ' çiftlikleri olsa bir karındaşı fevt oldukda hissesi yine sâyir karındaşlarına intikal eder sipâhî dahl eylemez».** [127]

[123] 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu,** bk. Kanûnlar, S. 63.

[124] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın,** bk. Kanûnlar, S. 8; ayr. bk. 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu,** bk. Kanûnlar, S. 30; **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân,** S. 9 b; Lütfi Güçer, ayn. esr. S. 47 not 7.

[125] 1583 tarihli, **Yeni İl Kanûnu,** bk. Kanûnlar, S. 78.

[126] 1528 tarihli, **Kanûn-u Livâ-i Aydın,** bk. Kanûnlar, S. 9; ayr. bk.

7 — Dedesinin Yerinin Torununa Kalması :

Yer sâhibi bir raiyyetin oğlu daha evvel vefât etmiş olsa, yer sâhibinin vefâtında yeri torununa kalmaktadır. Torununun babası sağ olsa idi babasından kalan yere nasıl sâhip olacak idiyse, dede yeri de bu şekilde intikal etmekte olup, sipâhî itiraz edemediği gibi, ayrıca tapu resmi de istemek hakkı değildir. [128]

Bir kısım livâ kanûnları dede mîrâsının tapu resmi alınmadan toruna intikalini belirtirken, başka livâlarda resimsiz intikalin olamayacağı belirtilmektedir. Meselâ: Erzurum Vilâyeti Kanûnu, dede yerinin toruna intikaline müsâade etmeyip, «**Dedesinin yeri oğlu oğluna intikal eylemez, karındaşı yeri karındaşına intikal eylemedüğü gibi**» [129] denilmekle beraber torunun tapu resmini verdiği takdirde çiftliği tercihen alması da mümkün olmaktadır.

8 — Hâric Raiyyetin, Başka Bir Sipâhî Toprağından Yer Tapulaması :

Bir sipâhînin kayıtlı reâyâsı başka bir sipâhî toprağından tapu ile yere sâhip olabilmektedir ki bunlara hâric raiyyet ta'bîr olunmuştur.

Bazı zarûrî hallerde hâric raiyyetin yerlerinin alınıp esas raiyyete verildiği de olmuştur ki, sonradan bu önlenerek hâricle, kayıtlı raiyyet arasında tercih kaldırılmıştır. Diğer toprak sâhiplerinde olduğu gibi ancak yerini üç yıl boz bırakması ile hâric raiyyetin de toprağı elinden alınabilmektedir. [130]

9 — Raiyyetin Tapulu Arazisini Satması Veya Değiştirmesi :

Raiyyet, sâhibi olduğu tapulu yerini, bir başkasına sipâhîsinden habersiz satması yasaklanmış olub bu kabil satışları önlemek için ayrıca pâdişâh hükmü de yayınlanmıştır. Buna rağmen, satış işi olursa, satana ve alana ağır cezalar verilmektedir.

1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 30; 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 64; 1583 tarihli, **Yeni-İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 78.

127 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 46.

128 1528 tarihli, **Kanûn-u Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 9.

129 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 64.

130 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 4; ayr. bk. 1583 tarihli, **Yeni-İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 78.

Tapu sâhibi raiyyetin, kendi hesabına toprağını îcâra vermesi gibi, bâzı teşebbüsleri önlendiği gibi yerlerini satmaları da şiddetle yasaklanmıştır. Ancak, raiyyet toprağını sipâhî vasıtası ile bir başkasına tamamen devredebilmektedir. Aydın Livâsı Kanûnunda, bu husus şu şekilde açıklanmıştır: **«Ve reâyâ raiyyetlik yerin birbirine satmak ve almak hilâf-ı kanûndur ol bâbda hükm-i pâdişahî şöyle sudûr bulmuşdur ki anlarun gibi sipâhî ma'rifetinsiz yerlerin birbirine satup almayanlar alana ve satana muhkem tehdîd oluna meğerkim sipâhî ma'rifetile bir miktar hakk-ı karar akçe alub virse câizdir alduğu akçenin öşrün sipâhî alur ve illâ sipâhî ma'rifetinsiz alub satmak kat'â câiz değildir hâliyâ dahi işbu kanûn-ı mu'teber girû mukarrerdir».** [131]

Ayrıca iki raiyyet tapulu yerlerini sipâhîlerinin ma'lûmâtı ve rızası dahilinde değiştirebilmektedirler. **«Ve reâyâ yerlerin rıza ile ve sipâhî ma'rifetiyle istibdâl etdikde olunca tasarruf etseler oğlanları bozmak isteseler câiz değildir ve kendüler dahi hayatında iken bozamaz, ammâ sipâhî ma'rifetiyle olmasa fesh eder şöyle biline».** [132]

10 — «Hassa» Yerlerin Tapu İle de Olsa Kimseye Verilmemesi :

Hassa çiftlik olarak kaydolunan yerlerle, sipâhînin bizzât kendi işlettiği, ancak sipâhîliği müddetince sâhibi bulunduğu diğer hassa yerlerin tapu mukabili bir kimseye verilmesi yasaklanmıştır. Bir sipâhî kendi zamanında paraya temahen hassa yeri tapuya verdiği takdirde, yeni gelen sipâhî, tapu ile verilmiş olmasına rağmen sipâhîlere aid hassa yeri tekrar alma salâhiyyetine sâhipti.

Bu hususa aid açıklamalar umûmî kanûnnâmelerde ve livâ kanûnlarında yer almıştır: **«Sipâhînin hassa çiftliği, hassa yeri hükmü oldur ki tapulaması kimseye mülk olmaz tapuyu haîz değildir sahib timâr olanlardan her kangı ki akçeye tema' idüb tapuya virse kendü zamanında tapuya alan kimsenin tasarrufunda olur kendü niza' edemez amma kendünden sonra timâr müntakil olursa ol bozar kendü dahi bozarsa olur kılıç yeri tapulanmaz».** [133]

[131] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 11; ayr. bk. 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 31.

[132] **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 17.

[133] **Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî**, S. 14 v.d.; ayr. bk. 1528 tarihli, **Kanûn-u Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 9; 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 30.

11 — Reâyânın Köyde Binâ İnşâ Etmesi ve Binâ Tapusu Resmi :

Bir köyün toprakları üzerinde dâhil veya hâric raiyyetin ev inşâ etmesi de kanûn ve kaidelere bağlanmıştır. Sahib arzın izni olmadan bir raiyyetin ev inşâ etmesi halinde sâhib arz olan kimsenin bu inşâatı uygun görmemesi halinde kanûnen yıkma hakkına sâhib olduğu gibi binâ inşâ etme nizâmına uygun gördüğü takdirde de resmini alıp tapusunu verebilmektedir. Evvelce yapılmış olan bir ev harab olmuş, yeniden yapılmışsa bu durumda tapu resmi istenmemektedir. Üzerinde zirâat yapılan bir tarlanın içinde, sâhib arzın müsâadesi ile yeni bir ev yapılmışsa, tapu resmi alındığı gibi, ayrıca binânın tarlada işgal ettiği yerde zirâat yapıldığı takdirde, bir senede öşründen ve resminden ne hâsıl olmakta ise, mukataa takdir olunup, bu mukataa miktarı akçeyi, sâhib arz tahsil etmektedir. Zirâat yapılan yer üzerinde ev inşâ etmek ihtilaflı bir konu olduğundan, yeni gelen sipâhî, evin inşâası tarihinden on yıl geçmemişse, isterse kanûnen yıktırmaktadır, eğer on yılı geçmişse o da mukataasını almağa devam etmektedir. [134]

Bir sipâhî, raiyyetini herhangi bir sebebten veya zorla köyden kovarsa, bu raiyyet tekrar dönüp yerine gelse evi için resm-i tapu istenmemektedir. Fakat raiyyet kendi rızası ile köyünü ve evini terk edip başka bir vilâyete yerleşirse evi sipâhînin olmaktadır. [135]

Yalnız Sultan Selim Kanûnnâmesinde bir istisna olarak **«Raiyyet tapuladığı yerde evler binâ etse ev yeri tapusu taleb etmiyeler»** [136] denilmektedir.

Bazı Umumî Kanûnnâmeler ile
Livâ Kanûnlarında Binâ Tapusu
Resimleri Miktarı: [137]

Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî, Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Sultan Süleyman	a'lâ	evsat	ednâ
Kanûnnâmesi)	50	30-40	10-20
Tapuya Müte'allik Kanûn	50	30	20
Karaman, İç-İl Kanûnları	50	30	10
Mora Kanûnu	60	40	20

134 **Tapuya Müte'allik Kanûn**, S. 1 v.d.; ayr. bk. Ö. L. Barkan, **Tanzimat**, I. 339.

135 1584 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 49.

136 **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 10.

137 Binâ tapusu resmi, için ayr. bk. Ö. L. Barkan, **Tanzimat** I, S. 337, 339.

III. BÖLÜM

MAHSÛLLERDEN ALINAN VERGİLER

1. Öşür, 2. Aynî ve nakdî alınan öşür, 3. Maktu' öşür, 4. Çeşitli livâlarda öşür nisbeti, 5. Antep livâsında öşür, 6. Tahıl ürünleri ve narh fiatları, 7. Sipâhînin öşrünü alması usulleri, 8. Reâyânın sipâhîsine anbar yapma mükellefiyeti ve öşrünü pazara taşıma mecburiyeti, 9. Bağlar (kürûm) ve vergisi, 10. Sâlâriye.

1 — Öşür :

Devlet, her türlü zirâî mahsülden ve diğer toprak mahsûllerinden öşür almaktadır. Öşür kelimesi onda bir manasına gelmekte olup, tapu mukabili yer tasarruf ederek, mîrî topraklar üzerinde zirâat yapan her raiyyet bu öşür vergisinin mükellefiyeti içindedir. Temâmen devlete aid olan bu vergilerin bir kısmı, yine devletin birer görevlisi durumunda olan, sipâhî, zâim ve has sâhipleri tarafından tahsil edilip, belli mükellefiyetlerin yerine getirilmesi yolunda da sarf olunmakta idi.

Öşür adı altında tahsil edilen, bu tarım mahsûlleri vergisi, Osmanlı arazi rejiminin hususiyetlerine uygun bir vergi çeşidi olup, fıkıh kitâplarında tefsîri yapılmış olan, dînî mahiyetteki sadaka ve zekât ma'nâsında olan şeri' öşür ile ma'nâ ve tatbikat bakımından temâmen ayrılmaktadır. [138]

XVI. yüzyıl, Osmanlı vergi sistemi içinde, reâyâya aid öşür vergileri tesbit ve ta'yîn edilirken, toprağın mülkiyetinin nereye bağlı olduğu esas alınmıştır. Bu mülkiyet hakkının ise devlete aid olduğu, arazi ile ilgili kanûnlarda teferruâtı ile yazılıp kesin bir şekilde belirtilmiş olması, ayrıca reâyâ-toprak ilişkileri ile öşür vergisinin îzâhına da kolaylık getirmiştir: «**Arazi-i merkûme ne öşriye ve ne harâciyedir arz-ı memleketdir ne hiyn-i fetihde ganimine taksim olunub öşriye kılınmışdır ve ne eshâbına temlîk olunub harâciye sarf kılınmışdır belki rekabe-i arz beytül-malındır ifrâz olunub mutasarrıf olanlara îcâre tarî-**

138 Bk. A. Grohmann, **Öşür**, İA. IX, 482; ayr. bk. Ömer Lütfi Barkan, **Osmanlı İmparatorluğunda Öşür**, İA. IX, 485; Lütfi Güçer, ayn. esr. S. 5 v.d.

kiyle verilmişdir zirâat ve hirâset idüb harâc-ı muvazzafın ve harâc-ı mukasemesini virüb tasarruf iderler». [139]

Ancak şerî' esaslar içinde îzâhı yapılabilen, **«öşrî»** ve **«harâcî»** arazilerin sâhiplerinin ödemesi icap ettiği **«harâc-ı muvazzaf»** ve **«harâc-ı mukaseme»** Osmanlı arazi ve vergi sisteminde başka türlü tatbîk edilip manâlandırılmaktadır. **«Harâc-ı muvazzaf»** karşılığı olarak toprağın verimliliğine göre miktarı tesbit edilerek, her sene alınan, nakdî ve muayyen bir vergi olan çift resmi konmuştur. **«Harâc-ı mukaseme»** mukabili olarak öşür vergisi alınmaktadır ki mukaseme bölüşme manasına gelmektedir. [140]

Kanûn maddelerinin açıkca ifâde ettiği gibi, **«arz-ı memleket»** veya **«arz-ı mîrî»** olan, İmparatorluk dahilindeki araziler üzerinde zirâat yapıp yer tasarruf eden her raiyyet, devletin asi ve devamlı bir îcârcısı durumundadır. Reâyânın bu îcâr bedeli daha evvel tesbît edilmiş bir miktar olmayıp, zirâat edilen toprağın verim kabiliyeti ilgililerce değerlendirilerek, yetiştirilen her türlü mahsûlün onda birden, dörtte birine kadar varan bir nisbeti öşür vergisi adı ile devlet hissesi olarak alınmaktadır.

Öşür, tarım kesiminde her mahsûlden alınmakta olup, hubûbât ve hubûbât çeşitlerinden, bostanlarda yaz ve kış yetiştirilen mahsûllerden, ayrıca meyve ağaçlarından, bağlardan ve üzüm ma'mûllerinden ve otlaklardan da alınmakta idi. Diğer taraftan, toprakla ilgili bazı mahsûlün de öşrü alınmakta idi, **«öşr-ü 'asel»** (bal) gibi.

2 — Aynî ve Nakdî Alınan Öşür :

Alınan öşür, aynî ve nakdî olmak üzere iki türlü tahsil edilmekte idi. Eğer zirâî mahsûl buğday ve arpa gibi, tahıl çeşidinden olup, nakledilebilir ve saklanıp bekletilebilir cinsten ise, bunların öşrü aynî olarak alınmaktaydı. Bir yerde devletin de ordu ihtiyacı olarak tahıl alıp depolama zarûreti vardı.

Hubûbâttan öşür karşılığı olarak nakid istenmemesi gerektiği halde bazı timâr, ze'âmet ve has sâhiplerinin hubûbât-

139 **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM. S. 52; ayr. bk. Ö. L. Barkan, **Tanzimat**, I, 333 v.d.

140 **«...arz-ı mîride ahkâm-ı mezbûrenin hiçbiri câri değildir aslı harâciyedir ammâ kimesneye temlik olunmayub beytül-mal için ifrâz olunub tasarruf edenlere icâre tarikiyle verilmişdir eküb biçüb harâc-ı muvazzafın çift akçesi adına verirler ve hârâc-ı mukasemesini öşür adına edâ idüb...» Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM, S. 53; ayr. bk. Ebûl'ulâ Mardin, **Harâc**, İA. 222; ayr. bk. Mustafa Akdağ, ayn. esr. I, 512.

tan öşür aalcaklarını, nakid olarak almak istemeleri hususu reâyâ ile sâhib raiyyet arasında devamlı bir sürtüşme ve münakaşa konusu olmuştur.

Sipâhî tahıl öşrünü zamanın narhı üzerinden nakid olarak almak temayülündedir. Reâyâ ise ulaşım vasıtalarının 16. yüzyıldaki durumu ile elindeki tahılı pazarlıyamadığından öşür karşılığı olan nakdiyeyi temin etmesi imkânsız olacağından sipâhînin isteğini karşılıyamayacak durumlara düşmektedir. 1541 tarihli Çemişkezek Livâsı Kanûnunda [141] bu husus açıkca belirtilerek, öşür bedeli akçe istenmeyip, hubûbâtın kendi cinsinden öşrünün ödenmesini kadıların teminatına bırakmaktadır.

Diyarbekir Vilâyetinde ise tahıl öşrünün nakid alınması, ve hatta narh üstündeki fiattan akçe istenmesi ile reâyâyı bu durum, fazlasiyle sıkıntıya düşürmüştür. Bir kısım reâyâ fakir düşüb zirâatçilikten ayrıldıkları gibi bir kısmı da herhalde ödeyemedikleri akçeler sebebiyle köylerini bırakıp gitmişlerdir. 1540 tarihli yeni bir Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu ile nakid alınması kaldırılıp hubûbât öşrünün aynî alınması temin edilmiştir. [142]

Bağ, bahçe ve bostan mahsûllerinin ise öşrü mahsûl cinsinden alındığı takdirde, sonradan sipâhî tarafından değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Zîrâ bu mahsûller mevsimlik olup, ancak mevsiminde reâyâ tarafından akçeye tahvîl edilebilmektedir. Sipâhînin gelirleri içinde olan bağ, [143] bağçe, [144]

[141] **«Vilâyetde eğer ucuzlukdur ve eğer kızılıkdır (fena) reâyâdan öşür bedeli akçe alınmayub eğer buğday ve eğer arpa ve şa'îr hubûbât her ne ise ölçülüp ayniyle tereke vireler eğer sancak beyleridir eğer sâir zu'amâ ve gayridir reâyâya zulm idüb öşür bedeli akçe talep itmiyeler itmek isterlerse hâkimü'l-vakt olanlar men' ideler.»** 1541 tarihli, **Çemişkezek Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 189;

[142] 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 131; ayr. bk. Lütfi Güşer, ayn. esr. S. 55.

[143] Çeşitli Livâlara ait aşağıdaki kânûn maddeleri bu durumları açıklayıp, tespit edici mahiyettedir: **«Bağdan ve bağçeden behre alınmak kanûna ve şer'e mutabıkdır ammâ reâyânın telhîsi öşürde müzâyaka çeküb def'i müzayâka içün öşür mikdârına bedel tahmin olunub harâc i'tibâr olunmuşdur»** 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 66; ayr. bk. **«Ve reâyâ dahi sipahîye elbette şire al deyü teklif eylemeye şire almalu olıcak sipâhî zaptedemeyüb timarlara ziyâde taksirat olur»**, 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 10.

[144] **«Ve nefs-i Malatya'nın etrafından olan bâzı kurâ ve mezâri'in bağçeleri öşrü defter-i atikde maktu' kayd olunub sâl-be-sâl bağçe öş-**

ve bostan [145] mahsullerinin öşrü **«kesim»** usuliyle tesbit edilerek, öşre tekabül eden **«bedel-i akçe»** nakid olarak alınmaktadır. Bâzı livâlarda bağ ve bostandan dönümüne göre resm alınmakta ise de umumiyetle yetiştirilen mahsûlün mevcuduna nazaran öşür alınması daha ziyâde tatbîk edilmiştir.

3 — Maktu' Öşür :

Bâzı yerlerde ise öşür, her yıl meydana gelmiş olan hâsılatın mevcudu içinden o yerin öşür nisbetine göre alınmayıp, daha evvel tesbit edilmiş **«maktu»** bir miktar üzerinden alınmaktadır. Maktu' alınan arazi ile ilgili vergilerde, mahsûlün az olduğu senede reâyâ maktu' öşrü ödemekte zorluk çekip müşkül durumda kalmaktadır. Mahsûlün iyi olup esas öşrün maktu' miktarını geçmesiyle de timâr sâhibi ziyân görmektedir.

Öşrün maktu' alınmasında meydana gelen güçlükler neticesi, her türlü verginin, o hâsılatın mevcudu içinden öşür olarak alınmasını zarûrî hale getirmiştir.

Bir kısım livâ kanûnları maktu' hususuna yer vermiş olmakla beraber, Aydın Livâsı kanûnunda daha evvel yürürlükte olan maktu'ların niçin kaldırıldığı teferrûatı ile îzâh edilerek: **«... eğer defter-i cedîde ve eğer defâtir-i sâbıkda vâki' olan ibâret-i maktu' ile âmel olunmaya deyü dîvân-ı sultanîden emr-i şerîf-i hâkanî emriyle kanûnnâme âhırında hâliyâ maktu'ların refi' emr-i pâdişahî ve minba'd maktu' ile 'amel olınmamak hükm-i şehinşahî olduğu tafsîl olundu»,** [146] maddesiyle maktu'ların tamamen kaldırıldığı kesin hükümlere bağlanmıştır.

rün ber-veçh-i nakid viregelmişler sebebi dahi budır ki meyve zamanında ekser reâyâ evlâdiyle bağçelerine çıkub mütemekkin olmağla öşr-i meyve hak üzre zabtolunmağa kabil olmayub ol ecilden ber-veçh-i nakid yazılmış Haliyâ dahi mütehammil olduğu üzere bâzı girü ber-veçh-i nakid kayd olunub ve bâzı âdet ve kanûn üzere harâç kayd olmub her birisi kurâ ve mezâri'in mahsûlatı içinde mahalline kaydolınmışdır ana göre 'amel olma» 1519 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 115 v.d.

[145] **«Ve bağ ve bağçeden ve besâtînden öşür alınmak kanûn-şer'e mütâbık olmağın ol veçhile kayd olundu ammâ telhîsî öşürde muzâyaka olub ve hem reâyâ kat' zamanın gelince intifâ'dan men' meyvanın ve sebzevâtın salâhı zâhir olduğu zamanda bigarez ehli hibre kimesneler ile üzerine varılub hak üzerine kıymete tutulup takdir olunan kıymet hasebi ile öşürden bedel akçe alınmak reâyâ cânibince erfak ve vakf-ı şerîf cânibince evfak görüldü»** 1583 tarihli, **Yeni İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 79.

[146] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 18.

4 — Çeşitli Livâlarda Öşür Nisbeti :

Öşür kelimesi 1/10 manâsına gelmekte ise de bir çek livâlarda öşür 1/10'dan daha fazla alınmaktadır. Meselâ:

Gence 1/4
Diyarbekir, Ergani,
Siverek, Erzincan,
Çemişkezek 1/5
Cukurabâd 1/6
Yeni-İl, Çermik, Kerkük.. 1/7
Bitlis, Silistre,
Kütahya, Ayıntâb 1/8
Sis, Gelibolu,
Tırhala, Biga ..... 1/10 nisbetlerinde alınmaktadır.

Öşrün çeşitli livâlarda değişik nisbetlerle alınması herhalde tarım yapılan arazilerin verimliliği ile kıyaslanmaktadır. Öşür kelimesi onda bir ma'nâsına geldiği halde ve alınan bu vergi de öşür namına alınmakta ise bu nisbetin onda birden fazla alınmaması lazımdır. Bu yüksek nisbette alınan öşür hususu, ancak **«hârâc-ı mukaseme»** ile îzâh edilmektedir. [147] Öşür tarım arazisinin harâc-ı mukasemesi olarak alınınca, beyt ül-mâl hesabına reâyâya kiraya verilen arazinin verimliliğine göre kira miktarı veya beyt ül-mâl hissesi tesbit edilmiş olmaktadır. Nasıl ki, yine arazilerin verimliliği nazar-ı itibara alınarak üç çeşit çiftlik tesis edildi ise, bu duruma uygun olarak yine verimliliğe göre ayrı öşür miktarları tesbit edilerek, çiftçiler nazarında arazilerin kârlılık durumu aynı seviyeye getirilmiş olmaktadır.

5 — Antep Livâsında Öşür :

Antep Livâsına aid 1536 ve 1574 tarihli mufassal tahrir defterlerindeki kanûnlarda, Antep köy ve mezre'alarından alınan öşür hususu şöyle açıklanmıştır: **«Ve livâ-i mezbûrede vâkı' olan kurâ ve mezâri'in kesimleri kadîm ül-eyyâmdan olageldüğü üzere yerlü yerinde işâret olunmuşdur ânân göre 'amel olına»** kaydıyla Antep Livâsı kanûnunda rakam olarak öşür nisbeti belirtilmeyip, kanûn metninde de yazılı olduğu gibi **«öşür kesimleri»** her köy ve mezre'anın vergi hâsıllarının tan-

147 **«Öşür adına alınan öşür değildir, arzın harâc-ı mukasemesidir harâc elbette onda bir olmaz arzın tehammülüne göre alınur nısfına değin alınak meşrû'dur sekizde bir alınak arzın tehammülü olıcak helâldır» Osmanlı Kanûnnâmeleri,** MTM, S. 102.

zîm edildiği kısmın üstüne istisnasız **«kısm-ı mine's-sümün»** olarak yazılmıştır. Halbuki karye ve mezre'anın toprağının verimliliğine göre öşür miktarının tesbit edileceği, ilgili kanûn maddesinde belirtilmiş olmasına rağmen, sekizde bir öşür alınması umûmileştirilmiştir.

Yalnız, Antep Livâsı Kanûnunda açıklayıcı bir hüküm olmamakla beraber bu 1/8 onda bire tekabül eden öşür olmayıp, sâlârlık miktarının da eklenmesi ile onda bir 1/8'e yükseltilmiş olmaktadır.

Antep Livâsı karye ve mezre'alarında vergiye tabi olan mahsûl cinsleri şunlardır:

Öşr-i hınta (buğday)
Öşr-i şa'îr (arpa)
Öşr-i küşne (burçak)
Öşr-i hummus (nohud)
Öşr-i 'ades (mercimek)
Öşr-i çeltük (kabuklu pirinç)
Öşr-i ful [148]
Öşr-i güncîd (sisam)
Öşr-i penbe (pamuk)
Öşr-i bostan
Öşr-i mâl-i sayfî (yazlık sebzeler)
Harâc ül-kürûm (bağ harâcı)

6 — Tahıl Ürünleri ve Narh Fiyatları :

Antep'e aid mufassal tahrir defterlerinden elde edilen rakamlara göre, Antep livâsı köy ve mezre'alarında, en fazla buğday zirâati yapılmaktadır.

Antep Sancağında Elde Edilen Tüm Buğdayın Kile Olarak Yekûnu ve Bedeli Olan Akçe (Tablo 4)

	A		B		C	
	Kile fi. 5	Bedeli	Kile fi. 6	Bedeli	Kile fi. 9	Bedeli
Ayıntâb	281.904	1.409.520	395.752	2.374.512	390.896	3.518.064
Telbâşer			608.584	3.651.504	407.776	3.669.984
Nehr ül-Cevâz			120.576	723.456	66.288	596.592
Cem'an			1.124.912	6.749.472	864.960	7.784.640

[148] Ful, bakla demek olup, bâzen iri fasulya hakkında da kullanılır.

Yukarıda 4 numaralı taploda görüldüğü gibi B tahririnde Antep ve nahiyelerinde üretilen buğday 1.124.912 kiledir. O tarihlerde resmî narh fiâtı olarak kîlesi 6 akçeden, 6.749.472 akçelik bu yekûn köylü için yüksek bir gelir teşkil etmektedir. C tahririnde üretim 259.952 kîle eksilerek 864.960 kile olub; B kaydına göre, üretim C'de % 77 olmuştur. 4 numaralı tabloda buğday üretimindeki düşüş her üç nahiyede de görülmektedir ki bu eksiklik % 23 dür.

Buğdaydan (hınta) 1/8 Nisbetinde Alınan Aynî Öşrün Kile Olarak Miktarı ve Bedeli Olan Akçe (Tablo 5)

	A		B		C	
	Kîle Fî. 5	Yekûn Bedeli	Kîle Fî. 6	Yekûn Bedeli	Kîle Fî. 9	Yekûn Bedeli
Ayıntâb	35.238	176.190	49.469	296.814	48.862	439.758
Tellbâşer			76.073	456.438	50.972	458.748
Nehr ül-Cevâz			15.072	90.432	8.286	74.574
Cem'an			140.614	843.684	108.120	973.080

5 numaralı tablo, Antep Livâsında 1/8 oranında alınan buğday öşrüne aittir. B tahririnde 140.614 kîle öşür alınırken, C'de bu 108.120 kîledir. Bu miktar öşürlerin değeri olan para B'de 843.684, C'de ise, buğdayın kîle fiyatı 6 akçeden 9 akçeye yükseldiğinden 973.080 akçe olmuştur.

Buğdayın kîle olarak, üç tarihteki fiyatı:

A. 1536 tarihinde kîlesi 5 akçe
B. 1543 tarihinde kîlesi 6 akçe
C. 1574 tarihinde kîlesi 9 akçe olmuştur.

Arpa ise, miktar olarak ortalama buğdayın yarısı kadar üretilmektedir. Aşağıdaki 6 numaralı tabloda Antep Livâsı köy ve mezre'alarında elde edilen yekûn arpanın, nahiyelere göre, kîle olarak miktarı gösterilmiştir. Buğdayda olduğu gibi, C tahririnde B'ye göre arpa üretiminde bir düşüş olduğu görülmüştür. 7 numaralı tabloda ise, arpadan yine 1/8 nisbetinde alınan öşrün, nahiyelere göre miktarı gösterilmiştir.

Antep Livâsında Üretilen Tüm Arpanın Kile Olarak Yekûnu ve Bedeli Olan Akçe (Tablo 6)

	A		B		C	
	Kîle Fî. 3	Bedeli	Kîle Fî. 4	Bedeli	Kile Fî. 6	Bedeli
Ayıntâb	128.048	384.144	204.680	818.720	199.728	1.198.368
Telbâşer			288.536	1.154.144	211.624	1.329.744
Nehr ül-Cevâz			48.776	195.104	33.024	198.144
Cem'an			541.992	2.167.968	454.376	2.726.256

Arpadan (şa'îr) 1/8 Nisbetinde Alınan Aynî Öşrün Kile Olarak Miktarı ve Bedeli Olan Akçe (Tablo 7)

	A		B		C	
	Kîle Fî. 3	Bedeli	Kîle Fî. 4	Bedeli	Kîle Fî. 6	Bedeli
Ayıntâb	16.006	48.018	25.585	102.340	24.966	149.796
Telbâşer			36.067	144.268	27.703	166.218
Nehr ül-Cevâz			6.097	24.388	4.128	24.768
Cem'an			67.749	270.996	56.797	340.782

Arpa fiyatlarında da bir artış olup, üç kayıtta da fiyatlar şu şekilde tesbit edilmiştir:

A. 1536 tarihinde kîlesi 3 akçe
B. 1543 tarihinde kîlesi 4 akçe
C. 1574 tarihinde kîlesi 6 akçedir.

Küşne (burçak), arpadan sonra en çok ekilen tahıl çeşididir. Her karye ve mezre'ada ekimi yapılmamakla beraber yine de vergi hasılı bakımından bir yekûn teşkil etmektedir.

Üç tahrire göre küşne fiâtları :

A. Kaydında kîlesi 3 akçe
B. Kaydında kîlesi 4 akçe
C. Kaydında kîlesi 9 akçe olarak tesbit edilmiştir.

Nohud (hummus), küşneden sonraki, ekim sırasındadır. Üç kayıttaki kîle fiâtları şöyledir:

A. kaydında kîlesi 5 akçe
B. kaydında kîlesi 6 akçe
C. kaydında kîlesi 9 akçe'dir.

Mercimeğin resmi narh fiâtları da şu şekilde olmuştur:
A. da 5 akçe
B. de 5 akçe
C. de 9 akçe'dir.

Yukarıda adı geçen mahsûller, Antep Livâsı topraklarında en fazla tarımı yapılan hubûbât çeşitleridir.

Diğer bir zirâat çeşidi olarak bostanlarda sulu zirâat usûlü ile yetiştirilen yaz mahsuli (mal-i sayfî) ile kış mahsullerinin öşr tutarları yüksekçe bir rakama ulaştığı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

	A	B	C
Ayıntâb	12.652 akçe	14.190 akçe	53.328 akçe
Telbâşer		75.456 akçe	80.082 akçe
Nehr ül-Cevâz		30.190 akçe	22.243 akçe
Cem'an		119.836	155.653

7 — Sipâhinin Öşrünü Alması Usulleri :

Her türlü hubûbâtın olgunlaşıp toplanmasından sonra harman edilerek, öşür sâhibinin hissesinin verilmesi bâzı kaide ve usullere bağlanmıştır.

Yetişmiş olan tahıl harman yapılarak döğülüp, öşür sâhibinin öşrünü alma durumu hâsıl olunca bizzât harmanın başında bulunması gerekmektedir. Eğer sebebsiz olarak sipâhî, harmanın üzerinde bulunmayıp ileride reâyâyı tazyîk etmek için gelememekteyse, harmanın bekletilmesiyle reâyânın ziyâna uğramaması bâzı vilâyet ve livâ kanûnlarında bu duruma aid açıklamalar yapılmıştır. «... **eğer şöyle ki bilâ sebeb mücerred ta'ciz ve tazyîk için te'hir idügi zâhir olub zarar mürettib olmalu olursa ol vaktde def'i zarar için reâyâ köyün imâmı ve kethüdası ve saîr ihtiyarları ma'rifetleriyle harmanın ölçüb behresin ifrâz eylemeğe ruhsat virilmişdir».** [149] Timâr sâhibinin öşrünü almaya gelmemesi veya geç kalması halinde harman bekletilmeyip hisseler ayrılıp kaldırılmaktadır.

Timâr sâhibi harman vakti gelirse, reâyâsının hubûbâtından iki usulle öşrünü tesbit ettirip almaktadır. Çiftlik ve tarla sâhipleri hâsılatlarını harman edip döğerek tahıllarını köy yakınında uygun bir yere yığıp öşür ne nisbette ise ölçülerek öşür hissesi sipâhîye verilmektedir. Eğer zaman uygun olmaz veya reâyânın tahıllarını bir yere yığmaya gücü yetmezse, hâsılat biçildiği yerde öşür miktarına göre ayrı ayrı yığın edile-

rek, timâr sâhibi istediğini almaktadır, her raiyyetten toplanan bu yığınlar cinsine göre ayrıca harman edilerek döğülüp öşür sâhibine teslim edilmektedir. [150]

8 — Reâyânın Sipâhîsine Ambar Yapma Mükellefiyeti ve Öşrünü Pazara Taşıma Mecburiyeti :

Sipâhînin öşrünün biriktirilip, pazarda satılması veya başka bir yere nakledilinceye kadar muhâfaza edilmesi için, o köyde en az üç yıldan beri oturan reâyâ, sipâhînin öşrü olan tahılı alacak büyüklükte bir anbar yapmak mecburiyetindeydiler. Bir defa yapılan bu anbar üzerinde, sipâhî reâyâya bir tadîlât yaptıramadığı gibi, öşrümü alacak kadar büyük değildir diye, yenisini yaptırmak yetkisine de sahip değildi. O köy halkı sipâhînin anbarını gözetip ve muhâfaza etmekle görevli olup, anbar bir ziyâna uğrar veya kasdî tahrip edilirse **«hakim ülvakt»** olanlar yeniden köylüye sipâhî için bir anbar yaptırtmaktadır. Ayrıca öşür sâhibi, öşrünü mahsûlün meydana geldiği köyün anbarına değilde, başka bir yerdeki öşrünün konulduğu anbara götürülüp konulmasını isterse, reâyâ bu teklife uymak mecburiyetinde de değildir. [151]

Öşür sâhibinin tahıl olan öşrü, reâyâ tarafından ya doğrudan satış için pazara götürülmekte veya önce anbara konup sonra uygun zamanda pazara götürülmektedir. Sipâhî öşrünün en yakın pazara taşınma işi reâyânın mükellefiyeti içindedir. Bâzı yerlerde reâyâ bu taşıma işine i'tirâz etmişse de bu **«kanûn-ı kadîm»** olmuştur. Öşrün taşınacağı yer en yakın pazar olup bu da azamî bir günlük mesâfe olmaktadır. Öşür sâhibi daha uzak bir pazara öşrünü taşıtmak isterse **«hakim ülvakt»** olanlar buna mâni' olmaktadır. [152]

[149] 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 66; ayr. bk. 1583 tarihli, **Yeni-İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 78.

[150] 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 131; ayr. bk. III. Murad devri, **Musul Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 175.

[151] 1569 tarihli, **Silistre Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 287; ayr. bk. Kanûnî Süleyman Devri, **Kanûnnâme-i Livâ-i Silistre**, bk. Kanûnlar, S. 275; Lütfi Güçer, ayn. esr. S. 56.

[152] 1569 tarihli, **Silistre Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 287; ayr. bk. Kanûnî Süleyman Devri, **Kanûnnâme-i Livâ-i Silistre**, bk. Kanûnlar, S. 275; Lütfi Güçer, ayn. esr. S. 56; 1487 tarihli, **Hüdavendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 3; 1540 tarihli, **Diyarbekir Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 131.

9 — Bağlar (kürûm) ve Vergisi :

Bağ, harâcı da Antep ve nahiyelerinde devlet için zengin bir gelir kaynağı olmuştur. Bağ zirâatine Antep civarının iklimi ve toprak yapısı çok uygun geldiğinden taban arazilerin dışındaki arazilerde en verimli şekilde bağcılık yapılmaktadır. Bağ zirâatinin su ve vasıflı toprak gerektirmemesi bugün olduğu gibi 16. yüzyılda da geniş mikyasda bağcılık yapılmasına sebep olmuştur.

8 numaralı tablo, Antep Livâsı ve nahiyelerinde bağların köy sayısını ve alınan harâcın akçe olarak miktarını göstermektedir.

Antep kanûnlarındaki bağlar hakkında verilen malumatlarda :

A. 1536 tahririnde 1000 kökten 20 akçe
B. 1543 tahririnde 1000 kökten 40 akçe
C. 1574 tahririnde 1000 kökten 40 akçe alınmaktadır.

Yalnız, A tahririnde Antep Nahiyesinde bağ kökü sayısı B kaydına göre yüksek görünmekle beraber, bütün nahiyelerde kök sayısında C'ye doğru bir azalma görülmektedir. **«Antep nefsi gelirleri»** içinde 23. maddedeki kuru üzüm satış dellâliyesi [153] A kaydında 3000 akçe iken B kaydında bu gelir 1920 akçeye düşmesinden pazarlanan üzüm miktarındaki bu fark A tahririndeki kök sayısı ile B'deki kök sayısı farkına uygun düşmektedir.

[153] **«Kuru üzüm ki dellâliye-i zebîb dimekle meşhurdur».**

Antep Livâsı Karye ve Mezre'alarındaki Bağların Nahiyelere Göre Kök Sayısı ve Alınan Resm Yekûnları (A. her 1000 kökten 20 akçe, B. ve C. her 1000 kökten 40 akçe hesabı ile) (Tab. 8)

Nahiyeler	A		B		C	
	Kök Sayısı	Alınan Resm miktarı	Kök Sayısı	Alınan Resm miktarı	Kök Sayısı	Alınan Resm miktarı
Ayıntâb	8.610.000	172.200	6.507.000	260.280	5.487.000	219.480
Telbâşer			2.102.000	84.080	2.970.000	118.800
Nehr ül-Cevâz			1.211.000	48.440	1.429.000	57.160
Cem'an			9.820.000	392.800	9.886.000	395.440

C tahririnde Antep'in üç nahiyesindeki mevcûd bağ kökü sayısı 9.886.000'dir. 1574'de yapılan C tahririnden 97-98 sene sonra Antep'e gelen Evliyâ Çelebî şu bilgiyi vermektedir. **«Ve paşanın der defterinde öşr-ü sultanî verir 70.000 müseccel bağdır ve cümle doksan üç kere yüzbin ve kırk altı bin teyekdir** [154] **deyü meşhuru âfâkdır. Ve cümle cânib-i erbaasında dağlar bağlardır»** [155] demekle beraber verdiği rakamın âfakî olduğunu da söylemiştir. Fakat, C tahririnde Antep'in üç nahiyesindeki mevcud bağ kökü sayısı 9.886.000 dir. Evliya Çelebi'nin verdiği rakam ise 9.346.000 dir ki fark 540.000 olmakla Evliyâ Çelebî'nin verdiği rakam gerçeğe uymaktadır.

Antep Kanûnları, bağlar için bâzı açıklayıcı hükümler ihtivâ etmekte olup, birçok livâlarda bağın dönümüne göre resm alındığı halde Antep'de kök hesabı ile harâc alınmaktadır. 1536 tarihli, Antep tahriri kanûnnâmesinde alınan harâcın miktarı tesbit edilmiştir: **«Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan bağlarun her bin çubuğuna yigirmişer akçe harâc alınu gelmeğin girû emr-i şerîf mûcebince ber-karâr-ı sâbık her bin çubuğa yigirmişer akçe harâc ta'yîn olundu ziyâde alınmıya vâki' olursa hakim ül-vakt olanlar men' ideler».** [156] Bu 1000 kökten 20 akçe alınması zamanla değiştirilerek 1543 ve 1574 tarihli tahrirlerde: **«Ve bağlarûn her bin çubuğuna kırkar akçe»** alındığı kayd edilmiştir.

Bağlara ait harâcın toplanma zamanı için, Antep Kanûnnâmelerinde hükümler vardır: **«Ve bağlar dahi üzüm olup yetişüb temam ekle** [157] **kabil olduktan sonra harâca müstehâk olur imiş fi'l-cümle zikr olunan vakitlerden evvel mahsûl zapt olunub alınmak vâki' dahi olursa 'amel olunmayub vakitli vakti ile hükm olunur imiş hâliyâ dahi fermân-ı hümayûn mucebince uslub-ı kadîm üzere defter-i cedîd-i sultâniye sebt olundu».** [158]

10 — Salariye :

Bir vergi çeşidi olarak, sâlâriye ihdâs edildiği zaman herhalde ayrı olarak tahsil edilmekteydi. Sâlâriye, saman, yemlik karşılığında alınan bir tahıl vergisi kabul edildiği gibi ağalık vergisi olarakta bilinmektedir. [159]

154 Antep'de bağlardaki her üzüm kütüğüne dalları ile beraber «teyek» veya «tiyek» denilmektedir.

155 Evliyâ Çelebî, **Seyahatnâme**, IX, S. 358.

156 1536 tarihli, **Kanûnnâme-i Livâ-i Ayıntâb.**

157 Ekl, meyvenin yenilebilir derecede olgunlaşmış olması.

158 1536 tarihli, **Kanûnnâme-i Livâ-i Ayıntâb.**

159 **«Sâlâriye saman mukabelesindedir bir rivâyete ağalık için de-**

Öşür alınmakla beraber, ayni zamanda sâlâriye de alınan tahıl çeşitlerinin azlığı ve çokluğu bakımından, Umûmî Osmanlı Kanûnnâmelerinde ve livâ kanûnlarında ayrılıklar vardır: «**Kitâb-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmanî**» ve «**Kanûnnâme-i Âl-i Osman**» da, [160] yalnız buğday, arpa ve gâversten [161] sâlâriye alındığı kayd edilmiş olup, öşür ve sâlâriye toplamı olarak sekiz müdden bir müd alındığı kayd edilmiştir. Sultan Selim Kanûnnâmesine göre, üç cins hubûbâttan başka 'alef [162] ve çavdardan da sâlâriye alınmaktadır.

Bir çok livâ kanûnlarında, sâlâriye alınan tahıl çeşitlerinin arttırıldığını görmekteyiz. Meselâ: İç-İl Livâsında [163] sâlâriye alınan tahıl çeşitleri daha fazla olarak gruplandırılırken, Behisni'de ise, daha çok sayıda tarım ürününden sâlâriye alınmakta olduğu görülmektedir: «**Ve sâlâriye dahi tereke kısmından buğdaydan ve arpadan ve 'alefden ve çavdardan ve darudan ve ketenden ve bostandan alınur**». [164]

Sâlâriye öşür gibi, yalnz sâlâriye olarak toplanmayıp, alınan öşür ve sâlâriye nisbetleri birleştirilerek öşür namına tahsil edilmektedir. [165] Bu kadar çok sayıda mahsûlden sâlâriye alınması, dolayısiyle öşür nisbetini de yükseltmektedir.

Antep Livâsı Kanûnlarında sâlâriye hakkında hiç bir hüküm yoktur. Yalnız, alınan öşür vergisi sekizde birdir, bu onda bir öşür hakkı ile, her kilenin dörtte biri sâlâriye olarak alınınca, ikisinin toplamı sekizde biri bulmaktadır. Antep Livâsıyla hemen aynı bölgede bulunan Behisni'de öşür sekizde bir alı-

mek olur» **Osmanlı Kanûnnâmeleri**, MTM, S. 102; ayr. bk. Lütfi Güçer, ayn. esr. S. 52 v.d.; Ziya Karamursal, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, S. 168. Sâlâr: askerin büyüğü, komutan, ulu, kâfile, kabile reisi manalarına gelmektedir.

160 «**Hûbûbâttan hınta ve şa'îr ve gâvers olşa öşür ve sâlârlık alınur ise sekiz müd olur her müdden iki buçuk kile olur**» **Kitab-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmani**, S. 27; bk. **Kanûnnâme-i Al-i Osman**, (Sultan Süleyman Kanûnnâmesi), TOEM, S. 31.

161 Gâvers, pirince benzer bir çeşit darı.

162 Alef, yulaf yerine de kullanılmaktadır.

163 «**Sâlâriye kendüm ve şa'îr ve mahlût ve çavdar ve 'alef cinsine mahsustur**», 1584 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 51.

164 1519 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Behisni**, bk. Kanûnlar, S. 118.

165 «**Sâlâriyenin mazmûnı mütemmimi öşür dimek olur**», Osmanlı Kanûnnâmeleri, MTM, S. 102.

nıp ve niçin sekizde bir alındığı izâh edilmiştir. [166] Antep ve Behisni'den başka Bitlis, Kütahya ve Silistre'de de bu şekilde sâlâriye ve öşür hissesi sekizde bir alınmaktadır.

Herhalde sâlâriye, Osmanlı İdaresinden önce mahalli beylerin topladıkları bir vergi olup, Osmanlı idaresinde de yeni konulan bir vergi olmadığından ve reâyânın da ilerdenberi ödemeye alıştığı bir vergi olarak, öşürle beraber alınmasına devam edilmiştir.

Antep Livâsı köylerinin, vergi gelirleri dağılımı :

Her üç nahiyenin, köylerinden alınan her çeşit gelir ve vergiler, 9 nr. tabloda görüldüğü gibi, Hass-ı şâhî, has, zeamet ve timâr gelirleri veya vakıf ve mülk gelirleridir. 1543 senesi tahririnde vergi gelirleri 1.933.115 akçe iken 1574 senesinde 2.087.554 akçe olduğu görülmektedir.

[166] «**Amma pâdişâh-ı 'âlempenâh bu vilâyeti feth itdikte Behisni Sancağı Ali Bey'e virilüb Kanûn-ı Osmânî üzere terekesinin öşrin sekizde bir ölçüb alınış onun üzerine cevab vermeğe kadir olub ve reâyâ Kanûn-ı Osmânî vaz' olunmak murâd idindikleri sebebden ol vech üzere teftiş olunub on kilede bir kile öşür ve bir kilenin dahi rub'ı ki sâlâriyedir cümle sekiz kilede bir kile olur anın üzerine defterde hâsıl kayd olundu**» 1519 tarihli, Kanûnnâme-i Vilâyet-i Behisni, bk. Kanûnlar, S. 117. Bu maddede dikkat çekici husus, onda bir değilde sekiz bir öşür alınması karşısında reâyânın Osmanlı Kanûnu'nun vaz'ını isteyip ve sancak beğinin de sekizde bir öşrün nasıl terekküb ettiğini izâh etmesidir.

Antep Livâsı Köyleri Hâsılatlarından Alınan Vergilerden, Hass-ı Şâhî, Has, Ze'amet, Mirlivâ, Timâr, Vakıf ve Mülk Hisselerin Aldıkları Miktarlar ve Umumi Vergi Gelirlerine Göre Yüzdeleri

(Tablo 9)

Vergi Gelirlerinden	Ayıntâb			Telbâşer		Nehr ül-Cevâz		Gelir Yekûnları		
Hisse Alanlar	A	B	C	B	C	B	C	A	B	C
Hass-ı Şâhî	195.244	347.075	266.380	392.267	342.495	117.235	98.141	195.244	856.577	707.016
	(37,96)	(43,32)	(29,65)	(43,33)	(35,44)	(51,71)	(44,03)			
Has	1.500	46.733	48.973	47.963	90.008	—	—	—	94.696	138.981
	(0,29)	(5,83)	(5,45)	(5,29)	(9,31)					
Ze'amet	12.314	34.886	136.937	82.475	163.085	1.532	52.240	—	118.893	351.262
	(2,39)	(4,35)	(15,24)	(9,11)	(16,87)	(0,67)	(23,43)			
Mirlivâ	46.566	47.578	57.025	1.814	2.495	490	801	—	49.882	60.321
	(9,05)	(5,93)	(6,34)	(0,20)	(0,25)	(0,21)	(0,35)			
Timâr	184.814	207.902	287.313	247.603	282.579	49.927	49.160	—	505.432	619.052
	(35,93)	(25,95)	(31,98)	(27,35)	(29,24)	(22,02)	(22,05)			
Vakıf	62.582	99.187	85.047	90.983	77.205	55.287	21.269	—	245.457	183.521
	(12,06)	(12,38)	(9,46)	(10,04)	(7,98)	(24,38)	(9,54)			
Mülk	11.315	17.780	16.672	42.154	8.447	2.244	1.288	—	62.078	26.401
	(2,19)	(2,21)	(1,85)	(4,65)	(0,87)	(0,98)	(0,57)			
Umumî Hasılat Yekûnları	514.335	801.141	898.347	905.259	966.314	226.715	222.893	—	1.933.115	2.087.554

IV. BÖLÜM

RESM-İ KÜVVÂRE (KOVAN) VE RESM-İ ASİYÂB (DEĞİRMEN)

1 — Resm-i Küvvâre

Bal arılarının içinde bal imâl ettikleri yuvaya bâzı kanûn maddelerinde küvvâre ve bâzılarında kovan denildiği gibi petek de denilmektedir. Antep'e aid tahrir defterlerinde ise küvvâre tabîri kullanılmıştır.

Küvvâre (kovan) resmi için, umûmî kanûnnâmelerde: **«Öşr-i kovan durduğu yere tabidir kimin yerinde bal eylerse öşür anındır»** [167] denildiği halde, baldan alınan öşrü kimin alacağı hususu, sâhib raiyyet ile sâhip arz arasında daimâ bir ihtilâf konusu olmuştur. Çünkü reâyâdan kovanları olanlar, arıların bal yapması için en uygun yeri seçip, zamanı gelince kovanları oraya nakletmeğe mecburdurlar, bu da her zaman raiyyetin bağlı olduğu sipâhînin arazisi dahili olmamaktadır. Öşrü kimin alacağı hususu, bâzı livâ kanûnlarında açıklanmıştır, bunlardan Malatya Livâsı Kanûnu en mufassalıdır; **«Küvvâre kadîmüz zemandan her kovandan birer akçe alınub nısfın sâhib timâr ve nısf-ı ahârın vakıf ve mülk sâhipleri alurlar imiş evvelden olageldüği üzere alalar mirlivâ ve erbâb-ı timâr artuk almayalar sancak beyleri ve sâyir sipâhîler raiyyetlerinün kovanları ahâr sipâhî ve timârında veya vakıf ve mülk kurâ ve mezâri'de vâki' olsa benim raiyyetim kovanıdır deyü raiyyet sipâhîsi dahi resm-i küvvâre'nin nısfın alur imiş kovan her ne yerde bal eylese sipâhîsinün ve mülk ve vakıf sahiplerinün olur raiyyet sipâhîsi benim raiyyetim kovanıdır deyü resim taiep eylemenin veçhi yokdır raiyyet sipâhisi dahi eylemeye»** [168] Bu mevzû' ile ilgili bütün kanûn maddeleri, ihtilaflı bir konu

[167] **Kitab-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmânî**, S. 32; ayr. bk. **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 14; **Kanûnnâme-i Âli-i Osman, (Sultan Süleyman Kanûnnâmesi)** TOEM. S. 112.

[168] 1528 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 112.

olan, küvvâre resm-inin sâhib raiyyetin mi, yoksa sâhib arzın mı hakkı olduğu hususunu izâh etmektedirler. Mevsimine göre, nerede bal mahsûli olmuş ise ve o mıntıka kime veya nereye ait ise, kovan sahibi öşrünü oraya vermektedir.

Bal kovanından resm istenmesi tereddütlü bir durumdur. Çünkü resm verme mahsûle istinâd ettiğinden, kovanda bal meydana gelmeyince resm istemekte mesnetsiz olmaktadır. Sâhib raiyyet ile sâhib arz arasında kovan hususundaki ihtilaf resm ve öşür hakkında olmaktadır. [169]

«Resm-i küvvâre»nin «öşr-i asel» akçesi halinde alınmasında, raiyyet sâhibi mağdur olduğundan, birçok livâlarda raiyyet sâhibi ile yer sâhibi arasında bal öşrü paylaşılmıştır. Bu durum şu kanûn maddesi ile açıklanmıştır: **«Ve resm-i küvvâre kâdim üz-zemanda Livâ-i mezbûrede kovan başına birer akçe alınurmuş yine öyle alına ve bir raiyyet mülk kovanın kendü karyesi toprağından çıkerub ahar toprağa iledüb anda yaylayub bal virse nısıf resim raiyyet sâhibi ve nısıf resim toprak sâhibi alur iki resim taleb etmeyeler»** [170] Musul livâsında ise her kovan için iki akçe alınmaktadır.

Alınan öşür nisbeti ise, hâsıl olan balın onda biridir. Öşrün aynî yani bal olarak alınması, sipâhî ile raiyyet arasında bâzı memnuniyetsizlikler meydana getireceği muhakkaktır. Öşür alırken balın en iyisinin seçilmesi, alındıktan sonrada eksiksiz nakledilmesi müşkül olduğundan çok yerde öşür yerine akçe alınmıştır: **«Öşür eyülü ve yatludur (iyi olmayan) on kovanda bir kovan alına ammâ def'an li-l-tazyik bâzı muvâzada öşürden bedel akçe tâyin olunmuşdur».** [171]

Antep Livâsında kovan resmi, 1536 ve 1574 tarihli kanûnlarda her kovan başına iki akçe olarak tesbit edilmiştir: **«Ve resm-i kovan kovanı olanlardan yılda bir, kovan başına resm-i kovan deyü ikişer akçe alınub ziyâde alınmıya».** Bu şekildeki ifâde ile Antep Livâsında, bal öşrünün bedeli olan akçe alınmaktadır.

169 **«Ve hâricten kovan getürülüp dahilî vilâyete konulsa eğer raiyyet sâhibinden kovandan öşür yazılmış ise öşür yere tâbi' olup toprak sahibi olub ve eğer resm yazılmış ise resim raiyyete tâbi' olub raiyyet sâhibi olub toprak sahibi dahi toprağında bal eylediği için öşür alınmak ma'mûlun-bih kanûndur»**, 1583 tarihli, **Yeni-İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 80.

170 1559 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 116.

171 **Kitâb-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmânî**, S. 32.

Antep Livâsı Nahiyelerinde, Mevcûd Kovan Sayısı ve Alınan Resm Yekûnları

	Alınan Küvvâre sayısı	Alınan resm yekûnu	Alınan Küvvâre sayısı	Alınan resm yekûnu	Alınan Küvvâre sayısı	Alınan resm yekûnu
Antep	1533	3066	3119	6238	2576	5152
Telbâşer	—	—	3691	7382	3451	6902
Nehr ül-Cevâz	—	—	756	1512	455	910
Umûmî Yekûn	1533	3066	7466	15132	6482	12964

2 — Resm-i Asiyâb

Livâ kanûnlarında ve Umûmî Kanûnnâmelerde üç çeşit değirmenin adı geçmektedir. Bunlardan su ile çalınan değirmen ki, buna asiyâb denilmektedir. Taşları rüzgar gücü ile döndürülen yel değirmeni; diğeri ise su ve rüzgâr ile değilde, hayvan gücü ile çalıştırılan kara değirmenidir.

Bir değirmene un yaptırmak için tahıl getiren köylü, değirmencinin öğütme ücretini nakît olarak değil, getirdiği tahılın içinden yine tahıl olarak ödemektedir.

Asiyâb resminin alınışında da, resm karşılığı olarak hubûbât veya akçe alınmaktadır. Alınan vergi her dönen değirmen taşı içindir, eğer bir un değirmeni binâsında bir, iki veya daha fazla taş varsa, belli miktârda alınan vergi de her taş için ayrı olmaktadır.

Alınan resm, değirmenin çalışabildiği zaman içindir, bu da değirmeni çalıştıran suyun mevcûdiyetine bağlıdır. Tam yıl çalışan değirmenin 60 akçe alınırsa, 6 ay çalışandan 30 akçe alınmaktadır. Bâzı yerlerde ise sel suyu ile çalışmaktadır ki o zaman alınan resm, aylık 5 akçe üzerinden hesap edilmektedir. [172]

Asiyâb resmi karşılığı olarak, akçe alındığı gibi hubûbât da alınmaktadır ki, asiyâb sâhiplerinin hubûbât yerine akçe vermeği tercih etmeleri her zaman menfaatlerine olmuştur: **«Anadolu Vilâyetinde bir değirmen ki yıl temam yürürse resmi bir müd buğday ve bir müd arpa kayd olunmuşdur hâliyâ reâyâ tâifesine müzâyaka olmasın deyü anın gibiden her senede altmış akçe resm vâz' olundu altı ayda yürüyenden otuz akçe**

[172] 1528 tarihli, **Karaman Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 47; 1584 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 50; 1528 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 113; ayr. bk. N. Çağatay, ayn. mkl. S. 503.

ve andan aşağı yürüyende her ayda beş akçe hisâbı üzere vâz' olundu ve yel değirmeninden yigirmi dört akçe...» [173] Yine asiyâb resminin hubûbât olarak alındığı Ergani ve Arabkir livâlarında bir yıl devamlı çalışan değirmen için sahibinden Arabkir kilesi ile yarısı buğday yarısı arpa olmak üzere 16 kile hubûbât alınmaktadır.

En eski kanûnnâme olan, Fatih Kanûnnâmesinde de bu hususun tatbîk şekli açıkca belirtilmiştir: «**Dolab değirmeni bir gözüne, Edirne müddile bir müd tahıl yaru buğday ve yaru arpa alına, ve karaca değirmenin bir gözüne yıl tamam yürüyende bir müd, altı ay yürüyende buçuk müd, daha az yürüyenden bu hisâb üzere Edirne müddile yaru buğday ve yaru arpa alına 'alel-münâsafa alına, ve yel değirmeni dahi yılda buçuk müd, tahıl yaru buğday yaru arpa 'alel-münâsafa Edirne müddile vire».** [174]

Asiyâb resminin hubûbât olarak istenmesinde çeşitli mahzûrların olacağı muhakkaktır, köylünün un olması için değirmene getirdiği hubûbât buğday, arpa veya darıdır, bir sene evvel tahıl bol olmuş ise, köylü değirmenciye un yapma ücretini yine tahıl olarak ödemektedir. Çok darda ise yeni mahsulde vermek üzere borçlanmaktadır, eğer yeni mahsul de iyi olmamışsa, köylüden borcunu almak zor olacağından, değirmen resmini isteyen ilgili karşısında, değirmenci müşkül durumda kalacaktır. Halbuki karşılığında akçe temin etmek değirmen sâhibi için daha kolay olacaktır. Yahud, resm karşılığı istenen verginin yarısının buğday ve yarısınında arpa olması da, bunlardan birinin o yıl olmaması değirmen sâhibini yine müşkül durumda bırakacaktır. Ekseri livâlarda resm karşılığı akçe alınırken, tahıl ödemeye mecbur bırakılan değirmen sâhibi o yıl hubûbât fiâtının yüksek olması ve tahılın tatbîk fiâtının, her zaman narh fiâtından daha yüksek olması karşısında buğday ve arpa yerine akçe ödemekte ısrâr edebilir. İhtilafı halletmek için, bir çok livâda tahıl yerine akçe alınmağa başlanmıştır.

Karaman, İç-İl, Malatya, Bozok, Diyarbekir, Mardin ve Erzincan Livâları Kanûnlarında: her ay için beş akçe olmak üzere, üç ay çalışan değirmenden 15, altı ay çalışandan 30 ve bir yıl tamam çalışandan ise 60 akçe alınmaktadır.

Asiyâb resmi kime hâsıl yazılmış ise o almaktadır. Resm ise ancak harman vaktinde alınmakta olup bu da «eyyâm-ı ba-

173 **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 15, ayr. bk. **Kanûnnâme-i Âl-i Osman**, TOEM, S. 31.

174 Bk. Kanûnlar, S. 391.

hurun» başlangıcı olan Temmuzun 19. gününde başlamaktadır.

Bir değirmenin harâb olup çalışamaması halinde, umumîyetle o değirmen, bulunduğu mıntıkanın un ihtiyacını karşılıyacağından, bir müddet için de olsa çalışmaması o civardaki köylüleri un sıkıntısına düşürebilir. Harâb olan değirmenin sahibi, resmini verdiği halde, değirmenini tamir ettirip çalıştırmaması halinde ise, bu duruma uzun müddet müsaade edilmemektedir.

Bu gibi hallerde tamîrât için, derhal sipâhî tarafından müdâhale edilmektedir. Çünkü o civarda değirmen taşı döndürebilecek güçte başka bir su olmayabilir. Tamîri için önce sâhibine teklif yapılmaktadır, sâhibi yaptırmazsa, bu defa tamîr işi, bu değirmenin resmini alan sipâhînin vazifesi olmaktadır, o da tamîr ettirecek gücü olmadığını beyân ederse, kadı vasıtası ile sattırılıp, satın alan kimse ma'mûr edip tekrâr resmini vermeğe başlamaktadır. [175]

Bir timârda, tahrirden sonra yeni bir değirmen inşâ edilse sipâhî derhal resmini almağa hak kazanmaktadır. Defterde kaydının olmaması resm ödememeğe sebep olmamaktadır.

Antep Livâsı Kanûnlarında değirmen hakkında herhangi bir madde konulmamıştır, fakat her üç tahrirde, karyelerdeki değirmenler karyelerin hâsıl kısımlarında gösterilmiştir. Antep'e ait her üç tahrirde de asiyâb resmi 60 akçe olarak sabit kalmıştır.

Aşağıdaki cetvelde her nahiyedeki asiyâb sayısı ve vergi gelirleri gösterilmiştir:

	A		B		C	
	Asiyab sayısı	Alınan resm yekûnu	Asiyab sayısı	Alınan resm yekûnu	Asiyab sayısı	Alınan resm yekûnu
Antep	4	180	16	920	16	885
Telbâşer	—	—	39	2100	59	3160
Nehr ül-Cevâz	—	—	9	550	6	330
Umûmî Yekûn	4	180	64	3570	81	4375

[175] **Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî**, S. 16.

V. BÖLÜM

BÂD-İ HEVÂ

1. Resm-i 'arus, 2. Cürüm ve cinâyet, 3. Yave, 'abd-i abik ve kenizek, 4. 'Adet-i deştbânî, 5. Bâd-i hevâ resmi olarak alınan vergiler ve miktarı.

Alınan bâzı resm ve öşür nevileri var ki bunların hâsılat olarak miktarı belli olduğundan, bir timâr veya has sâhibinin yıllık gelir bütçesi pek az değişiklikle hep aynı olur. Meselâ çift, bennâk, mücerred, ma'sere ve asiyâbdan alınan resmlerle, hubûbâttan alınan öşürlerin hâsılatı ortalama olarak belli olduğu gibi, ne alınacağı da bilinmektedir.

Fakat bâzı gelirler var ki herhangi bir şahıstan veya yerden alınan resmler olmadığı gibi, ayrıca belli hâsılatın da öşrü olmadığından, ne miktar olacağı ve hangi fasıllardan ne kadar hâsılat sağlanacağı da bilinmediğinden, bu çeşit gelirlere **«bâd-i hevâ»** denilmiştir. Bâd-i hevâ zuhûr eden bir vergi çeşidîdir.

Bâd-i hevânın ihtivâ ettiği gelirler ise şunlardır: Resm-i arûs, cürüm ve cinâyet, ev tapusu, resm-i zemîn, resm-i yave, abd-i abik ve kenizek gelirleri, tütün resmi ve 'adet-i deştbânî gibi diğer hususlardır.

1 — Resm-i 'arûs :

Evlenecek kızdan ve dul kadından alınan resimdir. 1536 tarihli Antep Kanûnunda: **«Ve resmi 'arûsiye kızdan altmış akçe ve 'avretden otuz akçe alınub ziyâde alınmıya»** diye kayd edilerek belirtilmiştir. Yine bâzı livâ kanûnlarında birbirine benzer daha geniş şekilde izahatlar yapılmıştır: **«Resm-i 'arûsane cihâzlu kızdan altmış akçe ve 'avretden kırk akçe fakirlerden nısf-ı resm ganiyye ve mutavassıt ül-hâlden beyne beynedir. Yerlüde 'avretin resm-i nikahına ve resm-i 'arusânesinde toprak mu'teberdir ve yürükde lâmekân olduğu sebepden atasına tâbi' olmakda bâkire ile seyyibe birdir. Ve resm-i nikâh dahi a'lâsı dinar ve ednası on iki akçedir. Ve mutavassıt ül-hâl nâkihle menkûha hâllerine göre alınır. Ve bir kimesne ki 'av-**

retin tatlik idüb **gine nikâh itse resm-i nikâh alınur ammâ resm-i gerdek alınmamak örf-i ma'rufdur».** [176]

Ergani Livâsında 'arûsiye resmi çizme bahâsı diye isimlendirilerek karşılığı olan otuz akçe alınmaktadır. Yine 'arûsiye resmi karşılığı olarak Arabgir'de ve Diyârbekir'de bir koyun alınmaktadır.

2 — Cürüm ve Cinâyet

Raiyyet arasında meydana gelen her türlü kavga, yaralama ve öldürme hadiseleri, kanûnlarda cürüm ve cinâyet faslı olarak kayd edilmektedir. Devlet varlığını ve otoritesini, reâyâ içindeki asayişi temin ettiği derecede ancak hissettirebileceğinden, cürüm ve cinâyet hususu Umûmî Kanûnnâmelerde en ince teferruatına kadar incelenip maddeleştirilmiştir. Reâyâ arasında meydana gelen çatışma, huzursuzluk, zarar ve ziyân gibi durumlara, sâhib raiyyet olarak ilk müdahale eden sipâhî olmakla beraber, her türlü kararı verecek olan o mahallin kadısıdır. Kadıların dışında herhangi bir memur karar vermek selahiyet ve yetkisine sâhip değildir. Bu husus için Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnnâmesindeki madde en iyi açıklamayı yapmıştır: **«Mücrim olan kimesne teftiş olunmadın veyahud üzerine zâhir olan şenâyi şer'le ve örfle yerine varmadın sancak beği ve subaşı ve adamları nesne alub salıvermek memnudur. Kendüler mahall-i töhmet ve âdemleri mücrîm ve müstahıkk-ı 'ikâb olur. Ve her mücrîm-i müttehemin cerîmesi kadı-i vilâyet katında veya müfettiş huzurında sâbit ve zâhir olub ehl-i örf'e teslim itmedin dutup siyâset eylemek hilaf-ı şer' ve örfe te'addidir. Ammâ mücrîm ve müttehem olan kimesne mütemerrid ve mu'annid olub da'vet ile mahkemeye gelmekten imtina' eylese berây-ı ta'zîr cebrile bilâ ta'zîb mahkemeye getürmek memnu' değildir. Fil-cümle her kazıyye ki kazayây-ı örfiyeden kuzât-ı vilâyet ma'rifetlerile olub hem ümera-i izâm ve a'vine ve huddâm-ı hüdâvendigar yasağile mûceb-i şer'e muti' ve muktezâyı-ı örfe munkad olmak menat-ı tenfiz-i ahkâm-ı hükkâm ve şart-ı ri'ayet-i intizâm-ı beyn el-enâmdır».** [177]

1536 tarihli, Antep Livâsı Kanûnunda cürüm ve cinâyetle ilgili şu kayıd vardır: **«Ve baş yaruğundan otuz akçe ve kara bereden on beş akçe ve bıçak zahminden ki mevt icâb itmiye yüz akçe alınub ziyâde alınmıya ve siyâsete müstahak olanlar-**

176 1487 tarihli, **Hüdavendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 4; ayr. bk. 1528 tarihli, **Kütahya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 26; 1584 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 49; Neşet Çağatay, ayn. mkl. S. 506 v.d.

177 Bk. Kanûnlar, S. 5 v.d.

dan bedel-i siyâset deyü akçeleri alınmayup istihkâklarına göre günah eyledükleri mahalde siyâset ideler fi'l-cümle cüzî ve küllî cerâ'im vâki' oldukça Kanûn-ı Osmaniye müracâat olunub alına tecavüz olunub ziyâde nesneleri alınmıya» Umûmî Kanûnnâmelere kıyasla yukarıda zikredilen suç çeşitleri pek az bir kısımdır. Osmanlı Ceza hukûkunda bâzı suçlardan alınan para cezâları suçu işleyenin fakir ve zengin oluşu nazarı itibâra alınarak zenginden fazla, fakirden daha az alınmıştır. Bu hususla da para cezâsı alınan kimsenin nakîd cezayı hem ödeyebilmesi ve hem de azamî haddine kadar ödeyip, zenginin, orta hallinin ve fakirin ayni derecede müteessir olması düşünülmüştür. Bâzı suçlara dayak cezası verildiği gibi, ayni zamanda para cezâsı da alınmaktadır.

1536 ve 1574 tarihli Antep Livâsı Kanûnlarında, Antep'de cürüm ve cinâyetten akçe olarak alınan cezaların yarısı ilgili sipâhînin, yarısı da mirlivânın hâsılı olmaktadır: **«Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan serbest timârlardan gayri erbâb-ı timârın timârlarında vâki' olan cürüm ve cinâyetin kanûn üzere nısfı sancak beğlerine müte'allik olub sancak beğlerine hâsıl kayd olunmuşdur ve nısfı ahıri kendülere mukayyeddir anâ göre zapt ideler».**

3 — Yave, 'abd-ı abık ve kenizek:

Herhangi bir timâr arazisinde, kaybolmuş sahipsiz yük ve binek hayvanlarının **«yave»** [178] tutulması ile sâhibinin evinden kaçmış olan erkek kölenin **«abd-i abık»** veya cariyenin **«kenizek»** yakalanmaları ve yakalandıktan sonraki durumları da bir nizâma bağlanmıştır.

Bu şekilde yakalananlar bir yere emanet edilip, sâhiplerinin gelip alması beklenmektedir. Yavede bekletme müddeti bir ay, kul ve cariyede ise üç aydır. Bu müddet sonunda sâhipleri gelmediği takdirde, satılıp parası kadı veya sipâhî yanına emanet konularak sâhibinin alması için bekletilmektedir: **«Abd-i abık tutulsa yaveci olan 'abd-i abık'ı tutup getürene yirmi akçe virmek 'adet olmuşdur 'abıkın mevlâsı gelicek bir günlük yoldan kaçmışsa altmış akçe ve üç günlük yoldan ya daha ziyâde yoldan kaçmışsa yüz akçe muştuluk virir ve kulun kadı takdir eylediği nafakasını ve bunlardan gayr 'abd-i abık'ı tutup getürene virdüği yirmi akçeyi dahi 'abık'ın mevlâsından alırlarmış.»** [179]

[178] M. T. Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, S. 111, v.d.

[179] 1518 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 43.

4 — 'Adet-i Destbânî :

Ekili yerlerle, bağ ve bağçe gibi dikili yerlere hayvan girip ziyân vermemesine çok önem verilmiştir. Bu gibi yerlerin gözlenip korunması kırbekçisi mânâsına gelen destbânların vazifesi idi. Deştbânlar ayni zamanda yetişmiş olan mahsulleri, yetişme zamanından toplanacağı vakte kadar, hayvanların ziyânından koruduğu gibi hırsızlara karşı da korumakta idi. Her karyenin bu koruyuculuğu o karye sipâhîsinin nezaretinde yapılmakta olup, bu yoldan gelen hâsılatlar da sipâhîye kaydolunmaktadır.

Bir karyede herhangi bir mahsûlün yetişmesi sırasında, hayvanların mahsûle girip ziyân vermemesi ve hayvanı mahsûle giren köylünün de dayak ve para cezasına uğramaması için, uygun zamanlarda karye içinde münâdiler vasıtası ile köylülere hayvanlarına sahip olmaları tenbih edilmektedir. [180]

Bir kimsenin hayvanı ekine girip, ziyâna sebep olursa, verilen ceza, hayvanına göre değişmektedir. At, katır ve öküz ekine girse davar başına sahibine 5 deynek vurulup, 5 akçe alınıp, inek ekine girse inek başına 4 deynek vurulup 4 akçe alınmaktadır. Koyun girerse 2 koyuna 1 deynek vurulup, 2 akçe alınmaktadır. Davar sâhiblerine bu cezalar verilmekle beraber ayni zamanda meydana gelen ziyan da tazmin ettirilmektedir. [181]

Davarların ekine girip zarar verme durumlarında verilecek olan akçe ve dayak cezaları ile husule gelen zarârın takdiri ve tazmini ancak kadı vasıtası ile olmaktadır. Meselâ İç-İl Kanûnnamesinde: **«Gallata ve terekeye ziyân ve hâsarât için davar girmiş ola kadı ma'rifeti ile ziyânı tazmin itdürüb ne veçhile ta'ziri bid-darb ve bil-mâl ideler ki her kişi davarını saklayub hem galle sâhibine ve hem sipâhînin öşür ve sâlârisine noksan müteveccih olmaya».** [182]

Adet-i deştbânî cezâlarından toplanan akçeler, her nahiyeye göre epey bir yekûn tutup, bunlar her karyenin hâsıl kısmında ayrı ayrı gösterilmiştir.

[180] 1528 tarihli, **Kanûnnâme-i Vilâyet-i Karaman**, bk. Kanûnlar, S. 46; ayr. bk. 1584 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 49; III. Murad devri, **Kanûn-ı hukûk ve rüsûm-ı Livâ-i Sirem**, bk. Kanûnlar, S. 310.

[181] 1 numaralı dipnottaki kanun maddeleri, ayr. bk. **Kanûnnâme-i Sultan Selîm Hân**, S. 6; 1520 tarihli, **Kanûn-ı Nefs-i Tırhala**, bk. Kanûnlar, S. 290; 1541 tarihli **Çemişkezek Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 189.

[182] Bk. Kanûnlar, S. 49.

	A	B	C
Antep	50	7529	6285
Telbâşer		6590	9190
Nehr ül-Cevâz		2119	1224
Yekûn		16238	16699

5 — Bâd-i hevâ resmi olarak alınan vergiler ve miktarı :

	A	B	C
Antep karyelerinden, bâd-i hevâ	8636 Tmr.	20269 Tmr.	15450 Tmr.
'Adet-i deştbânî	50 Tmr.	7529 Tmr.	6285 Tmr.
Telbâşer karyelerinden, bâd-i hevâ		13343 Tmr.	15084 Tmr.
'Adet-i deştbânî		6590 Tmr.	9190 Tmr.
Nehr ül-Cevâz karyelerinden, bâd-i hevâ		6145 Tmr.	5988 Tmr.
'Adet-i deştbânî		219 Tmr.	1224 Tmr.
«Mahsul-i beytül mâl ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve mâl-i mevkûf ve müjde-i 'abd-i âbık ve kenizek ve müddeti temâm olub bey' olınan kul ve cariye vesâir yave ki sâhib-i zâhir olmıya der livâ-i mezbure»	5000 H.ş.	5000 H.ş.	10000 H.ş.
«Mahsul-i nısf bâd-i hevâ ve cürüm ve cinâyet ve resm-i 'arûsâne-i nevâhi-i livâ-i Ayıntâb. Gayr-i ez Hazret-i Padişah-ı 'Alempenâh ve zü'emâ ve timarhâ-i serbest»	10000 Mrl.	12000 Mrl.	13126 Mrl.
«Mahsûl-i niyâbet ve cürüm ve cinâyet ve resm-i 'arusiye nefs-i Ayıntâb	15000 Mrl.	17000 Mrl.	30000 Mrl.
«Adet-i resm-i duhân-ı kışlakciyân-ı Türkmân ve gayrihû. Reâyâyı hâric ki zirâat etmiyeler. Resm-i duhân ki livâ-i mezburede kışlayûb kalan Türkmân tâifesinden yılda bir mart ayında resm-i duhân deyü her haneden on ikişer akçe alınu gelmişdir»	18000 H.ş.	10000 H.ş.	5500 H.ş.
«Mahsul-i resm-i otlak ve yatak 'an Türkmân der livâ-i mezbûre»	5000 H.ş.	7000 H.ş.	4500 H.ş.
Yekûn :	61686	96995	116347

VI. BÖLÜM

MÜCERRED VE BENNÂKLAR

1. Mücerredlerin hukukî durumu, 2. Bennâkların hukukî durumu, 3. Ekinli ve caba (kara) bennâklar.

1 — Mücerredlerin Hukukî Durumu :

Mücerred, yaşça «bâliğ» olmuş ve bir iş tutabilme gücüne erişmiş raiyyet oğullarıdır. Mücerredlik durumu umûmî kanûnnâmelerde ve livâ kanûnlarında çeşitli şekillerde tefsîr ve izâh edilmektedir.

Raiyyetin erkek çocukları mücerred addedilmekle beraber, herhangi bir iş görebilir yaşa geldiği zaman ancak **«resm-i mücerred»**e tabi' olup [183] bu yaş durumu ise, **«kisb ve kâre kâdir»** diye vasıflandırılmaktadır. Bu, mücerredlik yaşına gelmekle, resm vermeğe tabi' tutulması hususu bir kısım kanûnnâmelerde yer almaktadır: **«Ve mücerred olanlar ki kisbe kâdir olalar resm-i mücerred diyü altışar akçe kayd olunub...»**. [184] Bu maddede, mücerredlik mükellefiyeti içine girilmesini iş yapabilir yaş ve güce erişmekle tarif etmektedir. Diğer bir livâ kanûnuna göre, [185] yaşça bâliğ olup babasının yanında işde çalışıp kâr sağlayan kimseye mücerred denilmektedir.

Diğer taraftan, bâzı kanûn maddelerine göre bir işde çalışabilecek yaş ve güce erişmiş mücerred eğer babasının yanında çalışmaktaysa bunlardan mücerredlik resmi alınmamaktadır. [186] Çünkü babasının işine hizmet edip ve yine babasının yanında ve işinde geçimini temin edip barınmaktadır. Böyle bir mücerredin babası, eğer bir çiftlik sâhibi ise, bu çiftlik, di-

[183] **«Ve kisbe kâdir oğlan yigirmi yaşar oglandır ve daha ziyâde. Bu vechile emrolındı ki yigirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred resm-i kara vire niza' eylemeye mücerredim defterde bi-resm kaydolundum dimeye»** 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın.** bk. Kanûnlar, S. 10.

[184] 1570 tarihli, **Haleb Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 206.

[185] 1584 tarihli, **İç-İl Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 48.

[186] **«Ve defterde yazılmayan mücerredler mademki ataları hizmetinde olup ataları etmeğin yiyeler anların gibilerden nesne alınmaya müstakil kisbi olanlardan alına»**, 1559 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 116; ayr. bk. H. İnalcık, ayn. mkl., **Belleten XXIIII**, Sayı 92, S. 586.

ğer aile ferdlerinin ve bu mücerredlerin çiftlikteki çalışma faaliyetlerine iştirakleriyle, ancak bir zirâî işletme olabilmektedir.

Ancak, bu durumdaki mücerred babasının yanında çalışmaktan ayrılıp, kendi başına bir iş yapıp kâr temin eder vaziyete gelince mücerred resmi ödemeye başlamaktadır. [187] Yine, mücerred olup resm vermezken, evlenirse veya bir parça araziyi bizzât kendi namına işlerse, bâzı kanûnlarda mücerredlik resmine tabi' olmakta ve bâzı livâ kanûnlarına göre de bennâklık durumuna dahil olmaktadır.

Antep Livâsı Kanûnnâmesinde ise mücerredlik durumu kısa olarak kayd edilmiştir: **«Ve mücerred olub kisb ve kâre kâdir olanlardan altışar akçe kayd olunub şimdiye değin vech-i meşrûh üzere alınur imiş hâlâ dahi uslub-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu»,** [188] izâhatı ile Antep Livâsında da mücerredin bir iş yapıp kazanç temin etmesi, altı akçe mücerredlik resmini ödemesini gerektirmektedir.

VII. bölüm 12 nr. şehir nüfusunu gösteren tablo ile, 11 numaralı köyler nüfusunu gösteren tabloda, diğer nüfus dilimleri yanında mücerred nüfus da ayrı ayrı gösterilmiştir.

VII. bölüm, 13 nr. tablodaki umûmî livâ nüfusu içinden, yalnız mücerred nüfus çıkartılarak ve her mücerredden 6 akçe resm alınması hesabı ile, resim yekûnları aşağıya çıkartılmıştır.

	A		B		C	
	Müc. sayısı	Alınan resm	Müc. sayısı	Alınan resm	Müc. sayısı	Alınan resm
Şehir içi	439	2634	490	2940	466	2796
Köyler	—	—	1333	7998	2565	15390
Yekûn	439	2634	1823	10938	3031	18186

2 — Bennâkların Hukukî Durumu :

Toprak tasarrufu bâkımından bennâklar çiftlik sâhibi şahıslar ile **«kisbe ve kâre kâdir»** resim ödeyen mücerredler arasındaki diğer raiyyetlerdir.

[187] **«Ve anlar kim mücerred olalar atalarına hidmed eder olmayub 'alâ-hide kendi öz kârlarında olalar onların gibiden altışar Osmânî Akçesi resmi caba bennâk alalar»,** 1518 tarihli, **Defter-i Yasahâ-i Livâ-i Mardin,** bk. Kanûnlar, S. 158.

[188] 1543 ve 1574 tarihli, **Antep Livâsı Kanûnları.**

Kendi hesabına çalışıp, kâr sağlıyarak resm vermekte olan mücerred, evlenip ayrı bir hane sahibi olduğu zaman, artık bennâklık durumuna girmiş olmaktadır. Bennâklık için ilk şart, mücerredin evlenmiş olmasıdır. **«Defterde mücerred kaydolunan kimesne teehhül etse bennâk resmi alınur».** [189]

Bâzı kayıdlarda ise, mücerredin evlenip, ayrı bir hanede oturması ile, ancak bennâk sayılacağı hususu da belirtilmektedir ki, nüfus sayımlarında, bennâğın hane kabul edilmiş olmasını doğrulamaktadır. [190]

Yine bâzı bölgelerin kanûnları ise, bennâk sayılma durumunu, üzerine kayıtlı toprağı olmayan, evli mücerred olarak kabul etmektedir. [191] Fakat, bütün bu tatbikatlara rağmen, diğer bir livâ kanûnunuda ayrı bir anlayışla, nîm çiftten eksik yeri olup, zirâat yapan kimselere bennâk denilmekte olup ve bennâk yer sâhibi raiyyet olarak kabul edilmektedir. [192]

Bennâk olma durumunun, çeşitli şekillerde tefsîr edilip kabul edilmesinde, devletin tarıma dayalı bir ekonomi içinde, reâyânın ödeme gücüne göre vergilendirilmesini yaparken, ayni iktisadi bünyede olmayan topluluklar karşısında zorlanması olarak kabul edilebilir. Bu sebepden livâlar arasında bennâk ve mücerred hususunda genel bir hükme varmak mümkün olmamaktadır.

3 — Ekinli ve caba (kara) bennâklar :

Genellikle nîm çiftten eksik yer tasarruf eden bennâklar **«ekinli bennâk»** olarak kabul edilip, hiç toprağı olmayan bennâklar ise **«kara»** veya **«caba»** kennâk olarak kabul edilmek-

189 1487 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnnâmesi**, bk. Kanûnlar, S. 2; ayr. bk. 1528 tarihli, **Bolu Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 29; 1540 tarihli, **Erzurum Vilâyeti Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 66.

190 **«Ve anlarun kim çifti olmaya veya hanede tekrar müzevvec ola anlarun gibiden on ikişer akçe resm-i bennâk alalar» 1518 tarihli, Defter-i Yasahâ-i Livâ-i Mardin**, bk. Kanûnlar, S. 158; ayr. bk. 1518 tarihli, **Harput Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 165.

191 **«Ve mücerred olmayub kisbe kadir olanlardan ki çiftleri olmaya resm-i bennâk diyü on ikişer akçe»** 1570 tarihli, **Haleb Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar S. 206; ayr. bk. 1576 tarihli, **Kanûnnâme-i Livâ-i Karesi**, bk. Kanûnlar, S. 22.

192 **«Bennâk dedikleri çifti olub nîm çiftlikten eksik yeri olandur»** 1500 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Kayseriye**, bk. Kanûnlar, S. 56.

tedir. [193] Sultan Selim Hân Kanûnnâmesinde ise [194] ekinli, caba-kara bennâkları ayrı ayrı mütalaa edip, alınan resm miktarlarını da ayrı belirtmiş olup fakir reâyâ kara diye kayd edilmiştir. Bâzı yerlerde de **«kîsb ve kâre kâdir»** duruma yeni girmiş mücerred, kara olarak zikredilmektedir. [195] Ekinli bennâklar nîm çiftten az olmak üzere ne kadar dönüm yerde zirâat etmekte iseler bennâk resmi verdikleri gibi dönüm resmi de vermekteler. [196] Diğer taraftan koyun yetiştiren yörüklerden, koyunu kalmayana da kara denilip, resm-i kara alınmaktadır veya telef olan koyundan arta kalnlrın resmi, caba bennâk resmi tutarınca olursa bu koyun sahibine de kara denilip bennâk resmi alınmaktadır. [197]

Antep Livâsı Kanûnnâmelerinde bennâklar hakkında açıklayıcı ve teferruatlı bir malumat kayıd edilmemekle beraber, mücerred durumunda olmayan ve elindeki toprağı da çift veya nîm miktarında bulunmayanların, bennâk oldukları gösterilmiştir: **«Ve mücerred olmayub kîsbe kâdir olanlardan ki çiftleri olmaya resm-i bennâk deyü on iki akçe»** Antep Livâsında on iki akçelik bennâk resmi miktarı ekseri livâlarda alınan miktardır. Antep Livâsı tahrirlerinde, karye ve mezre'alarda çift ve nîm çift kayıdlarından başka «resm-i zemîn» olarak bir kayda rastlanmadı. Bennâkların hepsinin de dönüm olarak tasarruflarında hiç yer bulunmaması mümkün olmadığına göre, bennâkların ellerindeki nîm çiftten eksik yerlerinden dönüm resmi ayrıca alınmayıp hepsi, 12 akçelik bennâk resmi olarak alınmaktadır.

Her bennâktan 12 akçe resm alınmak üzere Antep köylerindeki bennâkların sayısı ve alınan resmlerin yekûnu aşağıda gösterilmiştir.

[193] **«Nîm çiftden eksük olub cüzi zirâati olan reâyâya ekinlü bennâk dirler»** 1559 tarihli, **Malatya Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 116; **«Caba oldur ki çifti ve hiç yeri olmayan»** 1500 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Kayseriye**, bk. Kanûnlar, S. 56; ayr. bk. H. İnalcık, **Belleten XXIII**, Sayı 92, S. 587 v.d.

[194] **Kanûnnâme-i Sultan Selim Hân**, S. 7.

[195] 1528 tarihli, **Kanûn-ı Livâ-i Aydın**, bk. Kanûnlar, S. 9.

[196] **«Ve anlarun kim çifti olmaya veya bir hanede tekrar** müzevvec **ola anlardan dahi on iki akçe resm-i bennâk alalar ve bunlardan zirâat ider kimesne olsa zirâatine göre hisab idüb her iki dönüme birer akçe alalar»** 1559 tarihli, **Harput Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 115; ayr. bk. 1516 tarihli, **Erzincan Kanûnu**, bk. Kanûnlar S. 181.

[197] 1583 tarihli, **Yeni-İl Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 77; 1587 tarihli, **Hüdâvendigâr Livâsı Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 3.

	A		B		C	
	Bennâk sayısı	Alınan resm	Bennâk sayısı	Alın. resm	Bennâk sayısı	Alın. resm
Antep	490	5880	720	8640	1279	15348
Telbâşer	—	—	842	10104	1336	16032
Nehr ül-Cevâz	—	—	368	4416	699	8388
Yekûn	490	5880	1930	23160	3314	39768

Antep Livâsı tahrirlerinde köylere aid mücerred, bennâk ve hane nüfus ayrı ayrı gösterilmiş olub mücerredin isminin altına (mim), bennâğın altına (kef) harfleri konulmuştur. Şehir mahalleleri nüfusunda mücerredler işaret edilmiş olup, bennâklar gösterilmeyerek doğrudan hane nüfus olarak kabul edilmiştir.

VII. BÖLÜM

ANTEP LİVÂSINDA NÜFUS

1. Köylerin nüfusu, 2. Nüfusun, çiftlik sahibi şahıs, bennâk ve mücerred durumlarına göre terekkübü ve bunlarla ilgili tablolar, 3. Şehir nüfusu ve umumî livâ nüfusu.

1 — Köylerin nüfusu :

Bu yüzyılda Antep şehrinde, **el sanâtları ve ticârî faaliyetler** defterinde tesbit edildiği gibi, yalnız Antep Nahiyesini ihtivâ ederken, 1543 tarihli tahrirde Antep Livâsına ayrıca Telbâşer ve Nehr ül-Cevâz Nahiyelerinin de dahil edilmesi ile nahiye sayısı üçe yükseltilerek, livânın sınırları genişletildiği gibi dolayısı ile nüfusu da arttırılmış oldu. 1574 tarihli tahrirde ise bu durum aynen muhâfaza edilirken, livâ dahilinde 193 köy ve bu köylere bağlı 274 de mezre'anın mevcud olduğu görülmektedir.

Bu yüzyılda Antep şehrinde, **el sanâtları ve ticârî faaliyetleri** fazla insangücü istihdâm edecek seviyede olmadığı için, nüfusun büyük çoğunluğunun daima şehir dışı tarım sahalarında toplandığı görülmektedir. Diğer taraftan, tarıma dayalı bir ekonominin de gereği olarak, devletin takip ve tatbik ettiği diğer bir politika ise, **işlenebilir bütün arazilere mecburi iskânlar yaparak,** kayıdlı ve kontrollü reâyâ teşekkül ettirip, zirâî üretimin artmasını sağlamak zarûretinde idi. Ayrıca, çıkartılan kanûnlarla da köyden şehre veya bir başka yere göç etmek reâyâ için yasaklanarak, kayıtlı oldukları yerlerde kalmaları temin edilip zirâî düzenin muhâfazasına çalışılmıştır.

Şehir dışı tarım sahalarında, zirâat yapıp köylerde yaşayan raiyyetin, sosyal durumları ya mücerred veya **hane sâhibi şahıslar** (çiftlik sahibi şahıs haneleri ve bennâk haneler) olarak mütalâa edilebilir.

Ayrıca ekonomik yönden ise, reâyâyı, istihsâle katılma ve vergi mükellefiyetliği bakımından, mücerred, bennâk ve çiftlik sâhipleri olarak üç tasnife ayırmak mümkündür. Nüfusun geçim kaynağının, yalnız zirâî mahsullere bağlı olduğu bölge-

ierde, her raiyyetin ekilebilir, toprağı veya bir çiftlikteki faâliyetlere iştirakinin olması, Osmanlı nüfus ve iskân politikası için elzem olduğu kadar, **nüfusun devamlılığı** için de bir zarûret olmakta idi.

Antep Livâsı tahrir defterlerinde, hiç topraksız gibi kayd edilen bennâk ve mücerredlerin, gerçekte çiftlik sahibi bir hanenin yakını veya bir tarım işletmesinin mensubu oldukları da muhakkaktır. **Ekler kısmında,** nahiyelere tabi' olan her köy için ayrı ayrı verilmiş olan tafsilatlı bilgilerde ve gerekse çiftlikler bölümüne ait 1 numaralı tablolar ile, köyler nüfusuyla ilgili 10 numaralı tablolardan da anlaşıldığına göre, her karyenin nüfusu ile zirâî faâliyetler hacmi tetkik edildiğinde, o karyenin işgücü nüfusunun ancak o zirâî fâaliyetleri yürütebilecek durumda olduğu, her karyedeki çiftlik sayısı ile faâl nüfusun kıyaslanması neticesi anlaşılmaktadır.

Antep Livâsı köylerine ait yapılan her yeni tahrirde, tarım arazileri tekrar gözden geçirilip tesbit ve kayıdları yapılırken, nüfus tahririnin de ayni zamanda yapıldığı görülmektedir. Zirâ, her çeşit tarım arazileri muhakkak bir şahıs adına kayıdlı bulunduğundan, bu araziler reâyâ ile beraber mütâlaa edilerek, köy nüfusunda veya arazilerdeki bir değişiklik yeni bir nüfus ve arazi tahririni gerektirmekte idi. Reâyânın devlete karşı olan mükellefiyetleri nazarı itibâra alınarak, bu nüfus tahrirlerinde, bir evvelki defterde çiftlik sahibi, bennâk ve mücerred olarak kayd edilmiş olan şahısların hâli hâzır durumları tetkik edilip, eğer değişiklik var ise bu yeni durumları yapılmakta olan tahrirde kayda geçmektedir. Meselâ: mücerredlik yaşına gelmiş olan bir erkek çocuğun mücerred veya bennâklık durumuna girmiş olan mücerredin bennâk olarak kayda geçmesi nüfus tahrirlerinde üzerinde dikkatle durulan hususlar olduğu gibi, ayrıca bennâk veya mücerredin yeni sahip oldukları bir çiftliğin yahud bir parça arazinin de adlarına kayd edilerek tahrirde gösterilmesi zarûrî idi. Diğer taraftan, bir evvelki tahrirde üzerinde çiftlik kayıdlı raiyyet, yaşlılık sebebi ile zirâatu yapamıyacak duruma gelmiş ise kendisi bennâk kayd edilip, çiftliğin ise oğlunun adına kayıd edildiği, nüfus tahrirlerinde çok görülen hususlardır.

Şehirlerde ve köylerde, nüfusla ilgili her türlü tahrirlerde yalnız yetişkin erkekler yazılıp, kadınlar tahrir harici bırakılmaktadır. Zirâ, devlet reâyânın ekonomik güç ve imkânları ile vergi mükelleflerinin durumunu öğrenmek istediğinden, yalnız çalışıp üretime katılan erkeklerin nüfus tahririni yaptırmıştır.

2 — Nüfusun, çiftlik sahibi şahıs, bennâk ve mücerred durumlarına göre, terekkübü ve bunlarla ilgili tablolar :

Antep Livâsı köy nüfusuna ait yapılmış olan 10a, 10b ve 10 c tablolarında, Antep, Telbâşer ve Nehr ül-Cevâz nahiyelerine bağlı köyler, her nahiyeye aid birer tablo içerisinde sıralanıp ayrıca her karyenin nüfusu da o karyenin numara ve ismi ile beraber cedveller içerisinde gösterilmiştir. Bu nüfus tabloları, mufassal tahrir defterlerindeki her köye ait nüfus bölümlerindeki şahıslar sayılıp niteliklerine göre tasnif edilerek düzenlendi.

Tahrir defterlerindeki nüfusla ilgili kısımlarda, bir karyenin nüfusunu meydana getiren şahıslar ya çift sahibi ya bennâk veya mücerreddir, çift sâhibi ile bennâklar hane olarak gösterilip, mücerredlerin asıl nüfus içerisinde miktarları kayd edilmiştir.

Köy nüfusu içinde esas ve temel unsuru, çiftlik sahibi şahıs ve haneleri teşkil etmektedir. Köy nüfusu kayıdlarında, çiftlik sâhibi şahıs'ların fazlalığı, o köyün zirâî faâliyetlerinin de yoğun olduğunu belirtmektedir. Gerçi bennâk da zirâatle meşgul olan kimse olmakla beraber her bennâğın ekilebilir bir toprağı olduğu da söylenemez.

Köylere aid 10 numaralı nüfus tablolarının bir icmâli olan 11 numaralı tabloda her nahiyenin nüfusu yekûn olarak verilmiş olup, nüfusu meydana getiren unsurlar da yine ayrı cedveller halinde gösterilmiştir. Bu tabloda çift sâhibi şahıslarla bennâklara aid olan sayıların, yakın ilişkileri olup, ayni tarihlerde, çift sahibi şahıslar yüzdesinde bir azalma olurken, bennâk sayısında yükselme vardır. Meselâ: A. (1536) tahririnde, Antep nahiyesinde 1149 çiftlik sâhibi şahıs aileleri ile beraber, 8195 olan tüm nahiye nüfusunun % 70,1'ini meydana getirirken, ayni tarihte bennâkların nüfusa oranı % 29,89'dür. B. (1543) tahririnde ise 1499 olan çiftlik sâhibi şahsın aileleri ile beraber, 11145 olan nahiye nüfusunun % 67,24'ünü teşkil ederken, bennâklar nüfusun % 32,76'sını teşkil etmektedir. Son tahrirde ise çift sahipleri dengesi daha da değişerek % 50,40'a inerken tersine olarak bennâk sayısı % 49,59'a yükselmiştir.

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1. Beğlerbeği	16	25	17	1	6	9	17	31	26	85	155	130	7	1	22
2. Atabeg	15	12	17	5	5	24	20	17	41	100	85	205	12	5	12
3. Pavirge	11	15	9	1	7	84	12	22	93	60	110	465	5	4	7
6. Kara-öyük	8	12	12	5	6	5	13	18	17	65	90	85	2	3	8
7. İkizce	5	14	8	—	3	5	5	17	13	25	85	65	4	3	10
8. Gücüge	41	80	75	8	25	76	49	105	151	245	525	755	18	33	65
9. Bedir-kendi	15	29	24	18	15	25	33	44	49	165	220	245	5	15	29
10. Kara-kuyu	4	13	—	2	1	—	6	14	—	30	70	—	2	3	—
11. Merdmenge	27	67	40	8	15	25	35	82	65	175	410	325	7	14	33
12. Sâm, n. d. Zülkadirlü	4	11	9	2	12	23	6	23	32	30	115	160	2	7	16
13. Ahmanuş	13	10	13	2	6	3	15	16	16	75	90	90	13	6	7
14. Mervâne	48	58	45	28	16	61	76	74	106	380	370	530	29	22	44
15. Çağırgan	2	10	—	1	—	—	3	10	—	15	50	—	1	2	—
16. Mazmahor	11	22	16	8	20	14	19	42	30	95	210	150	10	5	10
17. Kızılca-kend	7	15	9	2	3	7	9	18	16	45	90	80	1	5	7
18. Câberûn	8	11	4	7	10	19	15	21	23	75	105	115	8	9	3
19. Eğrice	8	3	—	8	2	—	16	5	—	80	25	—	1	1	—

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
20. Gerceyin	10	6	12	—	2	7	10	8	19	50	40	95	4	3	19
21. Arab-keben	34	41	31	12	17	37	45	58	68	225	240	340	12	16	33
22. Kızılhişar-ı fevkânî	49	63	37	22	38	48	71	111	85	355	555	425	10	33	56
23. Belân-kendi	—	5	7	—	—	7	—	5	14	—	25	70	—	2	8
24. Dâhne	3	5	26	1	7	10	4	12	36	20	60	180	—	2	34
25. Yusuf	3	5	3	1	2	3	4	7	6	20	35	30	—	1	1
26. Sibgeli	5	3	12	2	12	6	7	15	18	35	75	90	1	1	13
27. Kaya-pınarı	6	4	5	4	4	3	10	8	8	50	40	40	1	3	3
28. Burtu	5	2	5	1	8	1	6	10	6	30	50	30	2	3	6
29. Rum-tel	5	5	5	1	2	6	6	7	11	30	35	55	1	3	5
30. Rum-evlek	16	20	16	7	17	14	23	37	30	115	185	150	8	4	19
31. Baş-kendi	5	3	—	2	2	—	7	5	—	35	25	—	1	1	—
32. Mirigöz	3	3	2	—	—	—	3	3	2	15	15	10	2	1	1
33. Kovanluca	6	8	9	1	1	9	7	9	18	35	45	90	3	6	6
34. Kara-kuyu	17	9	6	4	9	4	21	18	10	105	90	50	3	5	12
35. Mirhimân	9	8	12	4	—	8	17	8	20	85	40	100	3	2	8
36. Semâven	11	8	11	9	5	13	20	13	24	100	65	120	1	3	14

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
37. Ala-yundlu	5	14	2	1	—	—	6	14	2	30	70	10	2	5	2
38. Aknebî	5	6	3	2	2	5	7	8	8	35	40	40	3	2	4
39. Kaya-kendi	1	1	—	—	1	—	1	2	—	5	10	—	1	—	—
40. Sinânî	2	—	—	—	—	—	2	—	—	10	—	—	1	—	—
41. Yağlıca	6	—	—	—	—	—	6	—	—	30	—	—	1	—	—
42. Feng	12	12	—	4	4	—	16	16	—	80	80	—	1	1	—
53. Tel-Fahrüddin	8	8	—	6	2	—	14	10	—	70	50	—	—	1	—
60. İkizce (m.)	1	—	—	1	—	—	2	—	—	10	—	—	1	—	—
69. Taşluca	3	2	—	3	—	—	6	2	—	30	10	—	3	—	—
72. Karaca-Dinek	—	—	6	—	—	2	—	—	8	—	—	40	—	—	7
86. Kırağıl	4	4	—	—	—	—	4	4	—	20	20	—	—	—	—
87. Karasakal	4	4	7	—	—	1	4	4	8	20	20	40	1	1	4
101. Suboğazı	38	38	43	24	22	52	62	60	95	310	300	475	13	8	56
102. Dülük	44	59	52	11	22	52	55	81	104	275	405	520	10	27	58
103. İsbatirûn	25	29	33	16	15	48	41	44	81	205	220	405	15	13	56
104. Güngürge	20	11	20	1	6	10	21	17	30	105	85	150	1	5	14
105. Tıhnatan	20	11	17	10	5	15	30	16	32	150	80	160	11	3	9

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
106. Burc-ı resâs	55	56	48	26	48	42	81	104	90	405	520	450	13	31	75
107. Akpınar	8	9	11	1	9	7	9	18	18	45	90	90	4	4	7
108. Ceğde	22	31	26	5	16	16	27	47	42	135	235	210	10	15	14
109. Karaca-ören	—	3	6	—	—	11	—	3	17	—	15	85	—	—	8
110. Cuba	12	40	20	5	12	17	17	52	37	85	260	185	7	11	15
112. Göksüncük	16	18	23	4	4	15	20	22	38	100	110	190	6	7	15
113. Kelbîn	31	47	29	10	22	24	41	69	53	205	345	265	9	19	14
115. Karaca-burc	4	10	6	3	11	3	7	21	9	35	105	45	2	6	4
116. Taşguncuk	10	26	23	21	25	20	31	51	43	155	205	215	3	15	13
117. Öyüm-söğüd	10	10	7	1	10	9	11	20	16	55	100	80	4	6	11
118. Cubakîr	5	6	5	—	1	2	5	7	7	25	35	35	1	4	2
119. Akca-kend	5	5	—	3	1	—	8	6	—	40	30	—	1	—	—
120. Akca-burc	3	8	6	3	1	4	6	9	10	30	45	50	—	3	3
122. İbrahimî	13	11	14	8	9	6	21	20	20	105	100	100	8	8	15
123. Tutluca	3	3	3	2	4	2	5	7	5	25	35	25	1	2	4
124. Kilisecik	2	4	4	1	—	1	3	4	5	15	20	15	2	1	2
125. Narluca	5	4	4	—	—	2	5	4	6	25	20	30	3	1	2

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
127. Tel-hams-	8	3	11	3	—	10	11	3	21	55	15	105	—	—	2
128. Küllüce	3	11	23	2	5	12	5	16	35	25	80	165	2	5	10
129. Bademlüce	—	8	3	—	—	2	—	8	5	—	40	25	—	1	3
130. Hezek	14	5	11	7	2	4	21	7	16	105	35	80	6	4	5
131. Güvecci	9	2	10	4	1	2	13	3	12	65	15	60	1	—	4
132. Çavlı	6	9	12	3	4	10	9	13	22	45	65	110	1	2	14
133. Geneyik	20	39	34	6	22	52	26	61	86	130	305	430	10	18	33
134. Kara-dinek	12	2	5	5	2	3	17	4	8	85	20	40	9	1	1
135. Tel-figâr	5	6	14	3	5	9	8	11	23	40	55	115	1	3	5
136. Mavzud	15	12	7	8	9	8	23	21	15	115	105	75	5	7	9
138. Babilge	—	21	28	—	18	25	—	39	53	—	195	265	—	11	31
139. Zemgîn	7	5	9	2	4	11	9	9	20	45	45	100	1	—	9
140. Mizmiz	14	15	15	6	12	18	20	37	33	100	185	165	6	6	16
141. Akca-burc	11	11	13	3	1	13	14	12	26	70	60	130	4	4	6
142. Seğer	6	3	7	1	8	3	7	11	10	35	55	50	2	3	6
143. Lohan	9	10	8	4	5	15	13	15	23	65	75	115	5	2	7
144. Eyücek	6	4	10	1	—	10	7	4	20	35	20	100	—	2	4

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
145. Cartıl	7	25	9	5	5	8	12	30	17	60	150	85	6	7	4
146. Yaylacık	6	6	14	1	1	13	7	7	27	35	35	135	—	1	7
147. Üç-kilise	5	7	2	5	7	2	10	14	4	50	70	20	5	3	1
148. Tertâr	4	4	—	—	2	—	4	6	—	20	30	—	2	1	—
155. Sayluca	15	22	9	5	2	9	20	24	18	100	120	90	13	6	14
157. Saru-bugak	5	4	7	—	1	2	5	5	9	25	25	45	—	—	10
158. Yalangoz, n. d. Zengîn	3	6	5	6	2	3	9	8	8	45	40	40	2	1	4
159. Karaca-viran	5	5	8	5	5	3	10	10	11	50	50	55	1	4	5
163. Şah-Melekli	6	4	3	—	3	2	6	7	5	30	35	25	2	—	7
164. Etene	6	3	10	2	1	10	8	4	20	40	20	100	3	1	4
165. Şöhme	10	9	14	4	1	5	14	10	19	70	50	95	2	3	11
166. İki-ahûr	2	2	3	2	—	2	4	2	5	20	10	25	—	1	—
169. Kozcuğaz (m.)	3	—	—	1	—	—	4	—	—	20	—	—	1	—	—
179. Aziz-i fevkanî	—	8	4	—	5	1	—	13	5	—	65	25	—	4	4
180. Leylüncik	7	24	—	10	5	—	17	29	—	85	145	—	12	10	—
181. Turnalık (m.)	—	—	8	—	—	13	—	—	21	—	—	105	—	—	12
189. Kilisecik	10	9	9	5	8	12	15	17	21	75	85	105	3	4	10

Ayıntâb Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 a)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs			Bennâk			Hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
190. Göllüce	23	19	—	8	12	—	31	31	—	155	155	—	7	10	—
194. İnce-su	2	2	4	—	—	—	2	2	4	10	10	20	1	1	6
195. Gögersin	7	5	7	2	2	5	9	7	12	45	35	60	4	—	3
196. İğdelüce	7	5	—	—	3	—	7	8	—	35	40	—	—	1	—
200. Uğrıca (m.)	—	—	8	—	—	10	—	—	18	—	—	90	—	—	16
217. Söğüdlüce	6	8	7	—	1	7	6	9	14	30	45	70	1	1	3
219. Sâm	31	58	30	22	36	42	53	94	72	165	470	360	21	20	28
Toplam	**1151**	**1500**	**1301**	**490**	**730**	**1279**	**1639**	**2229**	**2579**	**8195**	**11145**	**12895**	**446**	**574**	**1239**

Telbâşer Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk Durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 b)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs	Bennâk		Hane		Nüfus (Hane x 5)		Mücerred	
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
1. Telbâşer	40	26	15	41	55	67	275	335	27	12
3. Cağdıgîn	33	20	22	28	55	48	275	240	13	14
4. Erkavin	13	12	14	17	27	29	135	145	8	15
5. Sarud	5	5	8	20	13	25	65	125	3	15
6. Küçük-masere	—	6	—	7	—	13	—	65	—	3
7. Darîn	8	7	12	9	20	16	100	80	9	3
11. Tel-fare	6	3	2	1	8	4	40	20	1	2
14. Tufeyni	8	5	2	6	10	11	50	55	2	1
15. Tümb	35	34	12	59	47	93	235	465	11	21
17. Güneysi	4	3	2	2	6	5	30	25	2	3
18. Zagya	14	18	6	31	20	49	100	245	6	19
22. Doğancı	8	3	2	2	10	5	50	25	3	—
23. Tüzel	15	12	12	3	27	15	135	75	8	10
25. Bâgâver	5	4	1	7	5	11	25	55	1	2
26. Zehebiyye	13	15	7	23	20	38	100	190	8	11
27. Tel-harnûb	15	10	4	7	19	17	95	85	2	6
28. Tel-Halid	25	20	8	34	33	54	165	270	5	11
29. Seylan	36	38	63	92	99	130	495	650	6	43
32. Sazlı-kendi	5	6	8	5	13	11	65	55	5	7
33. Küllük	6	6	—	2	6	8	30	40	2	2
34. Tel-cedîd, n. d. Mülk	14	10	1	9	15	19	75	95	5	7
35. Kara-mezrea	3	—	1	—	4	—	20	—	—	—
40. Karamancık	2	—	—	—	2	—	10	—	—	—
41. Attakıye, n. d. Kulaguz	25	11	1	17	26	28	130	140	6	4
44. Harar	16	13	9	15	25	28	125	140	7	7
45. Tuffah	42	22	45	27	87	49	435	245	24	15
46. Genilcik	5	—	—	—	5	—	25	—	1	—
47. Kumbûs n. d. Kurd Kendi	14	12	9	4	23	16	115	80	8	18
48. Seksen-viran	3	5	2	1	5	6	25	30	—	1
49. Kumru-i Berranî	14	16	3	7	17	23	85	115	3	8
50. Beruyaka-i Tüzel	5	4	1	1	6	5	30	25	3	3
51. Kemnûn	10	12	4	13	14	25	70	125	2	9
52. Bayda	7	5	1	1	8	6	40	30	1	2
53. Süleymaniye	14	13	7	12	21	25	105	125	4	8
55. Dahnî	36	20	7	9	43	29	215	145	12	9

Telbâşer Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk Durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 b)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs		Bennâk		Hane		Nüfus (Hane x 5)		Mücerred	
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
57. Kızıl Hisar-ı Tahtanî	55	42	94	123	149	165	745	825	36	75
60. Aziziye-i Tahtanî	10	5	4	5	14	10	70	50	3	—
62. Bâkûde	21	17	3	13	24	30	120	150	6	6
64. Kabcuğaz, n. d. Kertîl	9	6	—	—	9	6	45	30	2	2
65. Barna	8	6	6	6	14	12	70	60	5	2
66. Hüsamî	11	15	7	2	18	17	90	85	4	6
67. Oruş	7	12	7	7	14	19	70	95	3	3
68. Tel Seved n. d. Çakır	42	33	16	15	58	48	290	240	15	32
69. Arıl	37	45	62	—	99	45	495	225	26	—
82. Vasiliye	30	26	14	21	44	47	220	235	16	25
83. Çapalu	19	7	—	4	19	11	95	55	5	4
84. Hacar	59	33	53	84	112	117	560	585	37	44
85. Sazgın	69	43	24	69	93	112	465	560	10	31
86. Mirhimân	19	20	8	16	27	36	135	180	4	4
87. Arkık	27	19	13	10	40	29	20	145	7	10
91. Humeyrî	14	8	7	17	21	25	105	125	5	6
93. Sarud	9	6	5	10	14	16	70	80	2	6
94. Aynifer	4	6	3	5	7	11	35	55	2	6
96. Kınnâb	8	7	4	3	12	10	60	50	3	6
97. Zenbûr	20	7	3	6	23	13	115	65	6	4
99. Alaca	8	7	10	2	18	9	90	45	1	8
101. Sinan	5	—	4	—	9	—	45	—	2	—
102. Karaca-viran, n. d. Kemaliye	3	9	4	5	7	14	35	70	2	—
103. Gürenüz	9	14	18	25	27	39	135	195	8	31
104. Gelbulasın	3	3	1	—	4	3	20	15	3	—
105. Yüregîr	8	5	4	5	12	10	60	50	2	4
107. Cedîdî	12	3	6	4	18	7	90	35	6	—
109. Genilcik	1	—	1	—	2	—	10	—	2	—
110. Harpuştîl	8	7	2	3	10	10	50	50	2	4
112. Güdevîr	8	9	7	16	15	25	75	125	2	9
113. Ağaçluca	6	8	2	2	8	10	40	50	3	5
114. Han-ı Kirmân	8	10	8	10	16	20	80	100	3	14
115. Ulu-ma'sere	25	22	6	15	31	37	155	185	14	15
117. Bostancık	5	14	5	13	10	27	50	135	2	5

Telbâşer Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk Durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 b)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs		Bennâk		Hane		Nüfus (Hane x 5)		Mücerred	
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
118. Seğerbân	2	8	3	11	5	19	25	95	1	4
119. Sarumiyye	10	12	9	8	19	20	95	100	8	7
120. Karataş	4	—	1	—	5	—	25	—	1	—
122. Kebe	9	9	1	11	10	20	50	100	2	13
123. Zirâmî	25	19	11	37	36	56	180	280	15	24
125. Beredîn	11	8	8	15	19	23	95	115	7	5
128. Akca-öyük	8	8	2	15	10	23	50	115	4	7
131. Yona	10	5	2	10	12	15	60	75	3	5
132. Kara-Çomak	5	8	6	7	11	15	55	75	2	12
133. Kerer	13	8	13	22	26	30	130	150	7	3
134. Körkün	12	8	4	6	16	14	80	70	8	12
135. Harnûbî	—	6	—	5	—	11	—	55	—	2
137. Eyücek	3	6	4	4	7	10	35	50	2	7
138. Pehlivan-çukuru	6	6	—	6	6	12	30	60	3	7
139. Matranî	14	6	6	10	22	16	110	80	4	6
140. Kayacık	12	6	1	2	13	8	65	40	2	—
141. Sevindi	12	6	5	9	17	15	85	75	7	9
142. Saîdîn	7	7	4	4	11	11	55	55	4	8
143. Sarumiyye, n. d. Akca-mezre'a	9	7	3	1	12	8	60	40	4	1
144. Tel-kıvâm	8	2	—	3	8	5	40	25	—	5
146. Kandevir	9	7	3	1	12	8	60	40	2	4
147. Rumevlek-i Tahtanî	42	24	32	89	74	113	370	565	10	29
148. Burhan	5	5	4	7	9	12	45	60	2	1
152. Kılcan	9	4	6	6	15	10	75	50	2	2
156. Semaven-i Sakullu	3	—	—	—	3	—	15	—	—	—
157. Hâtuniye	5	3	2	1	7	4	35	20	3	3
164. Kantara	9	9	1	6	10	15	50	75	4	4
168. Karaca-viran	11	6	2	2	13	8	65	40	3	3
169. Kurtulmuş	3	4	—	4	3	8	15	40	—	7
170. Bakût	16	12	—	3	15	15	80	75	—	4
178. Hülüman	8	4	7	1	15	5	75	25	4	1
179. Killik	—	4	—	2	—	6	—	30	—	—
Toplam	**1393**	**1101**	**842**	**1336**	**2235**	**2437**	**11175**	**12185**	**561**	**853**

Nehr ül-Cevâz Nahiyesi Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sahibi Şahıs ve Bennâk Durumuna Göre Terekkübü (Tablo 10 c)

Karye adları	Çiftlik sahibi şahıs		Bennâk		Hane		Nüfus (Hane x 5)		Mücerred	
	B	C	B	C	B	C	B	C	B	C
1. Hıyâm	93	67	93	196	186	263	930	1315	54	192
3. Kerüz, n. d. Elbîy	—	4	—	2	—	6	—	30	—	1
6. Ernebî	6	8	5	10	11	18	55	90	2	6
7. Orul	83	82	81	163	164	245	820	1225	53	55
9. Keret	72	57	115	167	187	224	935	1120	38	129
12. Yaylan (m.)	—	8	—	7	—	15	—	75	—	9
17. Karagöl (m.)	6	10	3	6	9	16	45	80	1	7
19. Bahaüddîn Burcu	5	6	1	5	6	11	30	55	2	4
23. Derbîl	7	11	—	—	7	11	35	55	—	—
24. Turlu	1	17	—	—	1	17	5	85	2	—
25. Küçük Küştem	6	8	—	—	6	8	30	40	1	—
27. Kertüşe	4	15	—	—	4	15	20	75	1	—
28. Çanakcı	4	12	—	—	4	12	20	60	1	—
32. Oruc-Gazi	5	10	2	11	7	21	35	105	1	4
35. Fenk (m.)	—	4	—	3	—	7	—	35	—	3
37. Kefer-cebel	16	18	10	9	26	27	130	135	6	1
38. Battâl-öyüğü	16	17	2	25	18	42	90	210	9	9
39. Hümeyrî, n. d. Kızılca-kend	13	20	12	26	25	46	125	230	4	14
40. Cided	27	16	10	16	37	32	185	160	10	14
42. Kıroğlu	10	4	2	—	12	4	60	20	1	2
44. Cağud	4	9	—	—	4	9	20	45	2	—
46. Kefer-bostan	7	7	8	14	15	21	75	105	3	7
47. Akca-kendi	22	21	24	39	46	60	230	300	7	16
48. Seğersün (m)	—	5	—	—	—	5	—	25	—	—
49. Deyr-i Küştem	—	13	—	—	—	13	—	65	—	—
Toplam	**403**	**447**	**368**	**699**	**775**	**1148**	**3875**	**5740**	**198**	**473**

Antep Livâsı Köylerinde Nüfusun Çiftlik Sâhibi Hane ile Bennâk Hane ve Mücerred Olarak Terekkübü, Ayrıca Her Nüfus Dilimînin Aynı Tarihteki Yekûn Nüfusa Olan Nisbeti (Tablo 11)

	Çiftlik sâhibi			Bennâk hane			Toplam hane			Nüfus (Hane x 5)			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Ayıntâb Nahiyesi															
	1149	1499	1300	490	730	1279	1639	2229	2579	8195	11145	12895	446	574	1239
%	70,1	67,2	50,4	29,8	32,7	49,5							5,4	5,1	9,1
Telbâşer Nahiyesi															
	—	1393	1101		842	1336	—	2235	2437	—	11175	12185	—	561	853
%		62,3	45,1		37,6	54,8								5	7
Nehr ül-Cevâz Nahiyesi															
	—	407	449		368	699	—	775	1148	—	3875	5740	—	198	473
%		52,5	39,1		47,4	60,8								5,1	8,2
Yk.	1149	3299	2850	490	1940	3314	1639	5239	6164	8195	26195	30820	446	1333	2565
%	70,1	62,9	46,2	29,8	37	53,7							5,4	5	8,3

Diğer nahiyelerde de bennâk ve sâhibi şahıslar dengesinin daha fazla nisbette çiftlik sâhiplerinin aleyhine olarak değiştiği ayrıca mücerredlerin ise son tahrirlere doğru toplam nahiye nüfusları içerisindeki nisbetinin de fazlalaştığı ayni tablolarda görülmektedir.

Aynı tabloda, livâ dahilindeki köyler umûmî nüfusunu gösteren rakamlardaki çift sâhibi şahıslarla bennâkların yekûn nüfusa olan nisbetleri de yukarıda îzâh edilen durumlara uymaktadır.

Yine 11 nr. tabloda toplam köyler nüfusunun B. (1543) tahririnde 26.195 olduğu görülürken, C. (1574) tahrir döneminde ise 30.820'ye yükselmesi ile 31 senede % 17,65 artış olmuştur.

3 — Şehir Nüfusu ve Umûmî Livâ Nüfusu :

Livâ merkezi olarak Antep şehri, 16. yüzyılda Halep şehrinden sonra bölgenin nüfus bakımından en büyük şehridir. Antep Livâsının da bağlı olduğu Zülkadriye Eyâletini meydana getiren beş livânın da nüfus bakımından en büyüğü olduğu gibi, ayrıca, eyâletin merkezi Maraş şehri nüfusunun da iki katı bir nüfusa sâhiptir. [198]

Şehir nüfusunun yapısına ve terekkübüne aid olan 12 nr. tabloda [199] izâh edildiği gibi, tahrir defterlerinde şehir nüfusu ile ilgili kısımlarda, hane ve mücerredler yazılmış olup bennâklar ayrıca belirtilmemiştir. Bennâk sayılma yaşına gelmiş olan bir kimsenin, şehirde yaşına ve gücüne uygun bir işde çalışabilmesi mümkün olup köylerde olduğu gibi ayrıca bir bennâklık kaydına tabi' tutulmayıp, evlenince doğrudan hane nüfus olarak kayd edilmiştir. Diğer taraftan, livâ ve umumî kanûnlarca da şehirlerde bennâk yaşındaki erkek vergiye tabi' tutulmadığından, [200] durumlarına göre ya hane veya mücerred tasnifine dahil edilmişlerdir.

Aşağıda Antep şehri nüfusunu gösteren 12 nr. tabloda her üç tahrire aid hane ve mücerred sayısı ile toplam şehir nüfusu görülmektedir.

198 Enver Meriçli'nin neşredilmemiş olan «**16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu İdarî Taksimat ve Nüfus Haritası**»

199 «**16. Yüzyılda Antep Şehri**» başlıklı VIII. bölümde, şehrin mahalleleri ve mahallelere aid nüfus incelenmiştir.

200 Kanûn maddesi: «**Ve şehir tâifesinin müslümanlarından bennâk resmi alınmaya kayd olmayubdur**» 1516 tarihli, **Erzincan Kanûnu**, bk. Kanûnlar, S. 181.

Tablo 12

Hane[201]			Nüfus			Mücerred		
A	B	C	A	B	C	A	B	C
20	73	33[202]	8	27	2[203]			
1836	1896	2939	9280	9845	14845	439	490	466
1856	1969	2969	9288	9872	14847	439	490	466

Şehir nüfusu A. (1536) tahririnde 9288 iken, 7 sene sonra yapılan B. (1543) tahririnde ise ancak 584 artarak 9872 olmuştur, ki bu artış nisbeti % 6,28'dir. C. (1574) de yapılan tahrirde se şehir nüfusu 31 sene içinde % 50,39 nisbetinde yani 4975 artarak 14847'ye ulaşmıştır ki bu artış hızları gözönünde bulundurulacak olursa, nüfusun yalnız kendi bünyesinden doğumlar yoluyla arttığı neticesine varılır. [204]

Ancak, A. (1536) daki Antep Livâsı tahririnde, mahalleler nüfusuna aid kısımlarda, bâzı hane sâhibi kimselerin isimlerinin altındaki kayıdlara göre, başka yerlerden gelip şehre yerleştikleri, yer veya aşiret ismi olarak menşelerinin de zikredilmiş olmasından anlaşılmaktadır.

Aşağıda yapılan sıralamada, yer veya aşiret isimleri ile beraber hane sayıları da yazılmıştır:

Acem : 11
Afşar : 3
Alucalu : 1
Atmacalu : 1
Aynallu : 1
Azezî : 1
Behisnili : 3
Bireciklü : 1
Çemelü : 2
Çermüklü : 2
Darendelü : 1
Dıraz : 1
Dülüklü : 1
Erzincanlı : 1
Harpudî : 3
Hıyâmî : 3
Hilvanî : 1
Kabasakal : 2
Kâhtalu : 1
Karamanî : 1
Kastamonî : 1
Kayserilü : 1
Kebeli : 1
Kerküklü : 1
Kilisli : 4
Küllüce : 1
Merzubânî : 1
Nizibli : 1
Paşalu : 1
Rumî : 2
Rumkale : 13
Salur : 1
Samlu : 3
Şamlu : 3
Şarkî : 40
Telbâşerlü : 1
Turgudî : 1
Türkmân : 7
Urfalı : 1

201 Her hane ortalama 5 kişi kabul edilmiştir.

202 Hane nüfusa dahil edilen bu rakamlar, tesbit edilebilen din görevlileri ile bâzı idarî görevlilerdir ki vergiden muaftırlar.

203 Pîr-i fânî, dilsiz, ve mecnûn diye tahrir defterlerine kayd edilenler, mücerred kabul edilerek, ayrıca umûmî nüfusa ilâve edildi.

204 Bu hususla ilgili olarak, ayr. bk. Nejat Göğünç, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, S. 78.

Efrence : 1 Malatya : 3 Zülkâdirî : 3
Elbistanlu : 3 Maraş : 7
Erganilü : 4 Mardinî : 2

Yukarıda isimler listesi, şehre bir kısım göçlerin olduğunu ortaya koymakla beraber, çeşitli yerlerden gelen bu ailelerin ne zaman ve nasıl geldikleri belli değildir.

Umûmî Livâ Nüfusu :

Antep Livâsının nüfusunu, üç nahiyeye tabi' köylerin nüfus toplamı ile Antep şehri nüfusu meydana getirmekte olup, aşağıdaki tabloda köylere ve şehre aid nüfuslar verilerek, ayrıca livâ nüfusuda hesaplanıp kayd edilmiştir.

Antep Livâsı Nüfusu (Tablo 13)

	Hane			Nüfus			Mücerred		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Antep şehri nüfusu . . .	1856	1969	2969	9288	9872	14847	439	490	466
Köyler nüfusu . . .	—	5239	6164	—	26195	30820	—	1333	2565
Yekûn Livâ nüfusu	1856	7028	9133	9288	36067	45667	439	1823	3031

B. (1543) tahririnde 36067 olan Antep Livâsı nüfusundan şehirde yaşıyan 9872 kişi tüm nüfusun ancak % 27,37 sini teşkil ederken, köylerde yaşayan 26195 kişi ise nüfusun % 72,62 sini meydana getirmektedir.

C. (1574) tahririnde ise, % 26,61 nisbetinde artan nüfusun, 45667 ye yükseldiği tesbit edilmiştir. Bu tahrir tarihinde, livâ nüfusunun % 32,5'ine tekâbül eden 14847 kişilik nüfus şehirde yaşarken, köylerde yaşayan 30820 kişilik nüfus ise livâ nüfusunun % 67.48'ini teşkil etmektedir.

C. tahririnde, bir evvelki tahrire göre, şehir nüfusunda % 5,14 nisbetinde bir artış olurken, köyler nüfusunda da ayni nisbette eksilme olduğu görülmektedir.

KISALTMALAR

A.	: 1536 senesi tahriri
ayr. bk.	: ayrıca bak
ayn. esr.	: aynı eser
ayn. mkl.	: aynı makale
ayn. müel.	: ayni müellif
B.	: 1543 senesi tahriri
BA.	: Başbakanlık Arşivi
bk.	: bak
C.	: 1574 senesi tahriri
c.	: cilt
çvr.	: çeviren
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
H. Ş.	: Hass-ı Şahî
İ A.	: İslâm Ansiklopedisi
İFM.	: İktisat Fakültesi Mecmuası
Kanûnlar	: Ömer Lütfi Barkan, XV-XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, I. Kanunlar.
M.	: Mahalle
M.	: mezre'a
Mrl.	: Mirlivâ
MTM.	: Millî Tetebu'lar Mecmuası
n. d.	: namı diğer
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
s.	: sahife
t.	: Kırât
TD.	: Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TKA.	: Tapu ve Kadastro Arşivi
Tmr.	: Timar
TOEM.	: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
trc.	: tercüme eden
v. d.	: ve devamı
vkf.	: vakıf
vrk.	: varak
Zmt.	: Zeâmet